

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА

№ 10 (58)

2004

Засновник і видавець:

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА

Генеральний директор Анатолій Рачок
Головний редактор Людмила Шангіна
Макет Павло Войтенко
 Олександр Москаленко
Техніко-комп'ютерна
підтримка Антон Балицький

Журнал зареєстровано в Державному
комітеті інформаційної політики України,
свідоцтво KB № 4122

Журнал видається українською
та англійською мовами
Загальний тираж
3800 примірників

Адреса редакції:
01034, м. Київ, вул. Володимирська, 46
офісний центр, 5-й поверх
тел.: (380 44) 201-11-98
факс: (380 44) 201-11-99
e-mail: info@uceps.com.ua
веб-сторінка: <http://www.uceps.org>

При використанні матеріалів
посилання на журнал
«Національна безпека і оборона»
обов'язкове

Редакція може не поділяти точки зору авторів
Фотографії Центру Разумкова;
УНІАН — стор. 8, 27.

© Центр Разумкова, 2004

З М І С Т

УКРАЇНА, 2004 РІК: ПЕРЕБІГ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ ОЧИМА ГРОМАДЯН	2
РЕЙТИНГИ КАНДИДАТІВ НА ПОСТ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ	4
ХАРАКТЕРИСТИКА ВИБОРІВ ТА ОЦІНКИ ШАНСІВ КАНДИДАТІВ	6
ОКРЕМІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КАНДИДАТІВ	9
ОЦІНКИ ОКРЕМИХ ВИБОРЧИХ АКЦІЙ	10
ГРОМАДСЬКА РЕАКЦІЯ НА ФАЛЬСИФІКАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ВИБОРІВ І ПОЛІТИЧНУ КРИЗУ	13
ЗОВНІШНІЙ ВПЛИВ НА ПЕРЕБІГ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ	17
ОЦІНКИ РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ Л.КУЧМИ	18
СОЦІАЛЬНЕ САМОПОЧУТТЯ ТА ПРОБЛЕМИ ГРОМАДЯН	19

СТАТТІ

ВУЛИЧНІ ОПИТУВАННЯ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ОРІЄНТАЦІЙ <i>Андрій БИЧЕНКО, Михайло МІЩЕНКО</i>	21
ЭКЗИТ-ПОЛ: ХОЖДЕНИЕ ПО МУКАМ <i>Татьяна СИЛИНА</i>	24
ЭКЗИТ-ПОЛ ПІД ЧАС ДРУГОГО ТУРУ ВИБОРІВ-2004: ПЕРЕБІГ І РЕЗУЛЬТАТИ <i>Володимир ПАНИОТТО, Наталя ХАРЧЕНКО</i>	29
РЕГІОНИ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2004р. (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ) <i>Олександр ЛИТВИНЕНКО</i>	32

УКРАЇНА, 2004 РІК: ПЕРЕБІГ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ ВИБОРЧОЇ КАМΠΑНІЇ ОЧИМА ГРОМАДЯН

2004 рік для України позначений головною політичною подією — президентською виборчою кампанією, від підсумків якої, без перебільшення, залежало не лише найближче майбутнє українського суспільства, але й стратегічна перспектива його розвитку. Тому ціна посади Президента була дуже високою; діюча влада задовго до початку кампанії практично відкрито готувалася до масштабного застосування адміністративного ресурсу та фальсифікації результатів народного волевиявлення¹. З іншого боку, критично низький рівень довіри до діючих владних інститутів та представників державного керівництва, в т.ч. Президента України Л.Кучми (другий термін перебування на посту якого добігав кінця), свідчили, що один із кандидатів від опозиції матиме вагомий шанс на перемогу.

Найбільш імовірним видавався вихід до другого туру виборів кандидата від провладного табору політичних сил, діючого прем'єр-міністра України В.Януковича, та кандидата від опозиції, экс-прем'єр-міністра України, на час виборів — лідера блоку політичних партій “Наша Україна” та однойменної парламентської фракції В.Юшенка, який задовго до офіційного початку виборчої кампанії очолював президентські електоральні рейтинги.

Тому моніторинг електоральних настроїв, що його здійснював Центр Разумкова, зосереджувався, насамперед, на двох напрямках. *По-перше*, це прогнози (а під час кампанії — оцінки) громадянами характеру виборчого процесу з точки зору його демократичності та прозорості; *по-друге*, електоральні орієнтації громадян. Дослідження здійснювалися як методом інтерв'ю у помешканнях респондентів, так і методом вуличних опитувань, що забезпечували більш високий ступінь анонімності та відповідно — широті відповідей респондентів.

Під час виборів соціологічною службою Центру Разумкова, у складі Консорціуму з проведення Національного екзит-полу'2004, були також проведені три дослідження на виході з виборчих дільниць: під час голосування першого туру виборів (31 жовтня 2004р.)², голосування другого туру (21 листопада 2004р.)³ та переголосування другого туру (26 грудня 2004р.)⁴.

На президентських виборах 2004р. Центральною виборчою комісією (ЦВК) були зареєстровані 26 кандидатів на пост Президента України; у першому турі взяли участь 24 кандидати. За його результатами, до другого туру, як і прогнозувалося, вийшли кандидат від опозиції В.Ющенко та кандидат від влади В.Янукович (третю позицію посів лідер Соціалістичної партії України О.Мороз).

Результати моніторингу виборчого процесу, станом на кінець грудня 2004р., засвідчили наступне.

1. Протягом усього часу виборчої кампанії фактичним лідером електоральних симпатій громадян був кандидат від опозиції В.Ющенко. При цьому слід зазначити, що окремі дослідження, які проводилися соціологічними установами в жовтні 2004р., засвідчили вищий, порівняно з рейтингом В.Юшенка, рейтинг В.Януковича. Однак, це значною мірою було зумовлене потужним тиском, який чинився на громадян, і його наслідками — нещирістю відповідей та відмовами відповідати на питання досліджень. Деякі дослідники відзначали, що рівень відмов від участі в опитуванні інколи досягав 50%. В умовах граничного загострення ситуації, інформаційного та адміністративного тиску на громадян, нещирість відповідей та значна кількість відмов стали помітно впливати на результати опитувань. Вуличні опитування, під час яких рівень широті респондентів є вищим, стабільно демонстрували лідерство В.Юшенка⁵.

Загалом, за час виборчої кампанії ставлення громадян України до лідерів президентських перегонів стало більш визначеним і набуло характеру суспільної поляризації — втім, значною мірою ситуативної, спричиненої напруженням виборчої кампанії. У грудні 2004р., порівняно з липнем, значно зменшилося число тих, хто байдуже ставився до В.Юшенка та В.Януковича як політиків. Натомість, зросло число тих, хто засвідчив своє або позитивне, або негативне ставлення до них: при цьому, на Заході і в Центрі країни виразно домінує позитивне ставлення до В.Юшенка (90% і 67%, відповідно), на Півдні і Сході — до В.Януковича (59% і 64%, відповідно)⁶. Можна припустити, що негативний імідж В.Юшенка значною мірою спричинений потужною інформаційною кампанією, що велася

¹ Докладно див.: Жданов І., Литвиненко О., Якименко Ю. Україна перед вибором — яким він буде? — Національна безпека і оборона, 2004, №6, с.2-14.

² До складу Консорціуму входили: Фонд “Демократичні ініціативи”, Центр “Соціс”, Київський міжнародний інститут соціології (КМІС), Центр “Соціальний моніторинг”, Центр Разумкова. Докладніше див. статтю Т.Силиної “Екзит-пол: хождение по мукам”, розміщену в цьому номері журналу.

³ До складу Консорціуму входили: Фонд “Демократичні ініціативи”, КМІС, Центр Разумкова. Докладніше див. статтю В.Паніотто та Н.Харченко “Екзит-пол під час другого туру виборів-2004: перебіг і результати”, розміщену в цьому номері журналу.

⁴ До складу Консорціуму входили: Фонд “Демократичні ініціативи”, КМІС, Центр Разумкова.

⁵ Докладно див. статтю А.Биченка та М.Міщенко “Вуличні опитування в дослідженнях електоральних орієнтацій”, розміщену в цьому номері журналу.

⁶ Тут і далі в цьому матеріалі застосовується наступний розподіл областей за регіонами. **Захід:** Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька; **Центр:** м.Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська; **Південь:** АР Крим, Одеська, Херсонська, Миколаївська; **Схід:** Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська.

під час виборів. Водночас, зрозуміло, що В.Ющенку, на посту Президента України, доведеться докласти значних зусиль, щоб зламати негативні стереотипи та завоювати довіру і підтримку жителів Східного і Південного регіонів країни.

2. Більшість громадян України ще до офіційного початку виборчої кампанії були впевнені, що вибори відбуватимуться скоріше недемократично, непрозоро, із застосуванням “брудних” політичних технологій та адміністративного ресурсу. Разом із тим відзначалося — якщо вибори будуть насправді чесними і прозорими, то вищі шанси перемогти має кандидат від опозиції В.Ющенко. Лише невелика частина громадян (9-13%) були впевнені в тому, що результати виборів, які оголосить ЦВК, будуть об’єктивними і відбиватимуть реальне волевиявлення виборців. Більшість опитаних припускали різну міру фальсифікації результатів виборів, переважно на користь кандидата від влади — В.Януковича.

Водночас, після другого туру виборів (21 листопада) та розгортання потужної акції громадянської непокори, пов’язаної з фальсифікацією результатів голосування (що дійсно сталася і була засвідчена рішенням Верховного Суду України), число тих, хто припускали імовірність фальсифікацій результатів повторного голосування, зменшилося. Майже половина громадян вважали, що і під час повторного голосування другого туру будуть спроби фальсифікацій, але на результати виборів вони не вплинуть.

3. Громадяни відзначають наявність досить потужного зовнішнього впливу на перебіг виборчої кампанії в Україні. Лише 13% опитаних вважають, що такого впливу не було. Натомість, майже 37% — упевнені, що найсильнішим він був з боку Росії; майже 24% — з боку США; 5% — вбачають найбільший вплив з боку країн ЄС.

4. Опитування показали досить високий рівень вербальної готовності українського суспільства до протестних акцій у випадку фальсифікації результатів виборів. Переважна більшість (понад 84%) опитаних засвідчили впевненість у тому, що в разі порушення права на вільне волевиявлення громадяни України мають право на акції громадянської непокори; досить значна частина (17-19%) респондентів висловили готовність особистої участі в таких акціях. Показово є та обставина, що після другого туру голосування готовність до участі в протестних акціях висловили вже майже 31% громадян.

Особисту участь в акціях громадянської непокори проти фальсифікації результатів виборів засвідчили майже 22% опитаних. Можна припустити, що головним мотивом, який спонукав громадян до відкритого протесту, було почуття, що їх позбавляють єдиного засобу контролю за владою та механізму впливу на неї.

5. У ставленні громадян до Л.Кучми домінують негативні оцінки. Майже 45% опитаних вважають, що він з ганьбою завершує своє перебування на посту Президента України. Про невідтримку його діяльності заявили 69% і приблизно стільки ж — висловилися за

кардинальну зміну політичного курсу країни. Число тих, хто негативно ставиться до Л.Кучми в цілому, майже на 13% перевищило число тих, хто негативно оцінює його діяльність за 10 років. Можливо, це пов’язано з низькою оцінкою його не лише ділових, але й моральних якостей — адже переважна більшість опитаних переконані, що протягом останніх місяців діяльність Президента була спрямована на захист не загальнонаціональних, а власних інтересів та інтересів його політичного оточення. Тому цілком закономірно, що 48% опитаних вважають найбільш справедливим відхід Л.Кучми після складання президентських повноважень від політичного і громадського життя; ще 13% — притягнення його до суду.

6. Виборча кампанія та її результати відбилися на визначенні громадянами політика року та головної політичної події 2004р. Політиком 2004р. відносна більшість опитаних (39%) визнали В.Ющенка.

Слід зазначити, що за результатами опитувань Центру, В.Ющенко визнається політиком року вже четвертий рік поспіль, що дає підстави говорити про стабільність ставлення до нього громадян України.

Другим у рейтингу політиків року, як і у 2003р., став В.Янукович (27%). Третю позицію, змінюючи лідера КПУ П.Симоненка, посів спікер Парламенту В.Литвин. Його визнали політиком року 8% опитаних, тоді як лідера комуністів — 1%.

Головною політичною подією року більшість (62%) громадян назвали вибори Президента України і понад чверть (26%) — “помаранчеву революцію” (таку назву дістали масові акції протесту українських громадян проти фальсифікації результатів другого туру президентських виборів).

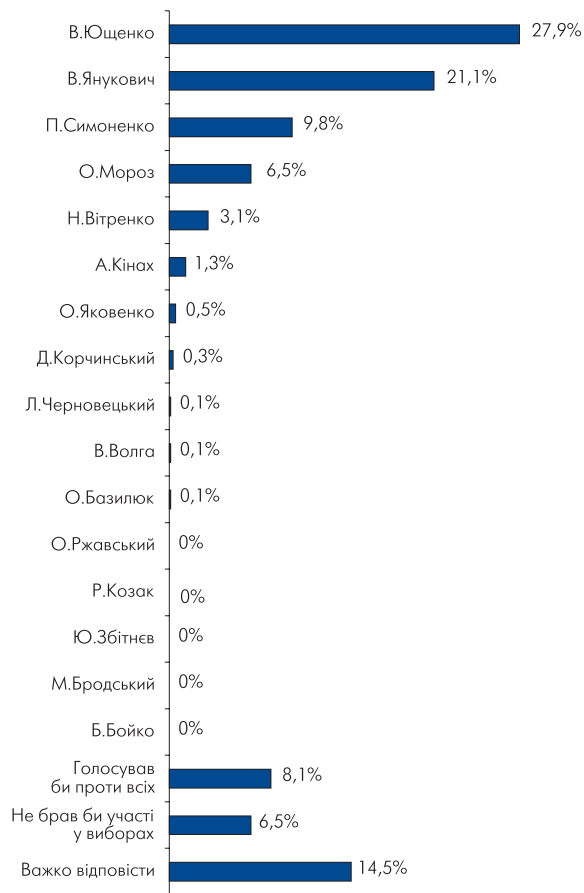
7. Зміни до Конституції, ухвалені Верховною Радою України 8 грудня 2004р., не дістали схвалення більшості українських громадян. Їх підтримують менше третини (30%) опитаних; 19% — вважають непотрібними; чверть — не підтримують, але вважають, що ці зміни потрібно було ухвалити для досягнення компромісу між різними політичними силами. Низький рівень громадської підтримки політичної реформи свідчить про те, що вона не є пріоритетною потребою українського суспільства.

Водночас, у суспільстві відсутня однозначна думка стосовно того, хто виграв (і хто програв) від взаємних поступок опозиції і влади після другого туру виборів. Приблизно однакові частини громадян — 26% і 23% — вважають, що виграли опозиція і народ України, відповідно, дещо менше (18%) — що виграла влада. При цьому, серед тих, хто у другому турі голосував за В.Януковича, число тих, хто вважає, що виграла опозиція, — майже вдвічі більше, ніж серед тих, хто голосував за В.Ющенка (38% і 20%, відповідно). Натомість, серед останніх більше тих, хто вважає, що виграла влада і народ України (23% і 32%, відповідно), тоді як серед виборців В.Януковича таких по 15%⁷. Таким чином, досягнутий компроміс повною мірою не задовольнив ні прихильників В.Ющенка, ні прихильників В.Януковича. ■

⁷ Докладно див.: Соціологічне дослідження Центру Разумкова: грудень 2004р. — Київ, Центр Разумкова, 2004, с.11-13.

РЕЙТИНГИ КАНДИДАТІВ НА ПОСТ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

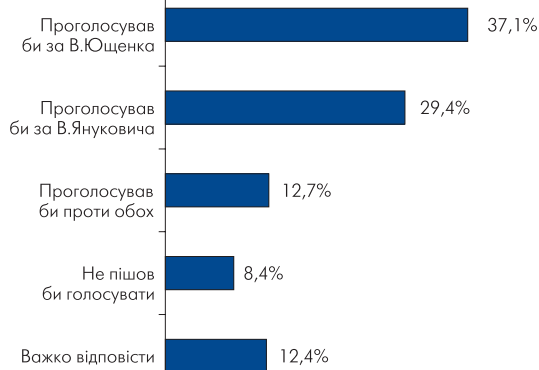
Якби вибори Президента України відбулися наступної неділі, то за кого б Ви проголосували?
% опитаних

22-28 липня 2004р.

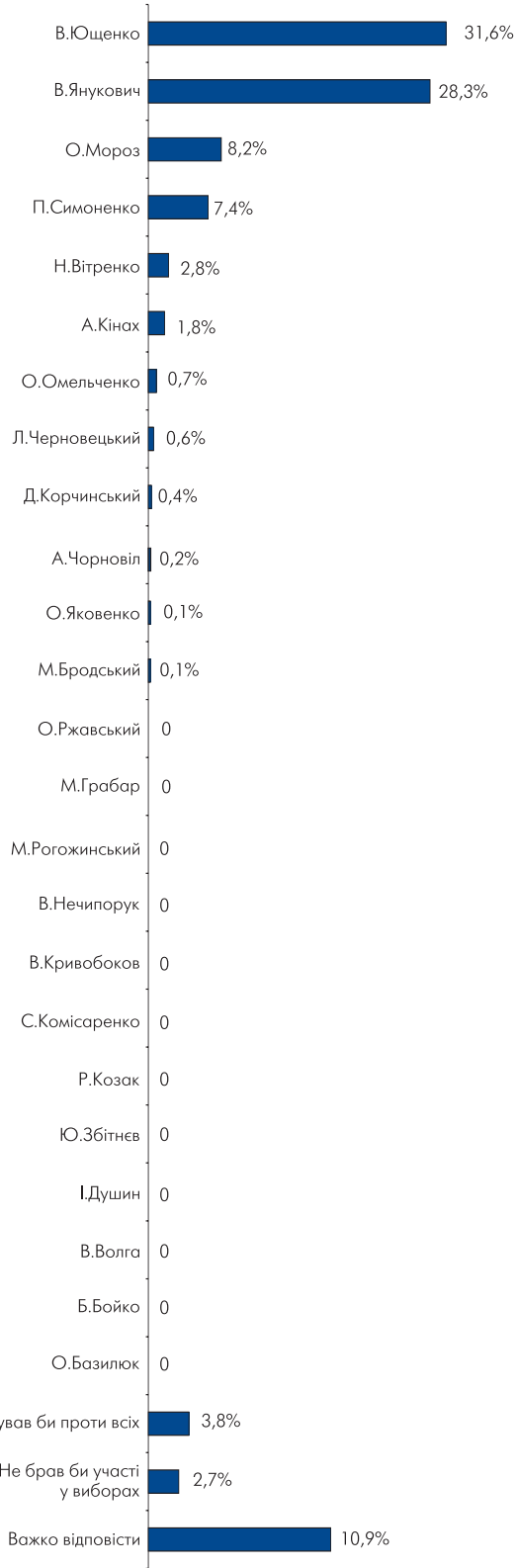
* До переліку кандидатів внесені найбільш імовірні кандидатури, станом на липень 2004р.

Якби найближчої неділі відбувся другий тур президентських виборів і в бюлетені для голосування залишилися б В.Ющенко та В.Янукович, то як би Ви проголосували?
% опитаних

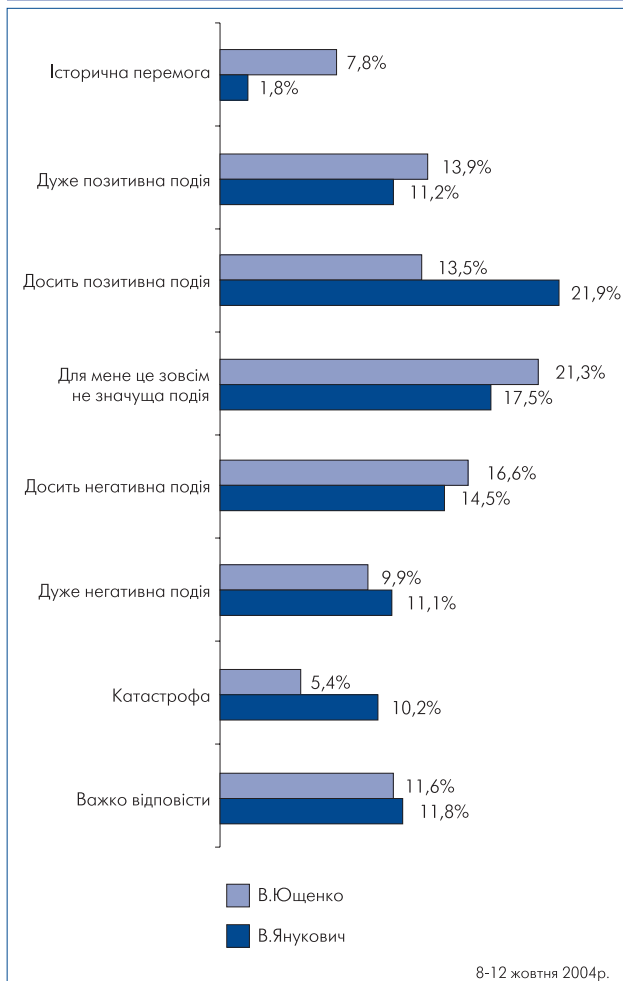
22-28 липня 2004р.

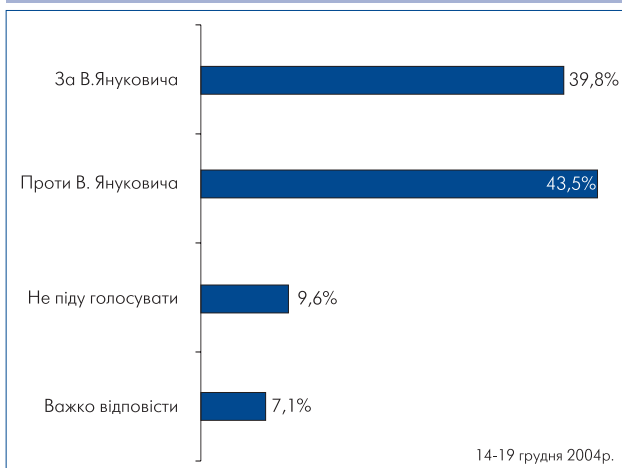
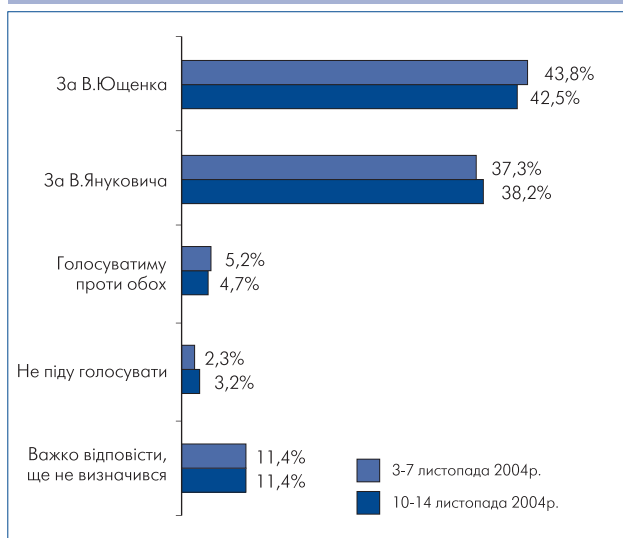
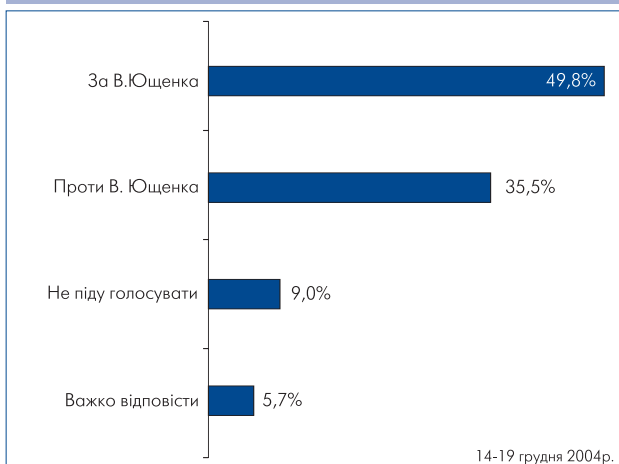
Якби вибори Президента України відбувалися наступної неділі, то за кого б Ви проголосували?
% опитаних

24-26 жовтня 2004р.

* До переліку кандидатів внесені кандидатури, зареєстровані ЦВК.

**Якби на виборах переміг названий нижче кандидат,
то як би Ви оцінили цю подію?**
% опитаних

**За кого Ви збираєтеся голосувати у повторному
другому турі президентських виборів?**
% опитаних

**Як Ви будете голосувати у повторному другому турі
президентських виборів, якщо через відмову іншого
кандидата брати участь у виборах у виборчому бюлетені
залишиться лише прізвище В.Януковича?**
% опитаних

**За кого Ви збираєтеся голосувати у другому
турі президентських виборів?**
% опитаних

**Як Ви будете голосувати у повторному другому турі
президентських виборів, якщо через відмову іншого
кандидата брати участь у виборах у виборчому бюлетені
залишиться лише прізвище В.Ющенка?**
% опитаних

ХАРАКТЕРИСТИКА ВИБОРІВ ТА ОЦІНКИ ШАНСІВ КАНДИДАТІВ

Оцініть характер майбутньої президентської кампанії, % опитаних

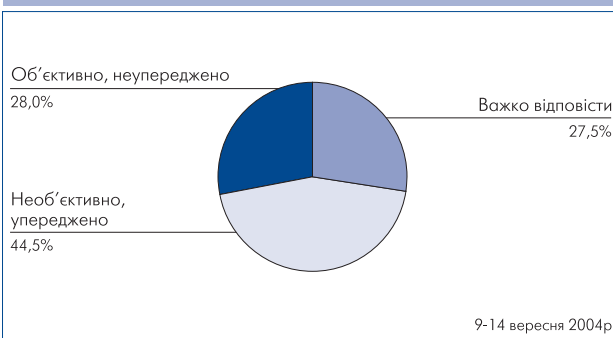
Якими будуть результати президентських виборів 2004р., які оголосить Центральна виборча комісія? % опитаних

Наскільки активно на президентських виборах будуть використовуватися "брудні" політичні технології? % опитаних

Якщо йдеться про інформаційні передачі тих телеканалів, які можна дивитися у Вашому місті (селі), то наскільки об'єктивно, неупереджено вони відбивають події, пов'язані з президентськими виборами в Україні? % опитаних

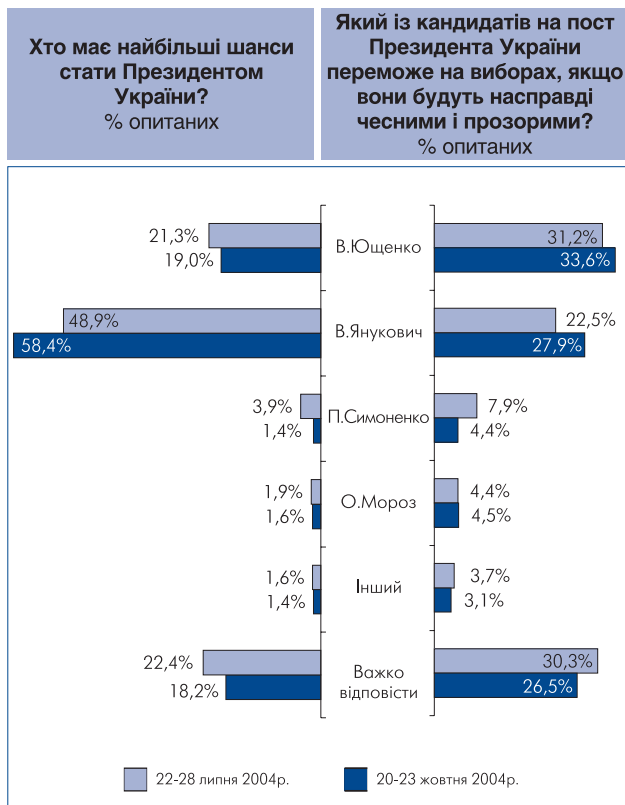
Хто переважно використовуватиме "брудні" політичні технології на президентських виборах? % опитаних

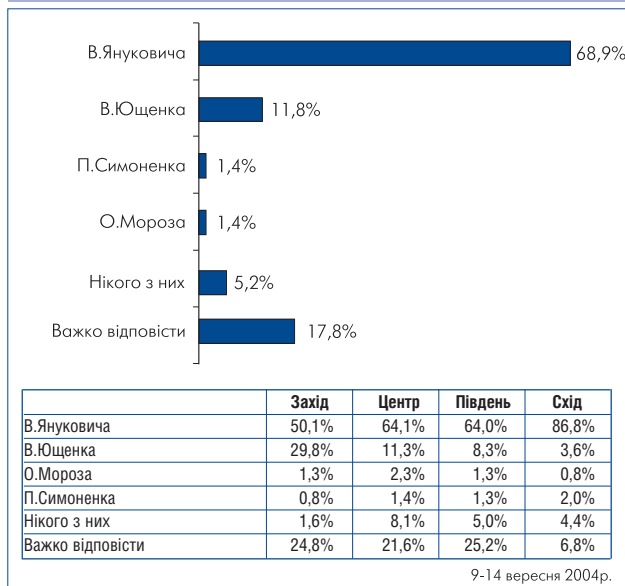
Якщо ця інформація подається необ'єктивно, то на користь якого кандидата на посаду Президента України? % опитаних*

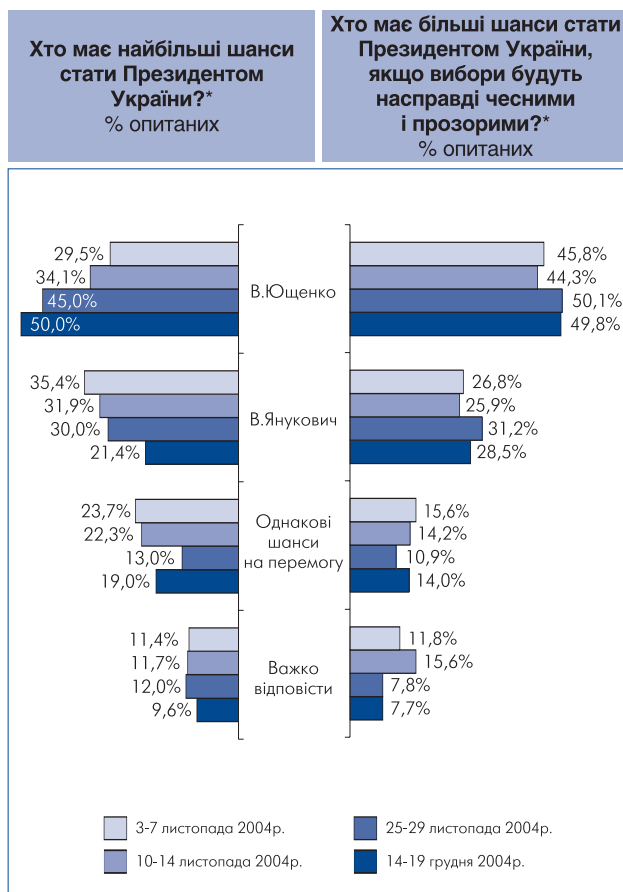
* Питання не ставилося респондентам, які вважають, що ЗМІ подають об'єктивну і неупереджену інформацію про кандидатів. Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Кого більшою мірою підтримує місцева влада під час президентської виборчої кампанії, яка зараз триває?*
% опитаних

* Респондентам пропонувалося відзначити кілька варіантів відповідей.

* Дослідження проведені перед другим туром голосування і перед переголосуванням другого туру.

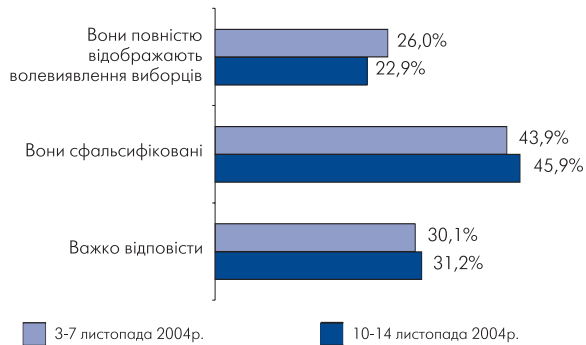
На чию користь будуть сфальсифіковані результати виборів?*
% опитаних

* Запитання ставилося респондентам, які вважають, що результати виборів будуть сфальсифіковані. Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

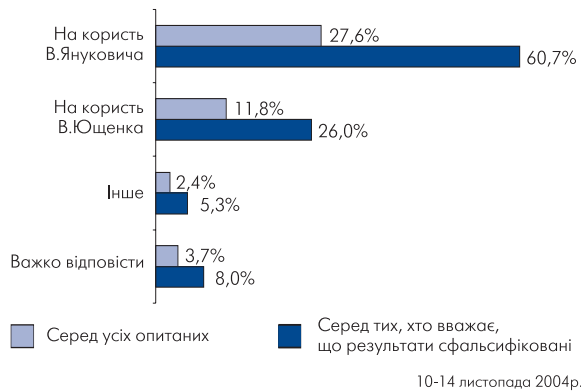
Наскільки результати першого туру виборів, оголошені Центральною виборчою комісією, відбивають волевиявлення виборців?

% опитаних

На чию користь вони сфальсифіковані?

% опитаних

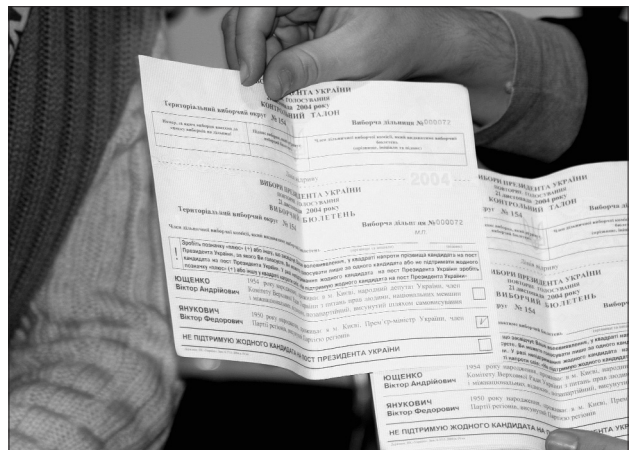
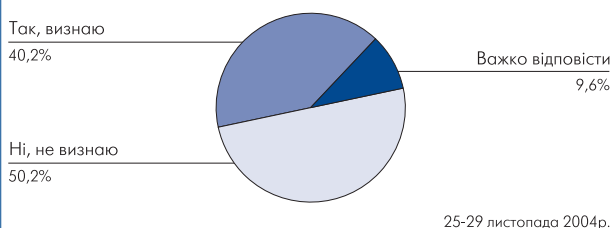
Наскільки результати другого туру виборів, оголошені Центральною виборчою комісією, відбивають волевиявлення виборців?

% опитаних

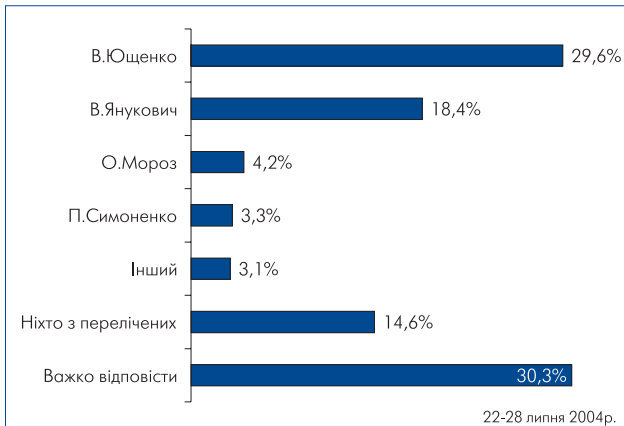
Чи визнаєте Ви В.Януковича переможцем президентських виборів в Україні?

% опитаних

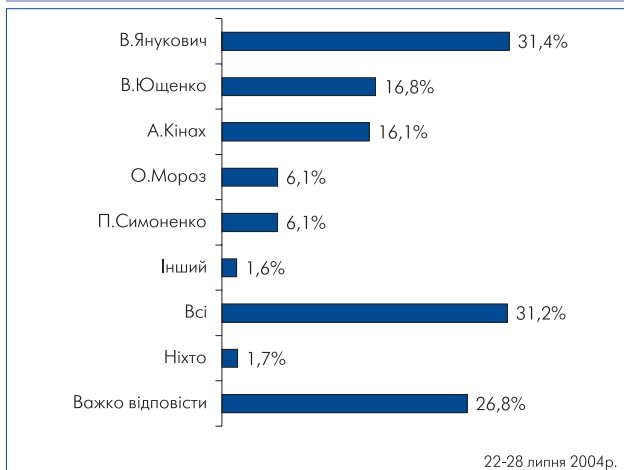
ОКРЕМІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КАНДИДАТІВ

Хто з основних кандидатів на пост Президента здатний наблизити Україну до вступу до Європейського Союзу?*
% опитаних

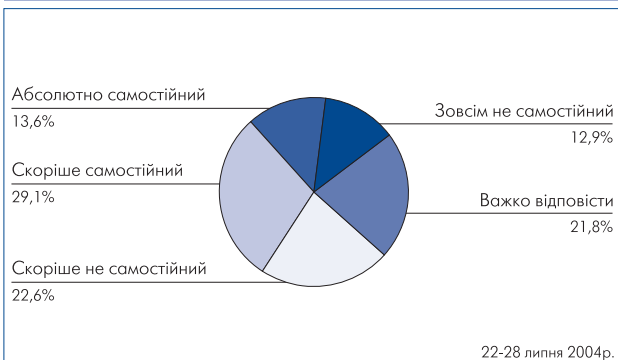
* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Хто з кандидатів на пост Президента пов'язаний з олігархами?*
% опитаних

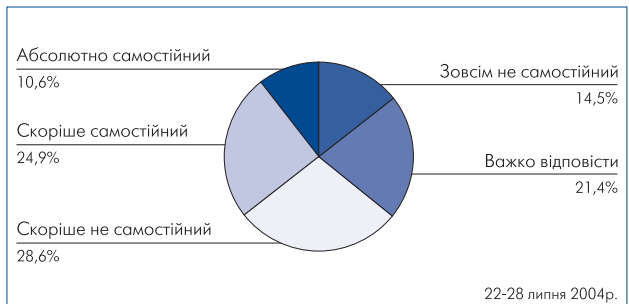

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

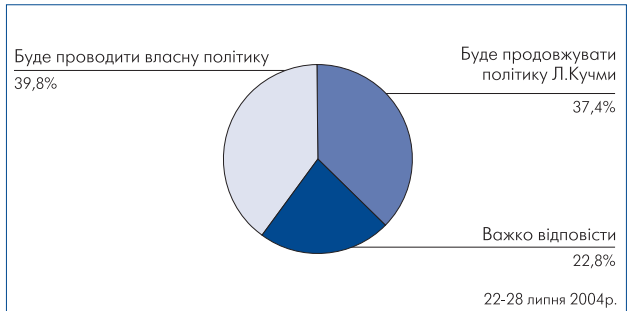
Наскільки самостійним як політик є кандидат на пост Президента В.Ющенко?
% опитаних

Наскільки самостійним як політик є діючий прем'єр-міністр, кандидат на пост Президента В.Янукович?
% опитаних

У разі своєї перемоги на президентських виборах, В.Янукович буде продовжувати політику нинішнього Президента Л.Кучми чи буде проводити власну політику?
% опитаних

Якщо говорити в цілому, як Ви ставитеся до названих політиків?
% опитаних

	Позитивно		Байдуже		Негативно		Важко відповісти	
	Липень	Грудень	Липень	Грудень	Липень	Грудень	Липень	Грудень
Віктор Ющенко	37,5	48,7	26,4	10,1	28,3	36,6	7,8	4,6
Віктор Янукович	27,0	37,5	27,6	12,3	34,6	45,2	10,8	5,0

2004р.

Якщо говорити в цілому, як Ви ставитеся до В.Ющенка?
% опитаних

	Позитивно	Байдуже	Негативно	Важко відповісти
Захід	90,0	3,7	2,9	3,4
Центр	66,9	9,2	18,5	5,4
Південь	23,9	12,6	56,8	6,7
Схід	18,7	13,3	64,5	3,5

14-19 грудня 2004р.

Якщо говорити в цілому, як Ви ставитеся до В.Януковича?
% опитаних

	Позитивно	Байдуже	Негативно	Важко відповісти
Захід	5,5	7,7	83,1	3,7
Центр	19,2	16,4	56,8	7,6
Південь	59,0	12,3	22,7	6,0
Схід	64,1	10,8	22,3	2,8

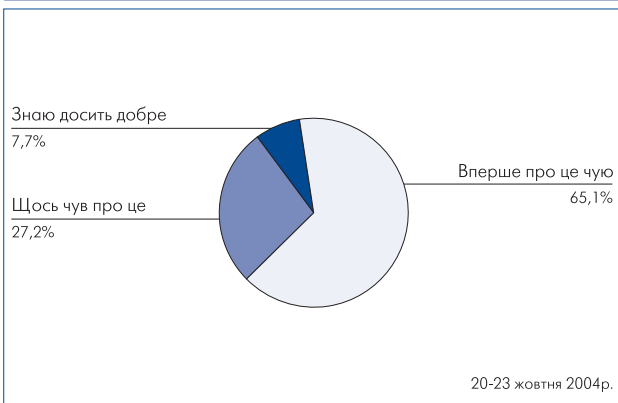
14-19 грудня 2004р.

ОЦІНКИ ОКРЕМИХ ВИБОРЧИХ АКЦІЙ

Окремі кандидати в Президенти публікують укази, які вони підпишуть у разі їхнього обрання.

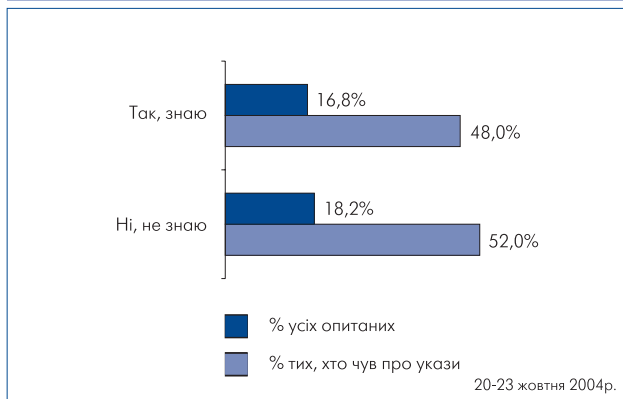
Чи знаєте Ви про подібні укази, підготовлені В.Ющенком?

% опитаних

Чи знаєте Ви зміст хоча б одного з указів, підготовлених В.Ющенком?

% опитаних

Як Ви ставитеся до цього указу (цих указів)?

% опитаних

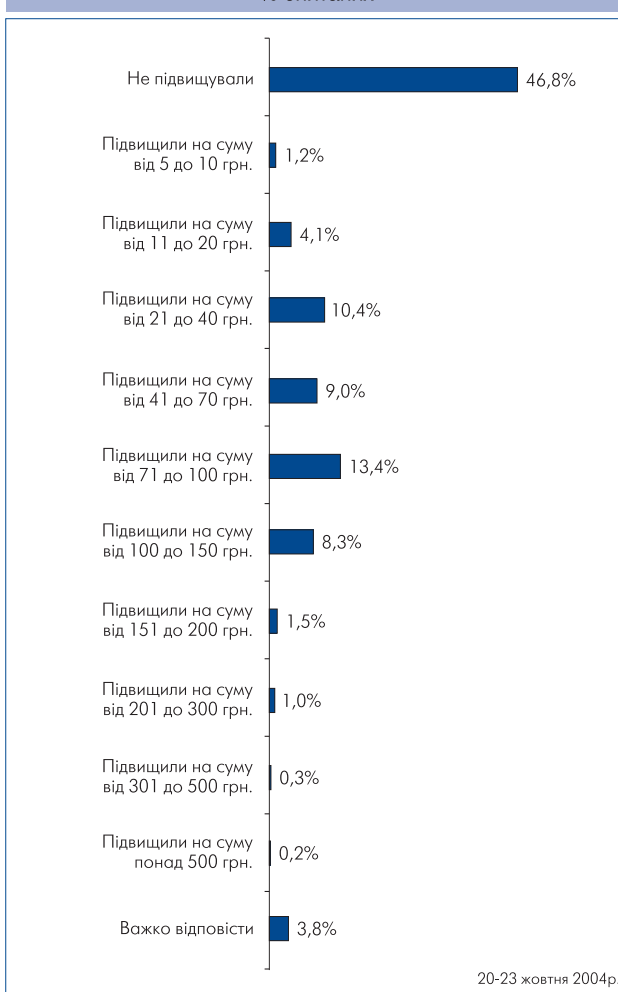
Чим є підвищення Урядом з 1 вересня 2004р. заробітної плати бюджетникам, пенсій, стипендій?

% опитаних

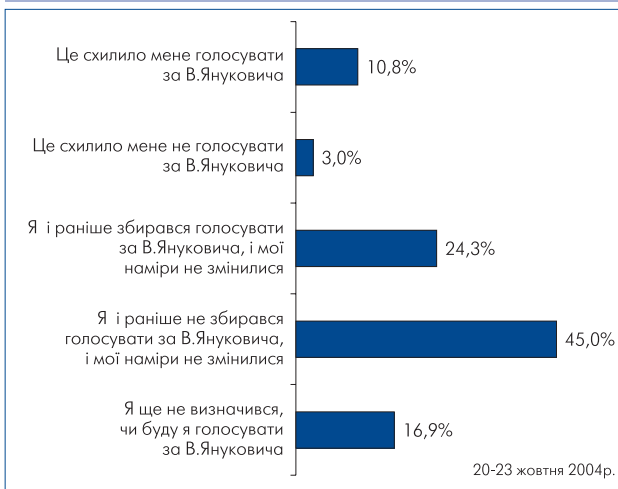

Чи підвищували Вам протягом останніх двох місяців заробітну плату, стипендію, пенсію, адресну державну допомогу, інші види виплат?

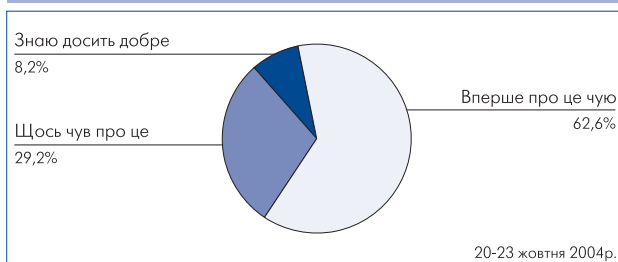
% опитаних

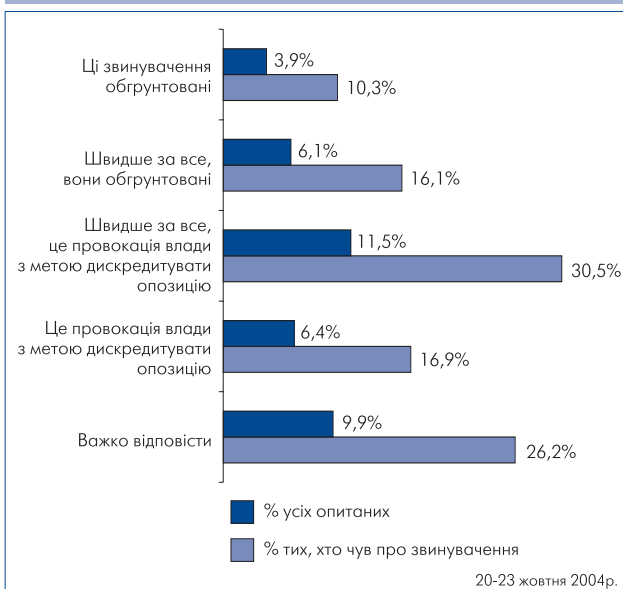
Чи вплинуло нещодавнє підвищення заробітної плати, пенсій, стипендій на Ваші наміри голосувати за В.Януковича?
% опитаних

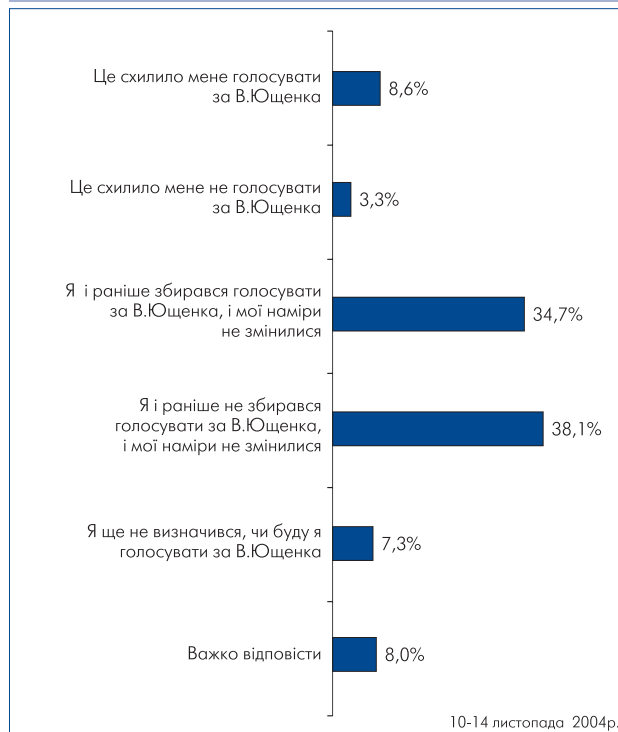
Останнім часом у засобах масової інформації з'явилися повідомлення про арешти учасників громадянської кампанії "Пора", яких звинувачують у підготовці терористичних актів та створенні незаконних збройних формувань. Чи відомо Вам що-небудь про це?
% опитаних

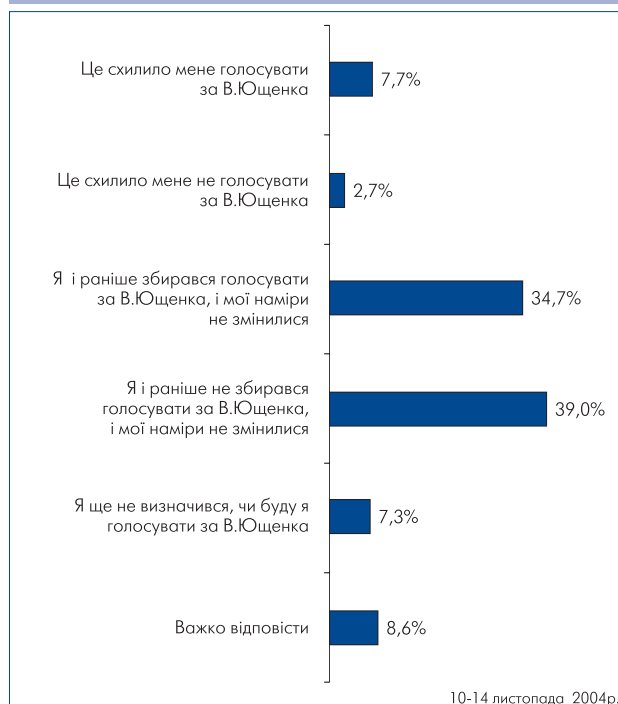
Звинувачення прокуратури і міліції проти громадянської кампанії "Пора" у підготовці терористичних актів та створенні незаконних збройних формувань є обґрунтованими чи це просто провокація влади з метою дискредитувати опозицію?
% опитаних

Кілька днів тому була підписана угода між В.Ющенком і О.Морозом про об'єднання їх зусиль для перемоги В.Ющенка на виборах Президента України. Чи вплинуло підписання цієї угоди на Ваші наміри голосувати за В.Ющенка на виборах?
% опитаних

Кілька днів тому про підтримку кандидатури В.Ющенка на виборах заявили А.Кінах, Л.Черновецький, М.Бродський, члени Демократичної платформи Народно-демократичної партії. Чи вплинули ці заяви на Ваші наміри голосувати за В.Ющенка на виборах?
% опитаних

Нещодавно керівництво Комуністичної партії України розповсюдило заяву про те, що Комуністична партія не буде підтримувати у другому турі виборів ні В.Ющенка, ні В.Януковича.

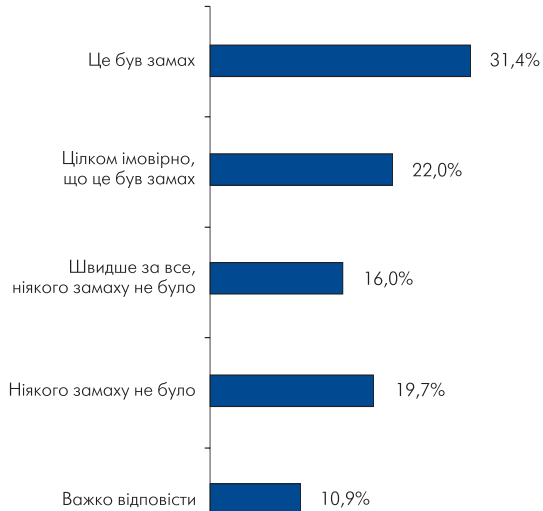
Чи вплинула ця заява на Ваші наміри голосувати чи не голосувати у другому турі виборів за В.Ющенка?
% опитаних

10-14 листопада 2004р.

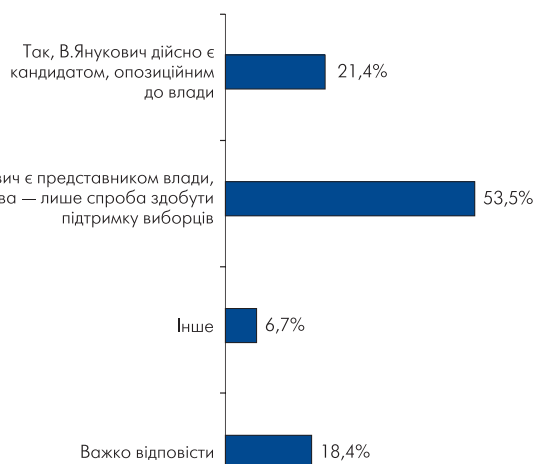
Нещодавно керівник австрійської клініки, в якій перебував на лікуванні В.Ющенко, заявив, що немає жодних сумнівів у тому, що його було отруєно діоксином. Як Ви вважаєте, чи це отруєння пов'язане із замахом на життя В.Ющенка?

% опитаних

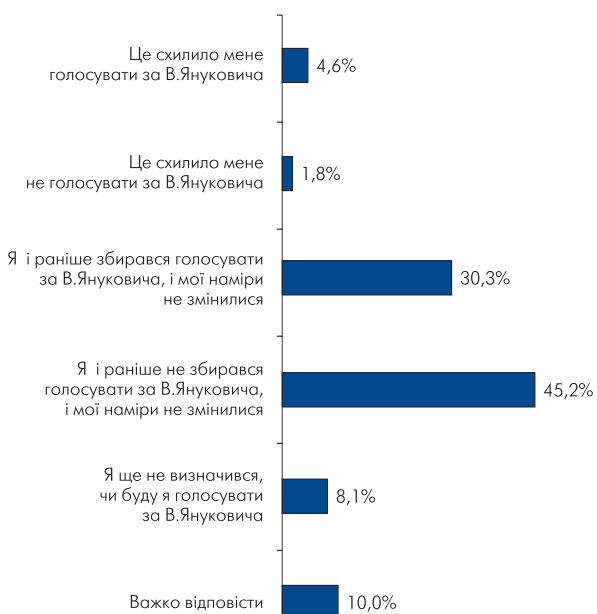

14-19 грудня 2004р.

В.Янукович нещодавно заявив, що є опозиційним до нинішньої влади кандидатом. Як Ви оцінюєте цю заяву?
% опитаних

Чи вплинула ця заява Комуністичної партії України на Ваші наміри голосувати чи не голосувати у другому турі виборів за В.Януковича?
% опитаних

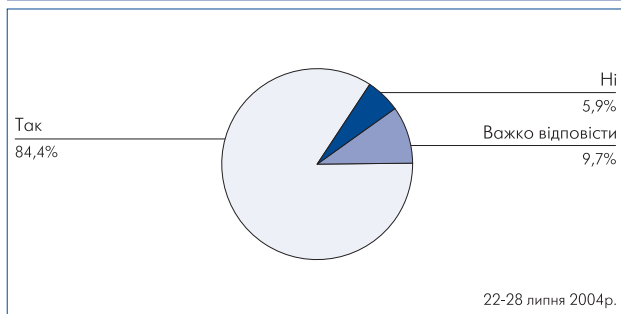
10-14 листопада 2004р.

	Захід	Центр	Південь	Схід
Так, В.Янукович дійсно є кандидатом, опозиційним до влади	2,9	12,6	26,3	38,4
В.Янукович є представником влади, а ця заява — лише спроба здобути підтримку виборців	81,0	62,1	37,7	36,4
Інше	2,6	9,2	16,7	2,1
Важко відповісти	13,5	16,1	19,3	23,1

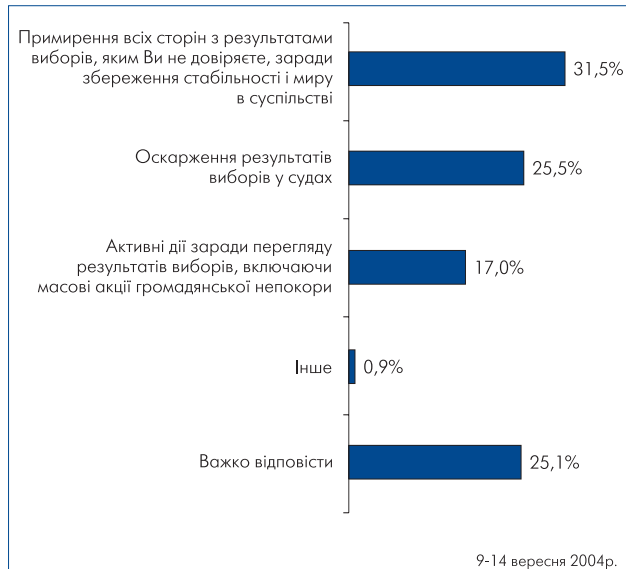
14-19 грудня 2004р.

ГРОМАДСЬКА РЕАКЦІЯ НА ФАЛЬСИФІКАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ВИБОРІВ І ПОЛІТИЧНУ КРИЗУ

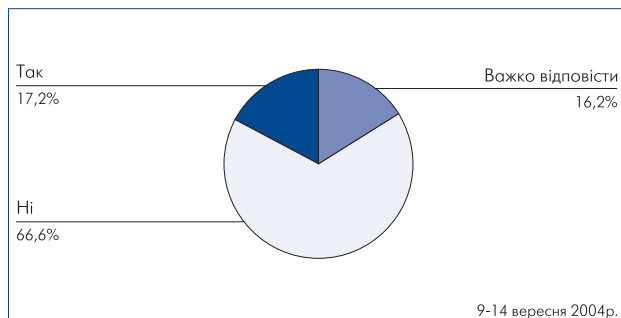
Чи мають право громадяни вийти на вулиці з акціями протесту у випадку фальсифікації результатів виборів?
% опитаних

Якщо після оголошення результатів виборів Президента Ви будете впевнені, що вони були сфальсифіковані, який з наведених варіантів розвитку подій для Вас був би більш прийнятним?
% опитаних

Чи готові Ви особисто взяти участь в акціях громадянської непокорності, якщо будете впевнені, що оголошені результати виборів Президента є сфальсифікованими?
% опитаних

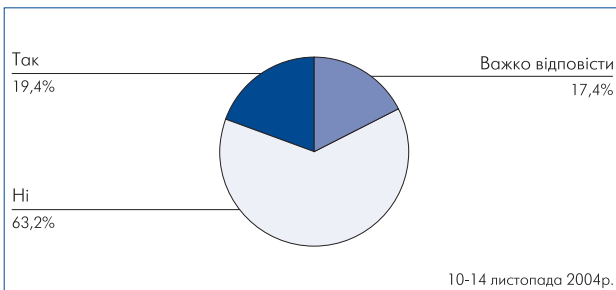

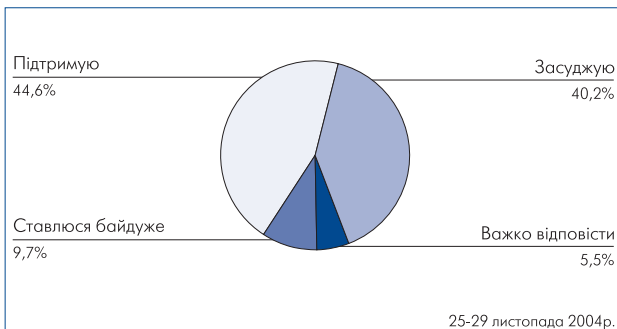
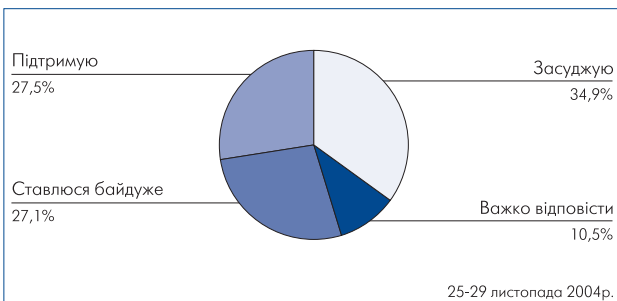
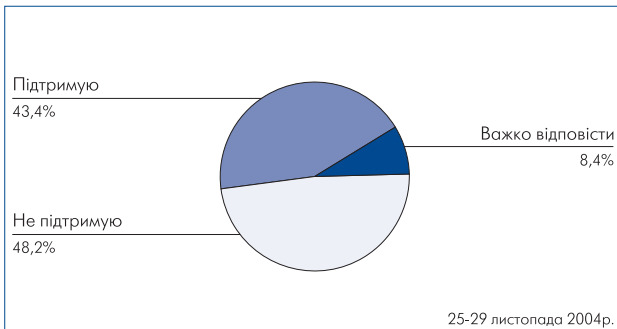
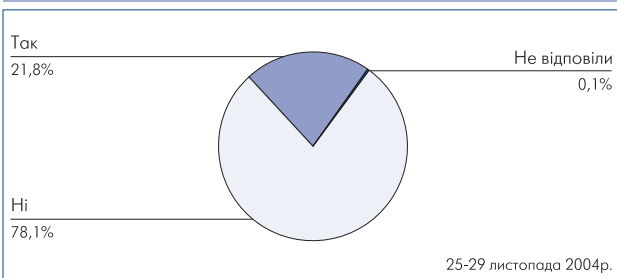
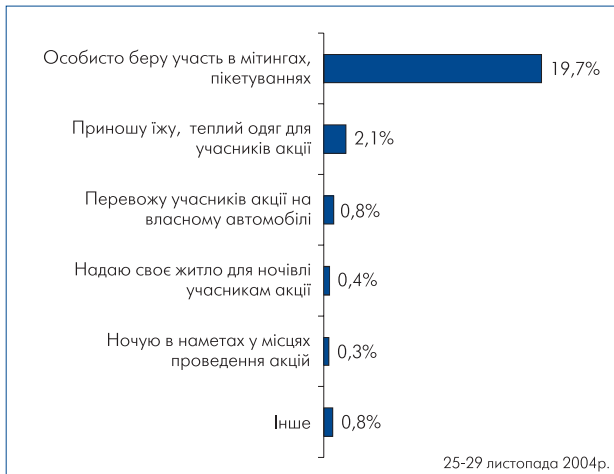
Якщо в суспільстві виникають протиріччя між владою та народом і це призводить до масових акцій громадянської непокорності, чиї інтереси повинна захищати міліція?
% опитаних

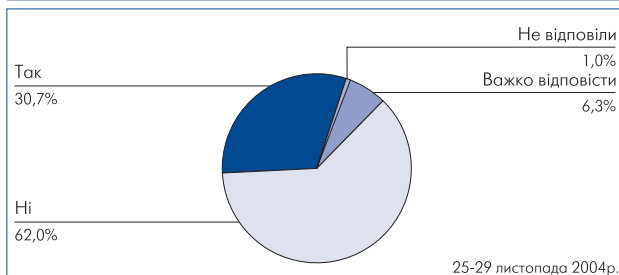
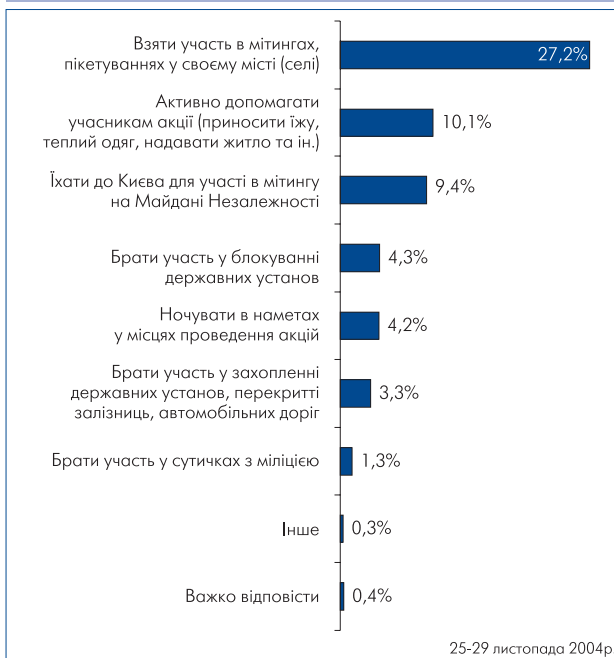
9-14 вересня 2004р.

У випадку, якщо результати другого туру президентських виборів будуть сфальсифікованими, чи візьмете Ви участь в акціях протесту?
% опитаних

Як Ви ставитеся до акцій протесту, які зараз проводяться опозицією?
% опитаних

Комуністична партія України відмовилася від участі в акціях протесту, які проводяться опозицією. Як Ви ставитеся до цього рішення Комуністичної партії?
% опитаних

Як Ви ставитеся до проведення загальнонаціонального політичного страйку, оголошеного В.Ющенком.
% опитаних

Чи берете Ви особисту участь в акціях громадської непокорі проти фальсифікації результатів президентських виборів „За чесні вибори”, оголошених В.Ющенком?
% опитаних

У яких формах громадянської непокорі Ви берете участь?*
% опитаних

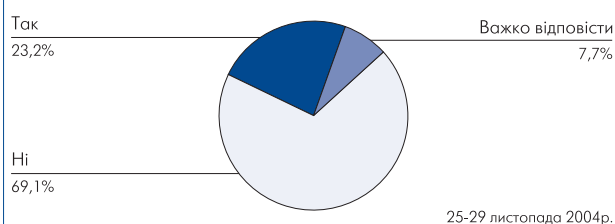
* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді. Питання ставилося лише тим респондентам, які беруть участь в акціях громадянської непокорі.

Чи готові Ви взяти участь в акціях громадської непокорі проти фальсифікації результатів президентських виборів „За чесні вибори”, оголошених В.Ющенком?
% опитаних

В яких формах громадської непокорі Ви готові взяти участь?*
% всіх опитаних

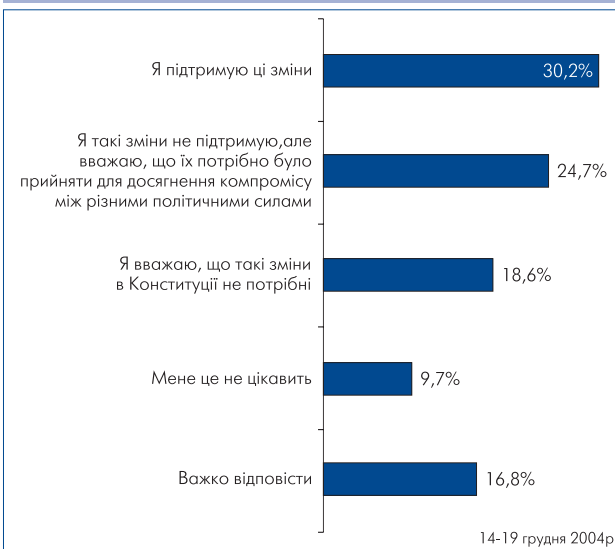
* Респондентам пропонувалося відзначити кілька варіантів відповіді. Питання ставилося лише тим респондентам, які готові взяти участь в акціях громадянської непокорі.

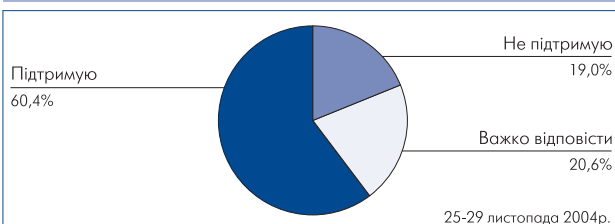
Чи готові Ви взяти участь в акціях на підтримку В.Януковича?
% опитаних

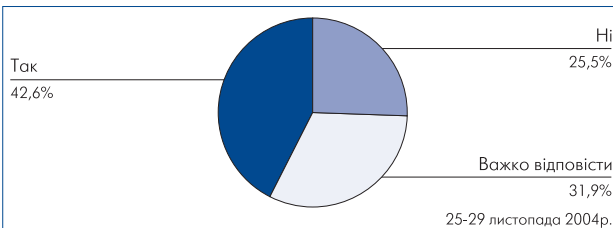
Восьмого грудня Верховна Рада України ухвалила зміни до Конституції, що обмежують повноваження Президента і розширюють повноваження Верховної Ради. Як Ви ставитеся до цих змін до Конституції?
% опитаних

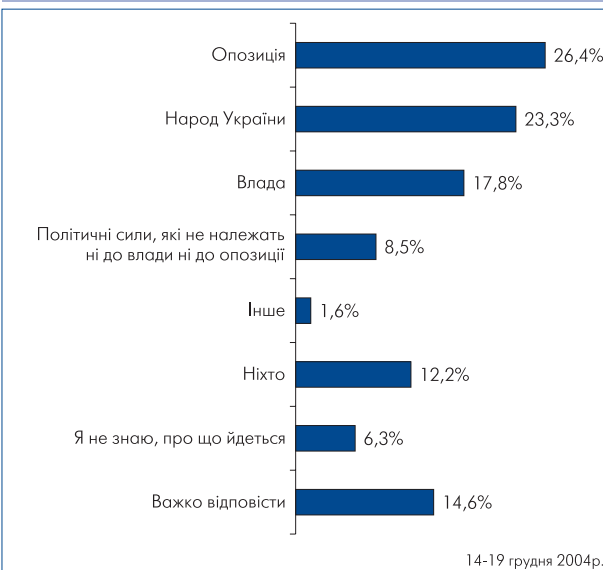
Як ви ставитесь до переговорів за участю Л.Кучми з метою вирішення конфлікту з приводу фальсифікації результатів другого туру президентських виборів?
% опитаних

Чи призведуть опозиційні акції протесту до скасування рішення Центральної виборчої комісії про обрання Президентом В.Януковича?
% опитаних

Як відомо, для врегулювання політичної кризи, що виникла після другого туру виборів, опозиція і влада пішли на взаємні поступки. Хто виграв від такого розв'язання ситуації?*
% опитаних

* Респондентам пропонувалось відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

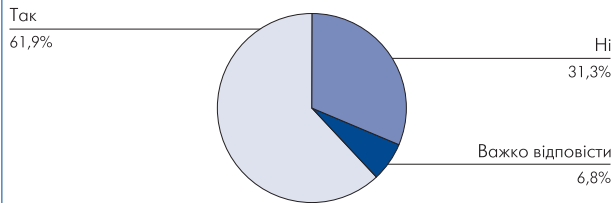
Наскільки результати другого туру виборів, оголошені Центральною виборчою комісією, відбивають волевиявлення виборців?
% опитаних

	Захід	Центр	Південь	Схід
Вони повністю відбивають волевиявлення виборців	1,3%	10,7%	24,6%	39,4%
Вони сфальсифіковані на користь В.Ющенка	0,8%	3,4%	20,6%	12,3%
Вони сфальсифіковані на користь В.Януковича	88,2%	68,6%	29,6%	21,3%
Важко відповісти	8,9%	17,1%	24,9%	15,9%
Не відповіли	0,8%	0,2%	0,3%	11,1%

6-9 грудня 2004р.

3 грудня Верховний Суд України скасував результати другого туру виборів Президента України, який відбувся 21 листопада, і призначив повторне голосування другого туру на 26 грудня. Чи підтримуєте Ви цю постанову Верховного суду України?
% опитаних

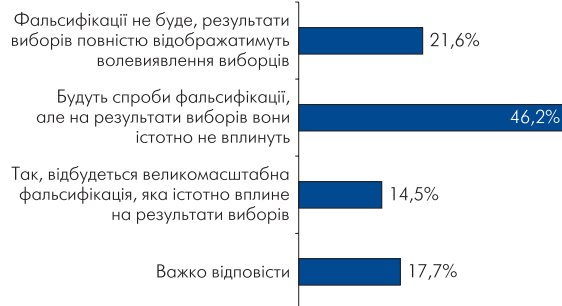

	Захід	Центр	Південь	Схід
Так	91,8%	75,5%	44,0%	39,6%
Ні	4,7%	18,2%	41,3%	54,9%
Важко відповісти	3,4%	6,3%	14,7%	5,5%

6-9 грудня 2004р.

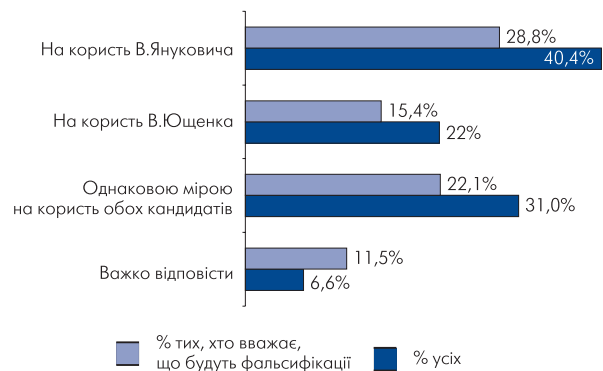
Чи будуть під час повторного другого туру, який відбудеться 26 грудня, фальсифікації результатів виборів?
% опитаних

	Захід	Центр	Південь	Схід
Фальсифікації не буде, результати виборів повністю відобразатимуть волевиявлення виборців	15,0%	26,2%	20,6%	21,1%
Будуть спроби фальсифікації, але на результати виборів вони істотно не вплинуть	49,6%	44,9%	47,2%	45,3%
Так, відбудеться великомасштабна фальсифікація, яка істотно вплине на результати виборів	13,5%	10,0%	19,6%	17,1%
Важко відповісти	21,9%	18,9%	12,6%	16,5%

6-9 грудня 2004р.

Якщо у повторному другому турі виборів візьмуть участь В.Ющенко і В.Янукович, на чию користь переважно будуть фальсифікації?
% опитаних

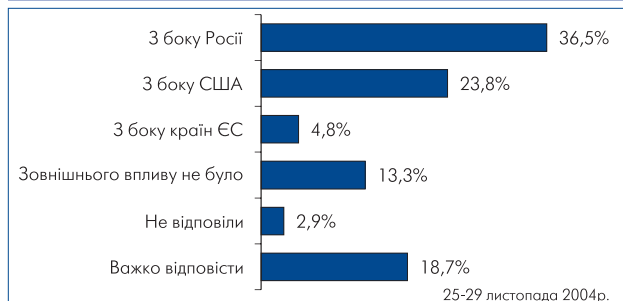
	Захід	Центр	Південь	Схід
На користь В.Януковича	60,4%	36,6%	17,3%	8,4%
На користь В.Ющенка	2,1%	6,0%	24,0%	28,1%
Однаковою мірою на користь обох кандидатів	5,3%	19,9%	28,3%	31,1%
Важко відповісти	16,1%	10,2%	9,7%	10,8%
Не відповідали	16,1%	27,3%	20,7%	21,6%

6-9 грудня 2004р.

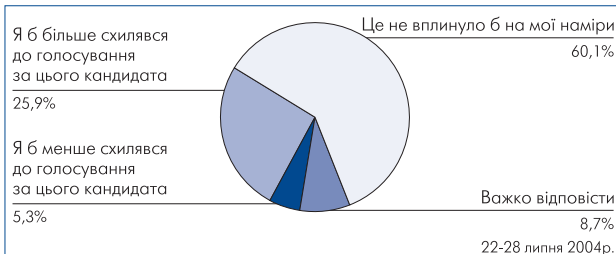

ЗОВНІШНІЙ ВПЛИВ НА ПЕРЕБІГ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ

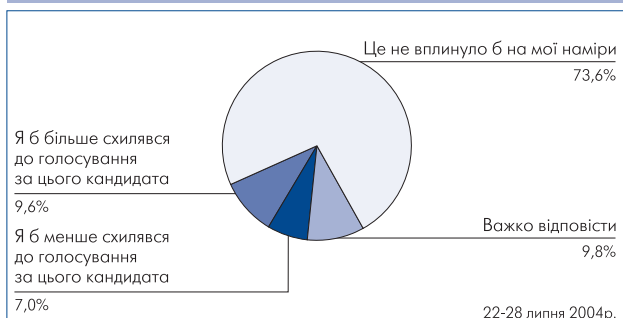
**Чи був зовнішній вплив на вибори в Україні?
З боку якої країни він був найсильнішим?**
% опитаних

Якби Президент Росії В.Путін відкрито заявив про підтримку одного з кандидатів на пост Президента України, то як змінилися б Ваші наміри голосувати за цього кандидата?
% опитаних

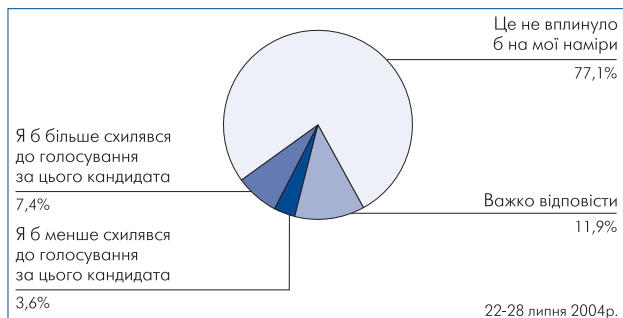
Якби Президент Білорусі О.Лукашенко відкрито заявив про підтримку одного з кандидатів на пост Президента України, то як змінилися б Ваші наміри голосувати за цього кандидата?
% опитаних

Який з кандидатів на пост Президента України у Вас найбільше асоціюється із Президентом Росії В.Путіним?
% опитаних

Якби Президент Польщі О.Кваснєвський відкрито заявив про підтримку одного з кандидатів на пост Президента України, то як змінилися б Ваші наміри голосувати за цього кандидата?
% опитаних

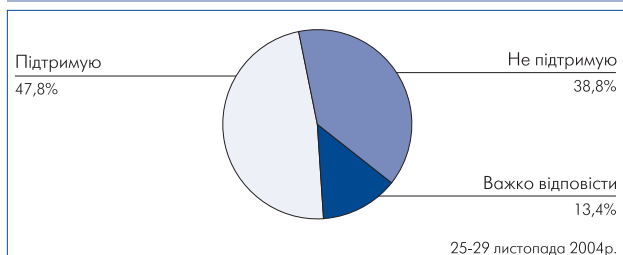

Чи вплинув нещодавній візит Президента Росії В.Путіна на Ваші наміри голосувати за В.Януковича на виборах?*
% опитаних

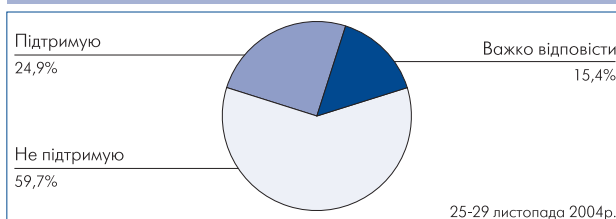

* Йдеться про візит Президента РФ В.Путіна до Києва 26 жовтня 2004р., під час якого він взяв участь у параді на честь 60-ї річниці визволення України від фашистських загарбників та виступив у прямому ефірі на УТ-1, "1+1" і "Інтер".

ЄС, США та Канада не визнали результати другого туру президентських виборів в Україні. Як Ви ставитеся до такого їх рішення?
% опитаних

Президент Росії В.Путін, не дочекавшись проголошення офіційних результатів другого туру виборів, привітав В.Януковича з перемогою. Як ви ставитеся до таких дій Президента Росії?
% опитаних

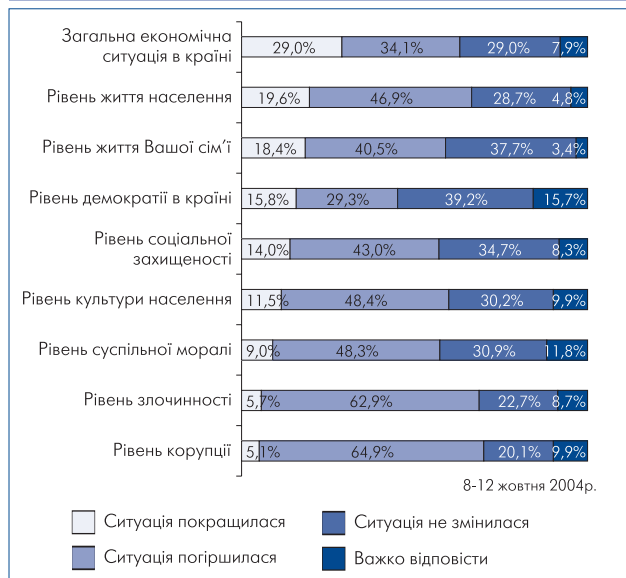
ОЦІНКИ РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ Л.КУЧМИ

Як би Ви оцінили політику Леоніда Кучми під час його перебування на посаді Президента України у названих нижче сферах?
% опитаних

	Дуже погано	Погано	Ні добре, ні погано	Добре	Дуже добре	Важко відповісти
Соціальна політика	10,0	29,3	40,1	13,1	0,2	7,3
Економічна політика	10,1	34,4	35,1	14,1	0,5	5,8
Воєнна політика	8,3	24,9	34,9	16,7	1,2	14,0
Зовнішня політика	5,3	16,6	36,9	25,4	2,0	13,8
Ставлення влади до опозиції	8,4	29,1	32,4	8,6	0,8	20,7
Мовна і культурна політика	5,2	24,6	38,8	19,9	1,6	9,9
Національна політика і міжнаціональні відносини	4,2	17,2	37,2	26,7	2,7	12,0
Рівень життя населення	18,0	42,5	29,2	7,0	0,1	3,2
Рівень життя Вашої сім'ї	13,1	36,6	36,5	10,4	0,3	3,1
Рівень злочинності	25,2	46,1	17,8	3,8	0,2	6,9
Рівень корупції	32,3	40,4	15,2	3,4	0,4	8,3

8-12 жовтня 2004р.

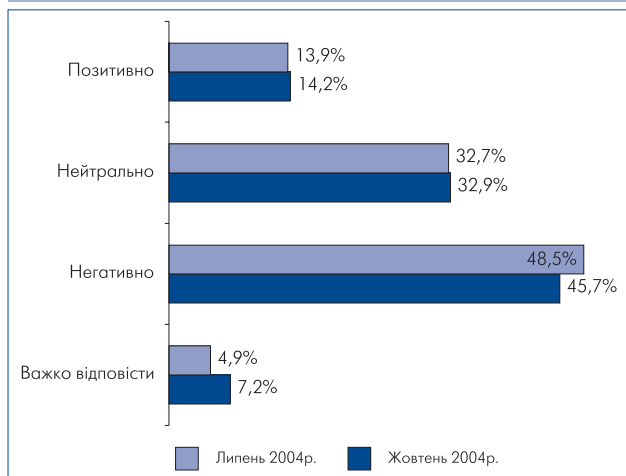
Яким чином за час перебування Л.Кучми на посту Президента змінилася ситуація в Україні в наступних сферах?
% опитаних

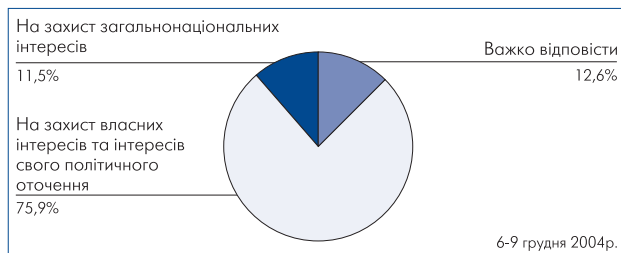
Яке майбутнє Л.Кучми Ви вважали б найбільш справедливим?
% опитаних

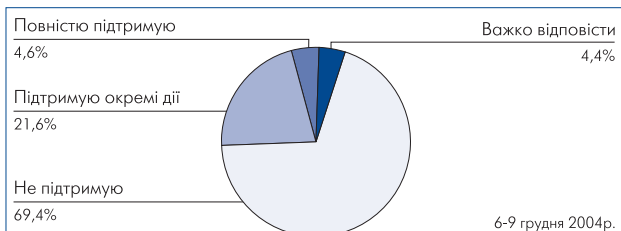
Як би Ви в цілому оцінили діяльність Л.Кучми за 10 років перебування на посаді Президента України?
% опитаних

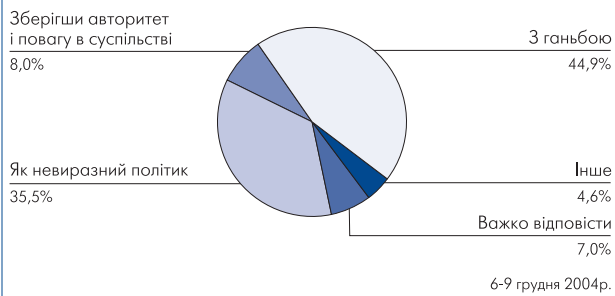
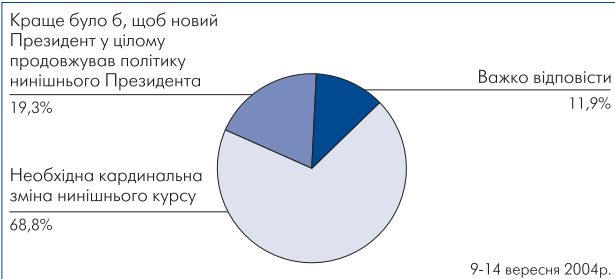
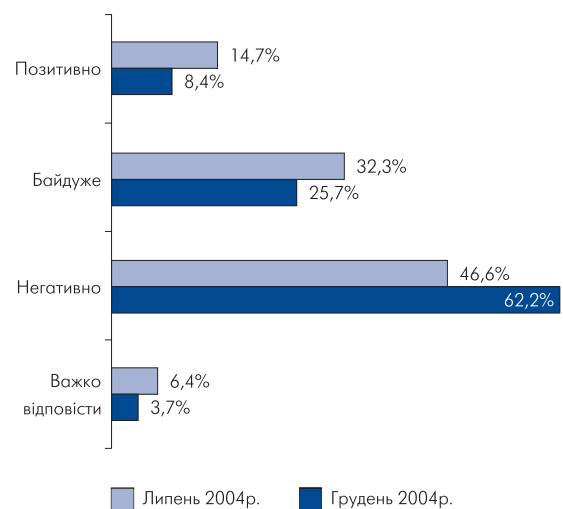

На що спрямовані дії Президента Л.Кучми протягом останніх місяців?
% опитаних

Чи підтримуєте Ви діяльність Л.Кучми?
% опитаних

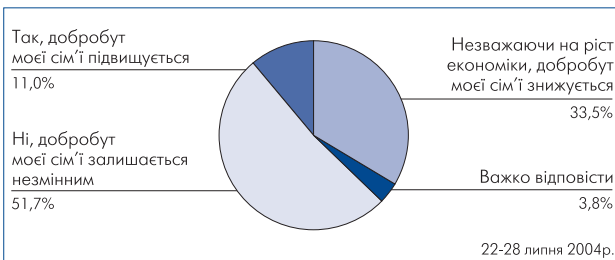
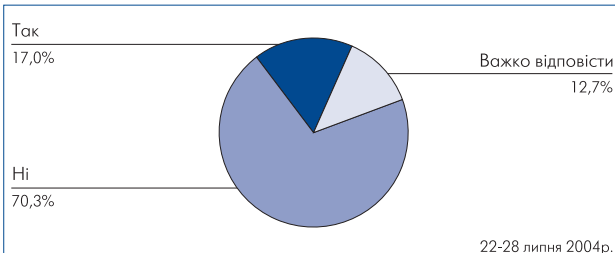
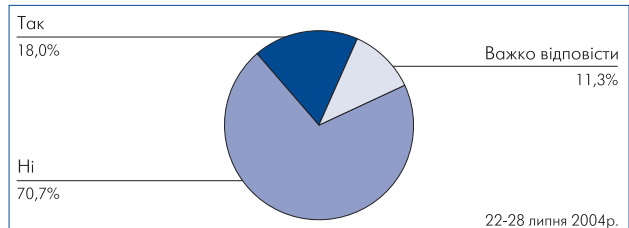

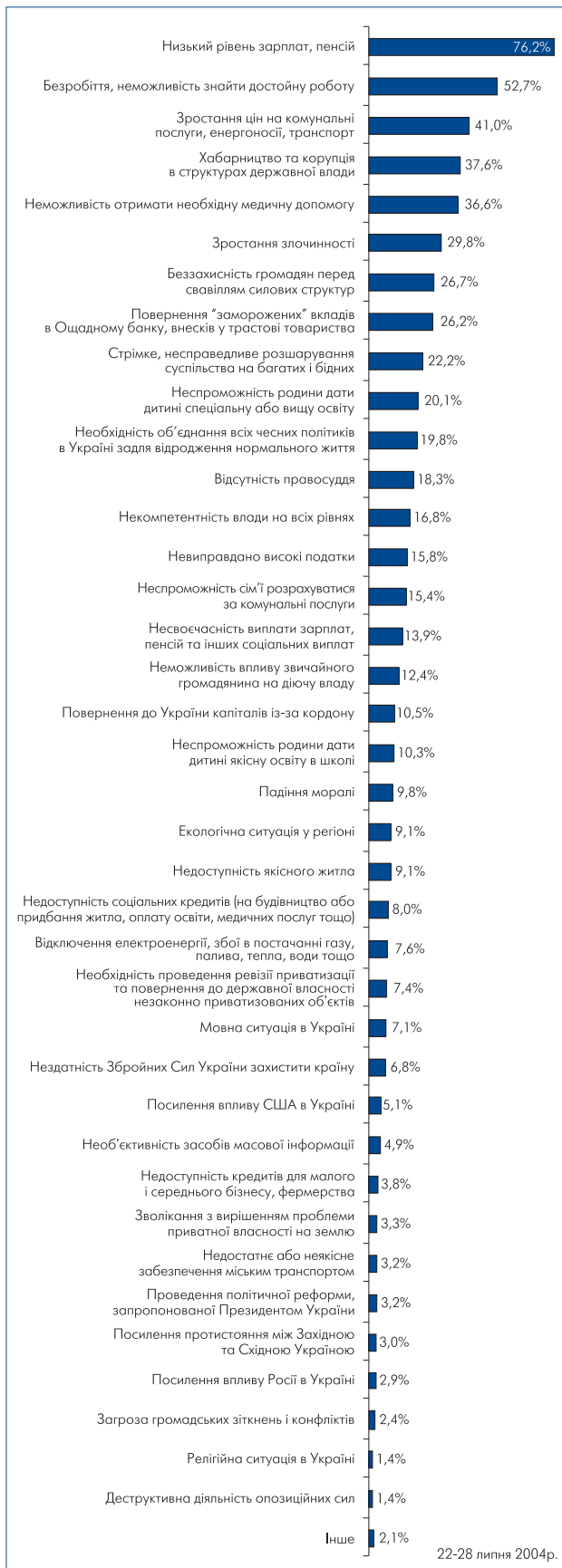
Як Л.Кучма завершує своє перебування на посаді Президента України?
% опитаних

Краще було б, щоб новий Президент у цілому продовжував політику нинішнього Президента, чи необхідна кардинальна зміна нинішнього курсу?
% опитаних

Якщо говорити в цілому, як Ви ставитеся до Л.Кучми?
% опитаних

	Захід	Центр	Південь	Схід
Позитивно	2,9	6,3	13,0	11,7
Байдуже	15,8	18,6	40,7	31,4
Негативно	79,2	70,5	43,0	53,3
Важко відповісти	2,1	4,6	3,3	3,6

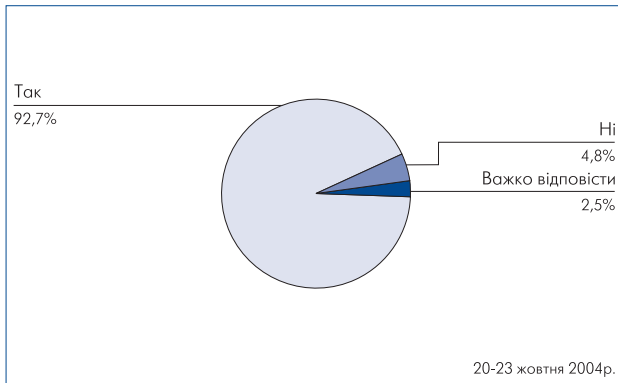
14-19 грудня 2004р.

СОЦІАЛЬНЕ САМОПОЧУТТЯ ТА ПРОБЛЕМИ ГРОМАДЯН

За офіційними даними, в Україні стрімко зростає економіка. Чи впливає економічне зростання на добробут Вашої сім'ї?
% опитаних

Чи бачите Ви свою соціальну перспективу зараз в Україні?
% опитаних

Чи задоволені Ви своїм соціальним статусом?
% опитаних

Яким є в цілому матеріальне становище Вашої сім'ї?
% опитаних

Які проблеми потребують першочергового невідкладного вирішення?*
% опитаних

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше семи прийнятних варіантів відповіді.

В Україні нещодавно зросли ціни на продукти харчування. Чи відчували Ви це подорожчання?
% опитаних

Як би Ви оцінили ситуацію в Україні у названих нижче сферах?*
% опитаних

	Дуже погано	Погано	Ні добре, ні погано	Добре	Дуже добре	Важко відповісти
Загальна економічна ситуація в країні	24,2	35,4	31,8	5,1	0,4	3,1
Рівень життя населення	31,8	42,0	22,2	2,0	0,1	2,0
Рівень життя Вашої сім'ї	23,6	32,3	37,3	5,2	0,2	1,3
Рівень злочинності	43,2	37,0	12,2	1,4	0,5	5,7
Рівень корупції	52,0	31,2	7,7	0,9	0,6	7,7

* За п'ятибальною шкалою, де оцінка "1" означає, що ситуація дуже погана, а оцінка "5" — дуже хороша

1-5 жовтня 2004р.

Якщо Президентом України стане В.Ющенко, яким чином протягом року зміняться...?
% опитаних

	Знизяться	Не зміняться	Підвищаться	Важко відповісти
Ціни на продовольчі товари	10,4	25,8	35,5	28,3
Ціни на комунальні послуги, квартплата	8,4	28,4	32,2	31,0
Ціни на бензин	9,9	20,9	36,2	32,9
Ціни на житло	7,8	28,1	31,1	33,0
Заробітні плати	5,1	35,8	29,8	29,3
Пенсії, стипендії, інші соціальні виплати	5,5	34,8	30,0	29,6

1-5 жовтня 2004р.

Якщо Президентом України стане В.Янукович, яким чином протягом року зміняться...?
% опитаних

	Знизяться	Не зміняться	Підвищаться	Важко відповісти
Ціни на продовольчі товари	4,8	24,4	44,6	26,2
Ціни на комунальні послуги, квартплата	4,2	28,7	38,9	28,2
Ціни на бензин	5,5	20,4	43,3	30,8
Ціни на житло	3,8	26,7	38,1	31,3
Заробітні плати	5,3	35,1	32,1	27,5
Пенсії, стипендії, інші соціальні виплати	6,1	32,4	35,8	25,7

1-5 жовтня 2004р.

ВУЛИЧНІ ОПИТУВАННЯ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ОРІЄНТАЦІЙ

Андрій БИЧЕНКО,
директор
соціологічної служби
Центру Разумкова

Михайло МІЩЕНКО,
заступник директора
соціологічної служби
Центру Разумкова

Серед соціологів постійно тривають дискусії навколо того, який з-поміж методів соціологічного опитування в період виборчої кампанії найбільш адекватно відбиває електоральні орієнтації громадян. Практично всі соціологи визнають, що однією з найбільших проблем є нещирість відповідей респондентів (насамперед тих, хто підтримує опозиційні політичні сили). Значною мірою саме цей чинник зумовив неточність соціологічних прогнозів на попередніх парламентських виборах стосовно рейтингів Блоку Юлії Тимошенко та Соціалістичної партії України¹.

Тому проблема забезпечення адекватності отриманих результатів — це насамперед проблема створення таких умов опитування, за яких респондент був би впевнений у тому, що його відповіді не стануть нікому відомими.

Рівень анонімності опитувань і щирість респондентів: питання методики

Забезпеченню таких умов опитування певною мірою сприяє застосування методики *“secret ballots”* — анонімного голосування, за якого респондент у власному помешканні самостійно заповнює анкету, що імітує виборчий бюлетень, і вкидає її до скриньки, принесеної інтерв'юером. Як показала практика, в разі застосування цієї методики в більшості випадків рейтинг опозиційних кандидатів виявлявся вищим, а “провладних” — нижчим, ніж у разі опитування методом інтерв'ю *“face to face”* в помешканні респондента, коли інтерв'юер зачитує питання і відзначає варіант відповіді за його словами.

Однак, і методика *“secret ballots”* не дозволяє повністю усунути підозри респондента. Наприклад, респондент може побоюватися, що інтерв'юер, вийшовши з помешкання, витягне із скриньки отриманий бюлетень і зможе його ідентифікувати.

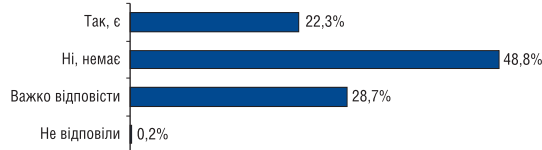
Мірою наближення виборів дедалі виразніше виявлявся страх респондентів давати щирі відповіді на питання про їх електоральний вибір. Часто на питання інтерв'юерів: *“За кого Ви збираєтеся голосувати?”* респонденти відповідали двозначно: *“пишіть — за В.Януковича”*; зростала кількість відмов від відповіді. Про масштаби цього явища можна судити з того, що понад 22% опитаних засвідчили наявність серед своїх колег і знайомих людей, які напередодні першого туру голосування мали намір проголосувати за певного кандидата, але боялися говорити про це малознайомим людям; найчастіше йшлося про наміри голосувати за В.Ющенка (про це повідомили майже 10% респондентів; про побоювання прихильників В.Януковича — близько 2%; О.Мороза — 1%)².

Як методику, що забезпечує значно вищий рівень “відчуття анонімності” респондента, можна розглядати вуличне опитування — коли інтерв'ю здійснюється не вдома у респондентів, а на вулиці. При цьому респондент може бути повністю переконаним, що його

¹ Ідеться про ситуацію з парламентськими виборами 2002р. Напередодні виборів рейтинги опозиційних політичних сил — Блоку Юлії Тимошенко (БЮТ) і Соціалістичної партії України (СПУ) — згідно з результатами соціологічних опитувань, становили близько 5% і 3%, відповідно. Зокрема, за результатами опитування, проведеного Центром Разумкова з 28 лютого по 6 березня 2002р., рейтинг СПУ склав 5,0%, рейтинг БЮТ — 2,7%. На парламентських виборах 31 березня 2002р. БЮТ набрав — 7,19% голосів виборців; СПУ — 6,98%. Див.: <http://www.cvk.gov.ua>.

² Опитування проведене з 20 по 23 жовтня 2004р. в усіх регіонах України. Опитано 2016 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

Чи є серед Ваших колег та знайомих такі, хто збирається проголосувати на виборах за певного кандидата, але боїться про це говорити малознайомим людям?
% опитаних

За кого найчастіше збираються голосувати ці люди?
% опитаних

	% від тих, хто має знайомих, які бояться говорити, за кого голосуватимуть	% від усіх опитаних
Наталія Вітренко	1,0	0,2
Анатолій Кінах	0,8	0,2
Олександр Мороз	4,7	1,0
Петро Симоненко	8,0	1,8
Віктор Ющенко	42,8	9,6
Віктор Янукович	8,2	1,8
За іншого кандидата	1,9	0,4
Голосуватимуть проти всіх	1,6	0,4
Не братимуть участі у виборах	1,8	0,4
Важко відповісти	29,2	6,5

відповіді гарантовано не стануть нікому відомими і може вільно висловити свою думку

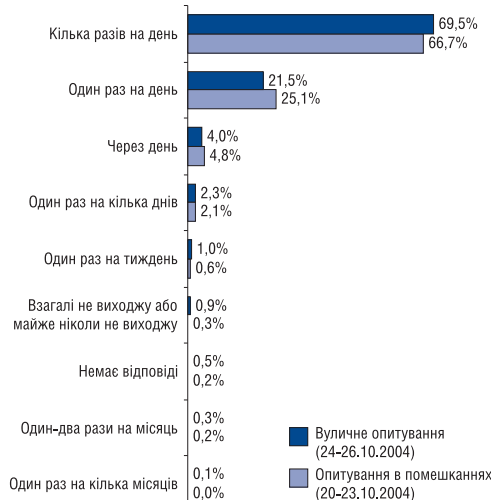
Виходячи з цього, соціологічна служба Центру Разумкова використала методику вуличного опитування³. Дослідження було проведене з 24 по 26 жовтня 2004р. за квотною вибіркою, репрезентативною щодо дорослого населення України за ознаками територіального розміщення (регіон та тип поселення), віку та статі, було опитано 2016 респондентів. Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) для такого обсягу вибірки становить 2,3%.

Під час вуличного опитування використовувалася така сама анкета, як і під час дослідження, що проводилося з 20 по 23 жовтня методом особистого інтерв'ю у помешканні респондентів⁴. Це дало можливість порівняти результати обох опитувань.

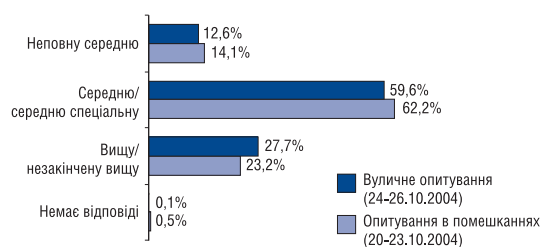
Вуличне опитування і опитування в помешканні: вплив соціально-демографічних чинників на результати

Насамперед, слід відзначити, що при вуличному опитуванні рівень досяжності респондентів виявився істотно вищим, ніж при опитуванні в помешканні — 79% і 60%, відповідно.

Як часто Ви, як правило, виходите з дому?
% опитаних

Яку освіту Ви отримали/отримасте?
% опитаних

Соціальний статус респондентів,
% опитаних

	Вуличне опитування (24-26.10.2004)	Опитування в помешканнях (20-23.10.2004)
Керівник підприємства, установи	0,4	0,6
Керівник підрозділу підприємства	1,6	1,6
Підприємець	4,1	2,6
Спеціаліст технічного профілю	4,9	3,8
Спеціаліст з природничих наук	0,9	0,5
Спеціаліст гуманітарного профілю (в т.ч. економісти, юристи, фахівці в галузі освіти, мистецтва, охорони здоров'я тощо)	9,3	7,7
Військовослужбовець, службовець СБУ, МВС	1,0	1,1
Кваліфікований робітник	15,4	15,2
Службовець	6,4	5,6
Некваліфікований робітник	3,5	2,9
Робітник сільського господарства, КСП	2,7	2,8
Фермер, орендар	0,3	0,1
Учень, студент	5,4	4,2
Домогосподарка	5,2	6,2
Пенсіонер	28,8	30,7
Непрацездатний (у т.ч. інваліди)	1,6	1,7
Непрацюючий (але не зареєстрований як безробітний)	5,6	8,3
Офіційно зареєстрований безробітний	1,7	2,3
Інше	0,8	2,0
Немає відповіді	0,2	0,1

Рівень доходів сімей респондентів (самооцінка),
% опитаних

	1	2	3	4	5	Важко відповісти
Вуличне опитування (24-26.10.2004)	19,4	38,3	35,2	5,1	0,8	1,3
Опитування в помешканнях (20-23.10.2004)	21,4	38,0	35,5	3,6	0,7	0,9

³ При підготовці та проведенні опитування були використані методичні рекомендації, викладені в посібнику Л.Кессельмана "Уличный опрос в социологическом исследовании" (Самара — СПб., 2001), та рекомендації генерального директора Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) В.Паніотто.

⁴ Було опитано 2016 респондентів. Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) становить 2,3%.

Оскільки існувала ймовірність того, що при вуличному опитуванні “неохопленою” виявиться значна частина громадян, які з різних причин рідко виходять з дому, в обох опитуваннях використовувалося контрольне питання, порівняння відповідей на яке наведене в діаграмі “Як часто Ви, як правило, виходите з дому?”.

З таблиці видно, що при опитуванні в помешканнях частка тих, хто виходить на вулицю один раз на кілька днів і рідше, становить 4,6%, а при вуличному опитуванні — 3,2%. Хоча ця різниця є статистично значущою, однак вона становить лише 1,4% і навряд чи може істотно вплинути на відповіді стосовно електоральних намірів — оскільки електоральні наміри представників цієї групи статистично значуще не відрізняються від електоральних намірів тих, хто виходить на вулицю частіше. Отже, зважування масиву за цим показником не змінює розподіл відповідей на запитання про електоральні наміри.

Так само не може вплинути на результат і деяке перевищення під час опитування у помешканнях частки тих, хто виходить на вулицю кілька разів на день (порівняно з вуличним). По-перше, воно “нелогічне” (дивно, що тих, хто найчастіше виходить на вулицю, частіше заставляли саме вдома), по-друге — і це головне — ці респонденти також істотно не відрізняються за електоральними уподобаннями.

Більш істотну роль можуть відігравати відхилення за показником освіти (діаграма “Яку освіту Ви отримали/отримуєте?”), оскільки, як показують наші опитування, рейтинг В.Ющенка статистично значуще відрізняється у групах з високим рівнем освіти: у другому турі він на 5,6% вищий, ніж у середньому по масиву опитаних. Зважування масиву за показником освіти знизить рейтинг В.Ющенка на 0,2-0,4%, рейтинг В.Януковича може зрости на 0,1%.

Щодо соціального статусу, то при вуличному опитуванні дещо нижчим, порівняно з опитуванням у помешканні, виявилось представництво пенсіонерів і безробітних (таблиця “Соціальний статус респондентів”). Але ці відмінності в соціальній структурі є “взаємокомпенсуючими”, оскільки серед пенсіонерів, порівняно з масивом у цілому, вищими є наміри голосувати за В.Януковича, а серед безробітних — за В.Ющенка.

Не спостерігається істотних відмінностей між структурами опитаних під час цих двох досліджень за показником рівня добробуту (таблиця “Рівень доходів сімей респондентів (самооцінка)”⁵).

Таким чином, відхилення у структурі опитаних під час двох порівнюваних досліджень не дають підстав говорити про істотну систематичну помилку вибірки при вуличному опитуванні. Її вплив на відповіді стосовно електоральних орієнтацій може, за нашими оцінками, викликати “зміщення” відповідей лише на кілька десятків відсотка.

Президентські рейтинги кандидатів: порівняння результатів опитувань

Порівняння електоральних рейтингів, отриманих під час цих двох опитувань, наведене в таблицях “За кого Ви збираєтеся голосувати на виборах Президента України наступної неділі?” та “Якби найближчої неділі

За кого Ви збираєтеся голосувати на виборах Президента України наступної неділі?
% опитаних

	Вуличне опитування (24-26.10.2004)	Опитування в помешканнях (20-23.10.2004)
В.Ющенко	31,6	27,8
В.Янукович	28,3	29,9
О.Мороз	8,2	5,3
П.Симоненко	7,4	5,9
Н.Вітренко	2,8	2,0
А.Кінах	1,8	1,6
О.Омельченко	0,7	0,5
Л.Черновецький	0,6	0,7
Д.Корчинський	0,4	0,3
А.Чорновіл	0,2	0,0
М.Бродський	0,1	0,2
Р.Козак	0,1	0,0
С.Комісаренко	0,1	0,0
О.Ржавський	0,1	0,1
О.Яковенко	0,1	0,2
О.Базиліук	0,0	0,0
Б.Бойко	0,0	0,0
В.Волга	0,0	0,0
М.Габар	0,0	0,1
І.Душин	0,0	0,0
Ю.Збітнев	0,0	0,0
В.Кривобоків	0,0	0,0
В.Нечипорук	0,0	0,0
М.Рогожинський	0,0	0,0
Голосував би проти всіх	3,8	4,0
Не брав би участі у виборах	2,7	3,0
Важко відповісти	10,9	18,0

Якби найближчої неділі відбувся другий тур президентських виборів і в бюлетені для голосування залишилися В.Ющенко і В.Янукович, то як би Ви проголосували?
% опитаних

	Вуличне опитування (24-26.10.2004)	Опитування в помешканнях (20-23.10.2004)
Проголосував би за В.Ющенка	39,8	36,3
Проголосував би за В.Януковича	35,9	38,6
Проголосував би проти обох	10,1	8,6
Не пішов би голосувати	4,4	4,1
Важко відповісти	9,8	12,5

відбувся другий тур президентських виборів і в бюлетені для голосування залишилися В.Ющенко і В.Янукович, то як би Ви проголосували?”.

Як видно з таблиць, за результатами вуличного опитування, порівняно з опитуванням у помешканні, рейтинг В.Ющенка виявився вищим на 3,8%, О.Мороза — на 2,9%, П.Симоненка — на 1,5%. Натомість рейтинг В.Януковича — на 1,6% нижчим. На 7% нижчою є частка тих, хто не визначився.

У другому турі голосування, за результатами вуличного опитування, порівняно з опитуванням у помешканні, рейтинг В.Ющенка — вищий на 3,5%, В.Януковича — нижчий на 2,7%. На 2,7% нижчою є частка тих, хто не визначився.

Отже, оскільки в ситуації вуличного опитування респонденти значно меншою мірою, ніж під час опитування в оселі, побоюються давати щирі відповіді стосовно своїх електоральних намірів, можна стверджувати, що в умовах, коли виборча кампанія відбувається із застосуванням потужного адміністративного і пропагандистського тиску на виборців (як це мало місце в Україні під час останніх президентських виборів), саме вуличні опитування є найбільш адекватним методом виявлення електоральних орієнтацій громадян. ■

⁵ За п'ятибальною шкалою, де “1” — сім'я має дуже низький дохід, “5” — дуже високий. Враховуючи всі зарплати, пенсії, матеріальні допомоги та інші надходження після відрахування податків.

ЭКЗИТ-ПОЛ: ХОЖДЕНИЕ ПО МУКАМ*

Татьяна СИЛИНА,
политический обозреватель
еженедельника “Зеркало Недели”

Джордж Оруэлл ошибся, назвав свою знаменитую антиутопию “1984”. Эту книгу следовало назвать “2004”. С каждым днем Украина все больше напоминает фантастически перевернутый оруэлловский мир, где на черное говорят белое, а на белое — черное, где ложь выдают за чистую правду, а правду замазывают отвратительной грязью, где самые хорошие идеи доводят до абсурда, а самые демократические процедуры превращают в фарс.

Именно в фарс последние несколько недель стараются превратить проведение в Украине экзит-пола, дабы скомпрометировать саму идею опроса избирателей на выходе с избирательных участков и, в результате, не дать обществу возможность оценить реальный масштаб допущенных властью подтасовок.

В условиях массовых фальсификаций обществу необходимо иметь точку отсчета — эталон результата, с которым можно сравнивать все остальные. Ведь о том, как считает Центральная избирательная комиссия (ЦИК), уже слагают легенды. На истину не может претендовать и параллельный подсчет голосов, поскольку все основные фальсификации происходят на самом нижнем уровне — избирательных участках. И “мокрые” протоколы уже содержат в себе фальсификацию. Поэтому экзит-пол — это результат, максимально приближенный к реальному волеизъявлению граждан. Именно поэтому на его дискредитацию и были брошены максимальные силы.

“Нас очень удивил эмоциональный факт, который должен заставить и законодателей Украины, и электорат, и СМИ задуматься: что-то нехорошее есть в самой ситуации вокруг выборов. Украина — первая страна в мире, где не смогли адекватно провести экзит-пол, и в связи с этим ее можно смело занести в Книгу рекордов Гиннеса”, — заявил на днях официальный наблюдатель от международной организации “Институт стран Восточной Европы и СНГ” Элиезер Фельдман.

На самом деле, экзит-полов у нас было как минимум три. Один из них, “Национальный”, готовился очень давно, около года, и о нем у общественности и журналистов информации было более чем достаточно. Проект, автором и руководителем которого является Фонд “Демократические инициативы”, был финансово поддержан восемью зарубежными посольствами и четырьмя международными фондами, а в его практической реализации принимали участие четыре известные социологические службы, объединившиеся в консорциум — Киевский международный институт социологии (КМИС), Центр “Социс”, Центр “Социальный мониторинг” и социологическая служба Центра Разумкова. Трое из четырех участников консорциума принимали участие в экзит-полах, проводимых на парламентских выборах 1998г. и 2002г., а также во время двух туров президентских выборов 1999г.

* Статья была опубликована в тижневику “Зеркало недели”, 6 листопада 2004р.; <http://www.zerkalo-nedeli.com/ie/show/520/48297>. Подається мовою оригіналу.

Незадолго до выборов стало известно, что свой экзит-пол будет проводить и российский Фонд “Общественное мнение” (ФОМ) кремлевского политтехнолога Г.Павловского. Однако у этой организации нет своей социологической сети в Украине, и широкой общественности до сих пор остается неизвестно, кто же проводил опрос для россиян в то время, когда все основные украинские институты и центры были задействованы на своих экзит-полах. Собственно, об этом опросе можно было бы вообще не вспоминать, ведь сами организаторы еще днем 31 октября официально заявили, что вынуждены его прервать из-за огромного числа отказов респондентов (более 40%). Однако центральные украинские СМИ, подконтрольные Банковой, почему-то все же активно его цитировали...

И третий экзит-пол, “Украинский”, о котором также стало известно (но мало) незадолго до выборов, проводился под руководством Украинского института социальных исследований А.Яременко. Стоит отметить, что этот институт — структура государственная, а все шесть подключенных к проведению опроса государственных университетов находятся исключительно в восточных областях Украины. Особой характеристикой данного экзит-пола, на наш взгляд, является активная его популяризация В.Пиховишечком, не раз отзывавшемся о А.Яременко как о “самом честном” социологе, чьи исследования “вызывают наибольшее доверие”. Впрочем, коллеги-социологи высказывают несколько иные мнения. Одни из них уверены, что на г-на Яременко была возложена PR-миссия, аналогичная той, которую выполняли “технические кандидаты”. И эта версия подтверждается хотя бы тем, что руководитель “Украинского” экзит-пола в своих комментариях в основном говорит не столько о собственном опросе, сколько критикует тех коллег, чьи результаты показали преимущество В.Ющенко в первом туре выборов. Другие коллеги А.Яременко, например, президент КМИС и член правления Социологической ассоциации Украины профессор В.Хмелько, считает, что, высказывая необоснованные подозрения в адрес коллег по цеху (в т.ч. и в письменном обосновании проведения своего экзит-пола), г-н Яременко нарушает Кодекс профессиональной этики социолога.

Спровоцированная и организованная властью “война экзит-полов” началась еще до их проведения. Накануне выборов в СМИ была организована кампания по дискредитации самой идеи опроса избирателей на выходе из участков. А после дня голосования руководитель штаба В.Януковича С.Тигипко поспешил заявить, что идея экзит-пола в Украине “полностью провалилась”, и “на сегодняшний день ориентироваться на экзит-пол невозможно”. Тезисы г-на Тигипко подхватили и размножили многочисленные наблюдатели из стран СНГ (в основном тех, где результаты опросов на выходе значительно отличались от официальных результатов, оглашенных властями).

Бурная кампания по дискредитации самой идеи экзит-пола вызвала серьезные опасения у многих симпатиков этого метода демократического контроля за выборами. “Мы с коллегами подозревали: если можно сфальсифицировать выборы, то точно так же можно сфальсифицировать и экзит-пол, — поделился с “Зеркалом недели” директор Фонда “Демократические инициативы” И.Кучерив. — Мы говорили об угрозе

экзит-полу (от его низового уровня до менеджмента и собственников компаний) из-за возможных коррупций или насилия”.

Оправдались ли опасения и подозрения искренних сторонников проведения в Украине экзит-пола? С полной уверенностью говорить об этом сегодня невозможно. Поскольку еще не завершено расследование и не выяснены причины странного изменения вечером 31 октября данных, презентованных двумя центрами, входившими до середины этой недели в консорциум “Национальный экзит-пол”. Чтобы хоть немного разобраться в том, каким образом лидировавший по изначальным результатам опросов двух компаний В.Ющенко через два с половиной часа неких манипуляций с результатами вдруг отстал от В.Януковича почти на 5% (при том, что два других участника консорциума по-прежнему демонстрируют явное преимущество лидера “Нашей Украины”), нам придется углубиться в дебри социологии. И попытаться разобраться как в методах проведения опроса, так и методологиях дальнейшей обработки полученных данных.

Изначально четыре участника консорциума планировали провести четыре отдельных опроса методом личного интервью (“лицом к лицу”), во время которого интервьюеры задают вопрос “За кого Вы голосовали?” избирателям, покидающим избирательный участок. Именно этот метод использовался при проведении всех предыдущих украинских экзит-полов. Однако, как свидетельствует руководитель проекта И.Кучерив, изначально организаторы не предполагали, что накануне выборов произойдет “такая сильная политизация общества” и что будет “такое сильное давление и на избирателей, и на интервьюеров, и на собственников социологических компаний”. Первые тревожные сигналы стали поступать с мест от интервьюеров, чьи работодатели или руководители учебных заведений высказывали сильное недовольство их участием в проведении экзит-пола. В то же время социологи, проводившие опросы общественного мнения в последний месяц перед голосованием, столкнулись с небывалым ранее процентом отказов отвечать на их вопросы — более 50% по стране, а в некоторых областях процент “отказников” превосходил 70%. Именно эти факты и вынудили Центр Разумкова предложить провести национальный экзит-пол методом анонимного анкетирования, во время которого респондент заполняет специальный бланк (аналогичный бюллетеню для

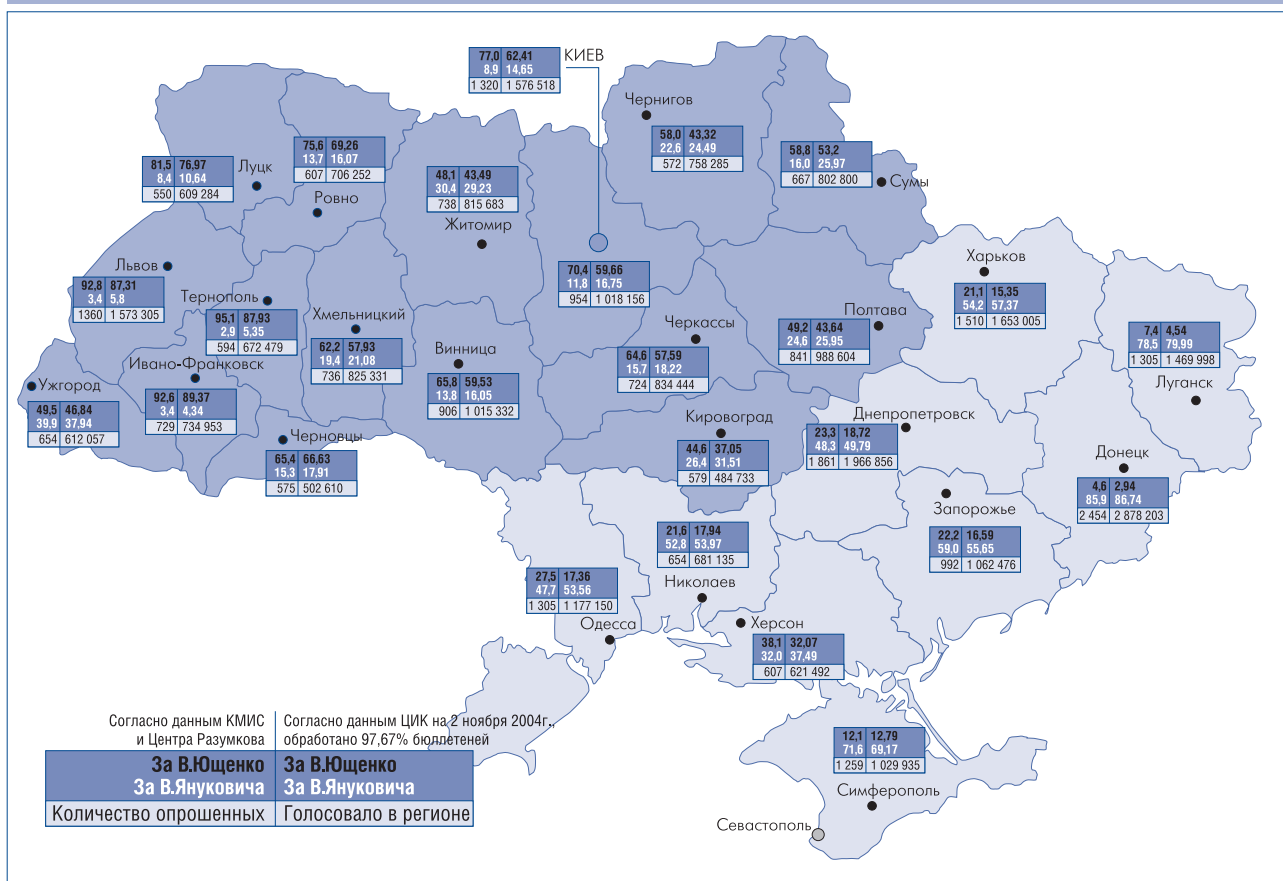
голосования) и опускает его в специальную запечатанную коробку. Таким образом, даже интервьюеру остается неизвестным ответ респондента. Это предложение было поддержано еще одним участником консорциума — КМИС, а также руководством проекта. Однако два других участника — Центр “Социс” Н.Чурилова и Центр “Социальный мониторинг” О.Балакиревой — отказались работать по такому методу. Их аргументация сводилась к тому, что они никогда не проводили экзит-полы по такому методу, их интервьюеры к нему не готовы, у них нет опыта, а также они и так достаточно запуганы, чтобы еще обращать на себя внимание ящиками в руках. Вызывала сомнение и возможность быстрой материальной подготовки к такому методу (изготовление коробок, планшетов, анкет и передача их на места, обучение персонала). Поэтому на заседании консорциума единогласно было принято решение о том, что Центр Разумкова и КМИС будут проводить свои опросы “ящичным” методом, а “Социс” и “Социальный мониторинг” — методом личного интервью. Было также договорено, что в случае, если полученные данные не будут принципиально отличаться (больше чем на 2%), они будут объединены, если же различия окажутся существенными, результаты каждой компании будут оглашены отдельно.

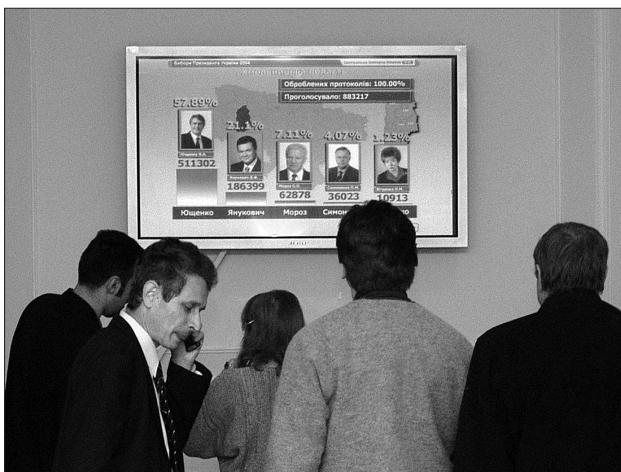
Итак, по завершении опросов и суммирования ответов участники консорциума получили следующие так называемые “сырые” результаты. КМИС: Ющенко — 44,2%, Янукович — 38,6%; Центр Разумкова: Ющенко — 44,7%, Янукович — 37,2%; “Социс”:

Ющенко — 43,2%, Янукович — 41,1%; “Социальный мониторинг” — Ющенко — 40,4%, Янукович — 40,7%. Поскольку данные двух опросов, полученные “ящичным” методом, не отличались более, чем на оговоренные 2%, они были объединены. Объединили свои результаты и два других центра, хотя по В.Ющенко их данные расходились более чем на социологическую погрешность. Почему это было сделано? Впоследствии нам так и не удалось получить четкий ответ на этот вопрос. Президент “Социса” Н.Чурилов в четверг на пресс-конференции признал, что “возможно, это было не совсем корректно”, но “мы работали по одному методу, поэтому и решили свести наши результаты”.

А дальше произошло вообще нечто странное и до сегодняшнего дня толком не объясненное. После объявленных в 20.00 31 октября данных четырех компаний, свидетельствующих о явном преимуществе В.Ющенко, буквально через 2,5 часа “Социс” и “Социальный мониторинг” объявили совершенно другие результаты. Согласно им, за В.Ющенко проголосовало 38,28%, а за В.Януковича — 42,67%. Согласитесь, что этот результат кардинально отличается от предыдущего. И он поверг в полное недоумение как журналистов и телезрителей, услышавших обновленные данные, так и остальных членов консорциума и его руководство. Попытки выяснить, что произошло, в ту ночь не увенчались успехом. Как засвидетельствовали несколько наших собеседников, они так и не смогли дозвониться тогда Н.Чурилову, отвечавшему за сведение результатов в рамках метода личного интервью. Телефоны руководителя “Социса”, включая мобильный, не отвечали.

Результаты голосования в I туре выборов

Впоследствии Н.Чурилов попытался объяснить коллегам и журналистам изменение своих данных тем, что изначально он не учел факт большой миграции из западных областей Украины. По словам социолога, он воспользовался исследованием Института демографии о трудовой миграции, согласно которому от 3 млн. до 3,5 млн. граждан Украины покинули родину в поисках заработка. Причем 75% человек из них — жители Западной Украины, и только 25% — Восточной. Поэтому при дальнейшей обработке данных были использованы коэффициенты, учитывающие этот факт.

Почему это открытие осенило Н.Чурилова только в ночь выборов, где он так оперативно обзавелся данными Института демографии и почему не поделился ими, а также своей новой методикой расчетов с коллегами из Центра Разумкова и КМИС, ни нам, ни двум участникам консорциума, работавшим по “ящичному” методу, ни руководству проекта до сих пор выяснить не удалось. По словам И.Кучерива, в настоящее время эксперты занимаются выяснением того, что и каким образом произошло. А пока же у руководителя консорциума, по его собственному признанию, создается впечатление, что из него сделали “лоха”, использовав собранные его же фондом средства и ресурсы.

А теперь нам придется еще глубже вникнуть в тонкости социологии, чтобы разобраться, как и для чего обрабатываются “сырые” данные, полученные в результате экзит-пола. Дело в том, пояснил в своей лекции для “Зеркала недели” президент КМИС профессор В.Хмелько, что в разных областях мы получаем разное количество отказов, также по регионам отличается и активность избирателей. Поэтому, чтобы наша выборка пропорционально представляла взрослое население, необходимо проводить так называемое взвешивание. Т.е. результаты по областям затем умножаются на специальные коэффициенты. Один же из нюансов работы социологов заключается в том, что до выборов они не знают, в какой же пропорции люди придут на избирательные участки. Поэтому для более быстрого получения результатов (до того, как свои объявит ЦИК) учитываются данные, полученные в результате опросов до голосования. Задав респондентам вопрос “Приняли бы Вы участие в голосовании, если бы выборы состоялись завтра?”, социологи получают определенные прогнозные сведения о будущей явке на выборы и на их основе рассчитывают коэффициенты

для взвешивания. По словам В.Хмелько, на этот раз использовались данные опросов, проведенных КМИС и “Социсом” (и эти результаты затем оказались очень близки с данными ЦИК о явке избирателей: социологи прогнозировали 74%, ЦИК сообщил о 75%). И КМИС взвешивал 31 октября результаты “ящичного” метода, используя именно эти данные. Более того, по свидетельству В.Хмелько, генеральный директор КМИС В.Паниотто разослал всем членам консорциума алгоритм сведения данных и взвешивания. Кроме того, именно таким образом проводилось взвешивание и на предыдущем экзит-поле на последних парламентских выборах 2002г., на которых в опросе избирателей участвовали также “Социс” и “Социальный мониторинг” (и должны заметить, в том году миграция населения была вряд ли меньше нынешней). “У нас была договоренность, что мы сначала взвешиваем результаты по данным предварительного опроса, а затем, как только на сайте ЦИК появляются данные о явке на 20.00, мы перевзвешиваем результаты уже по квотам областей, зафиксированных ЦИК, поскольку это наиболее близкие к реальным данные. Разумеется, эти результаты тоже будут уточняться, поскольку использовались оперативные данные, но эти уточнения будут касаться десятых долей процента, а не существенных чисел”.

Понятно, что профессор В.Хмелько испытал глубокое удивление, когда в 21.30 в прямом эфире на телеканале ICTV услышал от руководителя “Социального мониторинга” О.Балакиревой результаты, кардинально отличающиеся от собственных, и о том, что в экзит-поле по методу личного интервью победил В.Янукович, а не В.Ющенко. Тогда, до проведения более глубокого анализа, ученый объяснил значительную разницу между результатами двух методов большой степенью запуганности избирателей.

Но уже в понедельник вечером сотрудники КМИС, в более спокойной обстановке и имея на руках данные ЦИК о явке избирателей, пересчитали весовые коэффициенты в соответствии именно с этими данными. И выяснилось, что, во-первых, эти новые веса очень близки к тем, что были использованы 31 октября (расхождение составило всего десятые доли процента). А во-вторых, что пересчитанные по данным ЦИК результаты “Социса” и “Социального мониторинга” очень отличаются от тех, что были получены в результате новой “миграционной гипотезы” Н.Чурилова.

Итак, внимание! С учетом данных ЦИК у “Социса” Ющенко получил 43,5%, у “Социального мониторинга” — 41,5%; а Янукович — 40,2% и 40,4%, соответственно. Поскольку данные близки, их можно объединить, и в результате получается у Ющенко — 42,5%, а у Януковича — 40,4%. Пересчитанные с учетом данных ЦИК и обобщенные результаты Центра Разумкова и КМИС показывают, что у Ющенко — 44,5%, а у Януковича — 38,2%.

Получается, что в условиях, приближенных к условиям тайного голосования, респонденты дали В.Ющенко преимущество более чем в 4%! Использование двух разных методов опроса, резюмирует профессор В.Хмелько, показало, что люди не настолько запуганы, чтобы в результате открытого опроса у В.Ющенко получилось меньше, чем у В.Януковича, но все-таки достаточно осторожны, что и продемонстрировала заметная разница в результатах, полученных двумя методами.

Кстати, не стоит забывать и о том, что при опросе открытым методом интервьюеры зафиксировали 28% отказов, в то время как при “ящичном” методе их было 22%.

Такая разница в результатах опроса и количестве отказов в двух разных методах проведения экзит-пола дает основания руководству проекта и его донорам планировать проведение экзит-пола во втором туре только методом анонимного анкетирования. О чем и было заявлено на заседании консорциума в минувшую среду. Реакция со стороны руководства “Социального мониторинга” и “Социса” была более чем бурная. Буря продолжалась и на следующем заседании в четверг, а также на последовавшей за ним пресс-конференции. Директор “Социального мониторинга”, заявившая о том, что не хочет больше принимать участие “в этом шоу” сама устроила настоящее представление, равных которому лично я не видела за все 10 лет работы в журналистике. Максимум экспрессии и минимум аргументов — вот что это было. Впрочем, зрители “5 канала” в тот же вечер могли сами ознакомиться со стилем общения г-жи Балакиревой, практически не оставившей своему оппоненту И.Бекешкиной из “Демократических инициатив” возможности представить собственную точку зрения на ситуацию, сложившуюся вокруг “Национального экзит-пола”. Складывается впечатление, что главной задачей г-жи Балакиревой в настоящее время является не поиск и презентация аргументов, которые могли бы внятно пояснить кардинальное изменение данных ее Центра в результате непонятного даже профессионалам-социологам пересчета, а внесение глубокого раскола в консорциум, сведение всего к пошлому базару и полная дискредитация самой идеи проведения экзит-пола.

Вчера на пресс-конференции О.Балакирева заявила о своем выходе из консорциума в связи с “беспрецедентным давлением”, которое на нее осуществляют организаторы и доноры проекта. “Осуществляется заказ на определенный результат”, — заявила руководитель “Социального мониторинга”.

Поднявшийся вслед за ней Н.Чурилов также заявил о выходе своего центра из консорциума. Правда, он, отвечая на вопрос журналиста, заявил, что от него “никто никаких результатов не требовал”, а он уходит потому, что не желает работать по методу, в надежности которого не уверен и по которому его центр не сможет дать надежный результат.

И.Кучерив со своей стороны заявляет, что во втором туре экзит-пол будет проводиться обязательно. И вероятнее всего, именно методом анонимного интервью, доказавшим даже в первом туре свою большую эффективность. Кстати, и профессор В.Хмелько в интервью “Зеркалу недели”, и профессор В.Паниотто на пресс-конференции подтвердили, что “ящичный” метод широко известен в мире и часто применяется в зарубежной практике проведения экзит-полов, например, в России, Мексике, США. В Соединенных Штатах “ящичные” экзит-полы проводятся регулярно в тех штатах, где либо у демократов, либо у республиканцев существует поддержка

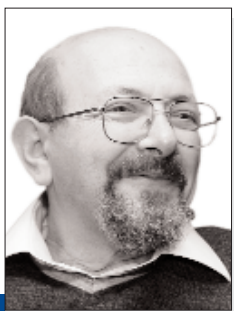
большинства населения, и, следовательно, представителям “меньшинства” часто некомфортно высказывать интервьюерам противоположную точку зрения.

“Во втором туре мы уже постараемся избежать ошибок, допущенных в первом туре выборов, — обещает И.Кучерив, — и будем работать по принципу “одна команда, один метод, один результат”. Кто войдет в эту команду во втором туре пока неизвестно. Консорциум и приглашенные эксперты-аудиторы в настоящее время пытаются все же разобраться, что же произошло с экзит-полом в туре первом.

P.S. Вчера, когда этот материал был уже почти готов для верстки, нам стало известно, что руководитель “Социса” Н.Чурилов разослал своим коллегам, участвовавшим в проведении “Национального” экзит-пола, письмо, в котором сообщил о том, что в ночь на 1 ноября при взвешивании результатов в спешке были допущены ошибки. В частности, была перепутана кодировка областей в компаниях “Социс” и “Социальный мониторинг”, а также было произведено умножение веса каждой западной области Украины на ? согласно предположению, что население в этом регионе уменьшилось примерно на 2 млн. жителей. После исправления ошибок и отказа от гипотезы по западному региону в результате пересчета данных “Социса” и “Социального мониторинга” В.Ющенко получил на 1,8% больше, чем В.Янукович. Что говорит не только о победе кандидата от оппозиции в первом туре. Это также свидетельство победы гражданского мужества и профессиональной чести над страхом и беспринципностью. А также того, что у общества во втором туре может появиться точка отсчета — результат экзит-пола.

P.P.S. Во время экзит-пола, проводимого в первом туре “ящичным” методом, респондентам задавался не только вопрос “За кого Вы только что голосовали?”, но и “За кого Вы собираетесь голосовать во втором туре?”. Причем, на второй вопрос респонденты отвечали открыто в ходе устного интервью. По объединенным данным КМИС и Центра Разумкова, за В.Ющенко высказали намерение голосовать на 6,3% больше респондентов, чем за В.Януковича. ■

ЕКЗИТ-ПОЛ ПІД ЧАС ДРУГОГО ТУРУ ВИБОРІВ-2004: ПЕРЕБІГ І РЕЗУЛЬТАТИ*

Володимир ПАНИОТТО,
генеральний директор
Київського міжнародного
інституту соціології (КМІС)

Наталя ХАРЧЕНКО,
виконавчий директор
Київського міжнародного
інституту соціології (КМІС)

Екзит-пол під час виборів сприяє їх прозорості, чесності, підконтрольності суспільству. Досвід чотирьох попередніх екзит-полів, що проводилися в Україні під час попередніх загальнонаціональних виборів (парламентських 1998р. і 2002р. років та двох турів президентських виборів 1999р.) показав збіг результатів опитування з офіційними результатами.

Організатори і виконавці проекту свідомі того, що результати екзит-полу є дуже важливими для українського суспільства, і тому працювали чесно, об'єктивно і професійно — згідно з нормами кодексів професійної етики Соціологічної асоціації України, Світової асоціації дослідників громадської думки (WAPOR), Європейського товариства маркетингових досліджень (ESOMAR).

Проект “Національний екзит-пол’2004”: мета, завдання, учасники

Опитування проводилося в межах проекту “Національний екзит-пол’2004”, головна мета якого полягала в забезпеченні ефективного громадського контролю чесності виборчої процедури.

Завдання екзит-полу були наступними: надання імовірнісної оцінки результатів голосування під час другого туру виборів Президента 21 листопада відразу після завершення виборів та уточненої оцінки — протягом кількох днів після завершення виборів для України в цілому та для основних її регіонів; отримання основних соціально-демографічних характеристик (стать і вік) виборців, які віддали голоси за кожного з кандидатів (в Україні в цілому та в основних регіонах). Результати опитування призначалися для використання ЗМІ для інформування громадськості, зокрема, в телемарафоні “Ніч виборів” на українському телебаченні.

Виконавці проекту — консорціум у складі Фонду “Демократичні ініціативи” (координатор проекту), Київського міжнародного інституту соціології (КМІС — координатор безпосередньо екзит-полу) і Центру Разумкова. Опитування проводили КМІС і Центр Разумкова; обидві організації мають досвід проведення екзит-полів на загальнонаціональному рівні¹.

Метод опитування

Неширість відповідей та відмови від участі в опитуванні є одними з чинників, що можуть знизити надійність даних екзит-полу. Тому організатори і виконавці опитування виходили з припущення, що у випадку, коли респондент упевнений в гарантії анонімності, він більш відверто відповідає на запропоновані питання. Це зумовило використання під час екзит-полу методики таємного анкетування.

Ця методика використовується з початку 1990-х років². Її суть полягає в тому, що під час опитування замість прямого питання інтерв'юера: “За кого

* Стаття побудована на основі Звіту “Екзит-пол во 2-м туре выборов Президента Украины 21 ноября 2004г.: Методология и результаты” (Київ, 12 ноября 2004г.). Звіт підготовлений авторським колективом у складі: В.Паніотто, Н.Харченко, А.Горбачик, Т.Пясковська.

¹ КМІС — під час парламентських виборів 1999р. і двох турів президентських виборів 1999р.; Центр Разумкова — під час першого туру голосування президентських виборів 2004р.

Спонсори проекту: Швейцарська Дирекція з питань розвитку і співробітництва; Посольство Королівства Норвегія в Україні; Програма демократичних грантів США в Україні; Канадське агентство міжнародного розвитку; Посольство Канади в Україні; Посольство Королівства Нідерландів в Україні; Посольство Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії в Україні; Агентство з питань міжнародної співпраці та розвитку (Програма Sida, Швеція); Посольство Королівства Данія в Україні; Фонд Чарльза Стюарта Мотта (США); Національний фонд підтримки демократії (США); Міжнародний фонд “Відродження”; Фонд “Євразія”.

² Детальніше див.: Bishop S. and Fisher J. “Secret ballots” and Self-Reports in an Exit-Poll Experiment. // *Public Opinion Quarterly*, Volume 59: 568-588. Доречно зауважити, що перші експерименти з використання методики таємного анкетування в електоральних опитуваннях почалися ще в 1940-х роках.

з кандидатів Ви проголосували?”, респонденту пропонують самостійно відзначити відповідь на це питання на спеціальному бланку з прізвищами кандидатів і кинути бланк до запечатаної картонної коробки, де вже лежать бланки з відповідями інших виборців. Таким чином, процедура анкетування, власне, імітує процедуру таємного голосування під час виборів. Така методика гарантує анонімність відповіді, оскільки навіть інтерв'юер не знає відповідей респондентів.

Тому, як свідчать результати багатьох методологічних експериментів, використання методики таємного анкетування під час екзит-полів дозволяє отримати дані, більш наближені до офіційних результатів, ніж особисті інтерв'ю³.

Доречно відзначити, що під час першого туру був проведений масштабний експеримент, суть якого полягала в тому, що для отримання відповідей на питання “За кого з кандидатів Ви проголосували?” дві дослідницькі організації (СОЦІС і “Соціальний моніторинг”) проводили дослідження методом особистого інтерв'ю, а дві інші (КМІС і Центр Разумкова) — методом таємного анкетування. Попри ту обставину, що результати експерименту надалі були значною мірою політизовані⁴, він дав додаткові аргументи на користь таємного анкетування (зокрема, через відчутно меншу частку відмов від участі в опитуванні: за методом особистих інтерв'ю — 27%; таємного анкетування — 22%).

Формування вибірки

Вибірка, розрахована КМІС, — триступінчатая, випадкова на кожному етапі: відбір міст і сільських районів; відбір дільниць у межах відібраного населеного пункту; відбір виборців на кожній дільниці, що потрапила до вибірки.

Загальний обсяг вибірки — 30 тис. респондентів (по 15 тис. для кожної з організацій-виконавців); кількість виборчих дільниць — 460; число опитаних на кожній дільниці — в середньому 65; крок опитування в середньому — 19 (тобто, опитуванню підлягав кожен двадцятий виборець з числа тих, хто виходив з виборчої дільниці).

Вибірка репрезентативна для кожної з двох організацій, що здійснювали опитування, репрезентативна для України в цілому та для п'яти регіонів, виділених за географічною близькістю та подібністю електоральної поведінки⁵.

Перебіг опитування

Фактично, в день виборів КМІС і Центром Разумкова були проведені одночасно два незалежних опитування, результати яких були надалі об'єднані та

узагальнені, — що є цілком коректним, з огляду на однакову методику, близькість отриманих результатів і репрезентативність вибірки дослідження для кожної з організацій.

Опитування відбувалося протягом дня і завершилося за дві години до закриття виборчих дільниць⁶.

Опитувалися виборці, які тільки що проголосували і вийшли за межі виборчої дільниці. Респонденти відповідали на три питання: за кого проголосували; статі; вікова група. Фіксувалися також відмови від відповіді та їх причини. У результаті опитування було зібрано 28 178 анкет.

Нестандартні ситуації. На кожній з виборчих дільниць, де проходив екзит-пол, інтерв'юери заповнювали звіт для фіксації нестандартних ситуацій під час проведення опитування. Всього було зафіксовано 596 таких ситуацій на 320 дільницях (тобто на 50% дільниць з числа тих, де проходили опитування).

Як видно з карти “Нестандартні ситуації під час проведення екзит-полу” (с.©), найбільша кількість порушень була зафіксована у Східному регіоні (Донецькій, Луганській областях).

Відмови від відповіді. Як і передбачалося на підставі досвіду попередніх екзит-полів, частка відмов від відповіді була відносно невеликою і склала 22%. Найменша кількість відмов зафіксована в Західному регіоні, найбільша — у Східно-Центральному. Спостерігалася також залежність участі/неучасті в опитуванні від віку респондентів: чим старші виборці, тим менш охоче вони брали участь в опитуванні.

Результати опитування та їх порівняння з даними ЦВК

21 листопада, в день другого туру голосування були отримані узагальнені (за кожною дільницею) результати, які диктувалися телефоном і вводилися до комп'ютеру. Через відсутність оперативної інформації ЦВК про явку, зважування здійснювалося без урахування явки, тобто лише із врахуванням корекції на відхилення від вибірки і на відсутність частини міських даних. Результати, що були оприлюднені в УНІАН: В.Ющенко — 54%; В.Янукович — 43%; проти обох — 3%.

Після появи даних про явку на 20.00 (що з'явилися на веб-сайті ЦВК лише вранці наступного дня після виборів) були зроблені відповідні перерахунки та оприлюднені наступні дані: В.Ющенко — 52,5%; В.Янукович — 44,4%; проти обох — 2,8%; неправильно заповнених анкет — 0,3%.

Після отримання анкет з областей і вводу отриманих даних було проведено зважування вже за повною схемою та опубліковані остаточні дані екзит-полу:

³ Причин розбіжностей між результатами особистого інтерв'ю і таємного анкетування може бути кілька. По-перше, якщо люди вважають, що їх думку поділяють меншість соціального оточення, то вони ухиляються від її публічного оголошення, щоб не опинитися в соціальній ізоляції. По-друге, окремі потенційні респонденти можуть не вірити в анонімність опитування і побоюються висловлювати свої електоральні симпатії, щоб не нашкодити собі на певні санкції. По-третє, може існувати певний вплив інтерв'юера на респондента (наприклад, інтерв'юер через власні соціально-демографічні характеристики та/або зовнішній вигляд може викликати у респондента небажання обговорювати з ним свій електоральний вибір). Докладно див.: Perry P. *Certain Problem in Election Survey Methodology*. // *Public Opinion Quarterly* Volume 1979, Issue 5. Про теорію “спіралі замовчання” див.: McDonald D., Glynn C. and others. *The Spiral of Silence in the 1948 Presidential Election*. *Communication Research*. Vol. 28, No. 2, April 2001, 139-155.

⁴ Докладніше див. статтю Т.Силіної “Екзит-пол: хождение по мукам”, розміщену в цьому журналі.

⁵ Регіони визначені наступним чином: **Західний** — Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; **Західно-Центральний** — м.Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Хмельницька, Черкаська області; **Східний** — Донецька, Луганська, Харківська області; **Східно-Центральний** — Дніпропетровська, Полтавська, Сумська, Чернігівська області; **Південний** — АР Крим, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська області.

⁶ У містах і селищах міського типу опитування відбувалося з 8.00 до 18.00; у селах — з 8.00 до 16.00. Як засвідчили результати попередніх екзит-полів, до цього часу голосують абсолютна більшість виборців: у містах — близько 97%; у селах — 90%. Неврахування голосування тієї частини виборців, які відвідують виборчі дільниці після зазначеного часу, істотно не збільшує похибку отриманих результатів.

Нестандартні ситуації під час проведення екзит-полу

Ситуація	Кількість	%
Заяви респондентів про те, що вони бояться відповідати, за кого проголосували	87	19,7
Поява на дільниці людей у нетверезому стані	77	17,4
Недоброзичливе ставлення до інтерв'юерів з боку респондентів	57	12,9
Відсутність прізвищ виборців у списках або помилки в їх написанні (помилки в даті народження)	50	11,3
Прохання/вимоги когось із представників влади, спостерігачів, співробітників правоохоронних органів або членів комісій показати результати опитування на цій дільниці	40	9,0
Умисне перебування невідомих осіб поблизу інтерв'юера під час інтерв'ю, "підслухування" відповідей респондентів	37	8,4
Перешкоджання проведенню інтерв'ю з боку невідомих осіб	24	5,4
Спроби представників виборчої комісії заборонити проведення опитування	22	5,0
Вимушене проведення інтерв'юером опитування на значній відстані від дільниці через заборону представників влади перебувати близько від дільниці	22	5,0
Конфлікти між представниками виборчої комісії та спостерігачами чи представниками кандидатів	20	4,5
Перешкоджання проведенню інтерв'ю з боку спостерігачів від кандидата (кандидатів)	20	4,5
Конфлікти між представниками виборчої комісії та виборцями	15	3,4
Спроби залякування або агресивні дії проти інтерв'юерів з боку невідомих осіб	11	2,5
Перешкоджання проведенню інтерв'ю з боку представників влади	9	2,0
Перешкоджання проведенню інтерв'ю з боку представників правоохоронних органів	6	1,4
Умисне перебування працівників міліції поблизу інтерв'юера, "підслухування" відповідей респондентів	6	1,4
Вимушений перехід інтерв'юерів на іншу дільницю через заборону представників влади проводити опитування	4	0,9
Конфлікти між міліцією і спостерігачами або представниками кандидатів	3	0,7
Інші нестандартні ситуації	86	19,7

В.Ющенко — 52,9%; В.Янукович — 44,2%; проти обох — 2,8%; неправильно заповнених анкет — 0,1% (таблиця "Остаточні результати даних екзит-полу").

Необхідно відзначити, що оприлюднені ЦВК дані про явку виборців викликали підозри опозиції у фальсифікації даних через безпрецедентно високі частки тих, хто взяв участь у голосуванні, особливо в Донецькій і Луганській областях, де згідно з даними ЦВК, проголосували близько 97% і майже 90% виборців, відповідно. Проте, у перерахунку результатів

Остаточні результати екзит-полу, %

Дані в регіонах	В.Ющенко	В.Янукович	Проти обох	Кількість неправильно заповнених анкет	Усього
Україна	52,9	44,2	2,8	0,1	100
Західний	89,4	9,5	1,0	0,1	100
Західно-Центральний	79,7	17,8	2,4	0,1	100
Східно-Центральний	54,9	39,8	5,2	0,1	100
Південний	29,3	66,8	3,7	0,2	100
Східний	12,8	84,5	2,5	0,2	100

екзит-полу були використані саме дані ЦВК — через відсутність альтернативних даних.

У результаті, якщо за даними, оприлюдненими в ніч виборів, В.Ющенко випереджав В.Януковича на 11%, то з урахуванням даних про явку, опублікованих ЦВК, ця різниця зменшилася до 8,7%.

24 листопада ЦВК остаточно підсумувала результати голосування і оголосила переможцем виборів В.Януковича, який, за її підрахунками, набрав майже на 3% голосів більше, ніж за даними екзит-полу.

Як видно з таблиці "Порівняння даних екзит-полу з даними ЦВК", кількість голосів, що "перейшли" від В.Ющенко до В.Януковича, складає 11,6% для України в цілому та від 5,5% до 17% в окремих регіонах.

Порівняння даних екзит-полу з даними ЦВК

Дані в регіонах	В.Ющенко			В.Янукович			Різниця разниць
	Екзит-пол	ЦВК	Різниця	Екзит-пол	ЦВК	Різниця	
Україна	52,9	46,6	6,3	44,2	49,5	-5,3	11,6
Західний	89,4	84,3	5,0	9,5	13,3	-3,8	8,9
Західно-Центральний	79,7	70,2	9,5	17,8	25,5	-7,6	17,2
Східно-Центральний	54,9	48,8	6,1	39,8	45,7	-5,9	11,9
Південний	29,3	23,8	5,5	66,8	66,8	0,0	5,5
Східний	12,8	8,1	4,7	84,5	89,0	-4,5	9,2

Така велика відмінність даних екзит-полу від даних ЦВК може означати або велику похибку даних екзит-полу, або фальсифікацію результатів виборів.

Оцінка похибки екзит-полу. Загальна похибка результатів екзит-полу може залежати від трьох складових: статистична похибка вибірки; похибка за рахунок відмов від відповіді; нещирість респондентів.

Для більш точної оцінки *статистичної похибки вибірки* був розрахований дизайн-ефект вибірки для України в цілому та для кожного з визначених регіонів. Розрахунки показали, що в цілому для України похибка вибірки не перевищує 2,1%.

Розрахунки ймовірної *похибки за рахунок відмов від відповіді* засвідчили, що вона може становити 2,1%.

Що стосується *нещирості респондентів*, то похибка з цієї причини уявляється несуттєвою, оскільки за обраної методики екзит-полу (таємне анкетування) респондентам немає сенсу вигадувати відповідь, простіше від неї відмовитися.

Отже, скоріш за все, загальна похибка екзит-полу з вірогідністю 0,95 не перевищує 2,1%, а навіть за дуже сміливих припущень — 4,2% (статистична похибка плюс похибка за рахунок відмов від відповіді).

Це означає, що **різницю в рейтингах В.Ющенка і В.Януковича ми не можемо пояснити похибкою вибірки, і більш імовірно є фальсифікація результатів виборів.**

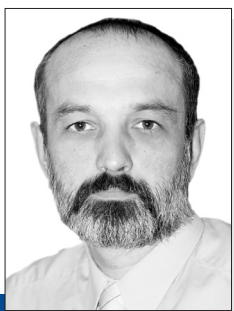
Замість епілогу

3 грудня 2004р. Верховний Суд України визнав незаконними дії ЦВК із встановлення результатів повторного голосування з виборів Президента України і скасував Постанову ЦВК від 24 листопада 2004р.

Суд встановив, що під час виборчої кампанії і голосування були допущені порушення принципів виборчого права. За висновком Суду, це виключає можливість достовірно встановити результати дійсного волевиявлення виборців України.

Суд визнав за необхідне поновити права суб'єктів виборчого процесу і зобов'язав ЦВК призначити повторне голосування з виборів Президента України. ■

РЕГІОНИ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2004р. (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)*

Олександр ЛИТВИНЕНКО,
провідний експерт Центру Разумкова

Між регіонами України історично склалися досить суттєві відмінності. Їх культурну, мовну, конфесійну різноманітність можна оцінювати по-різному. З одного боку, вона містить величезний творчий потенціал, з іншого — є джерелом численних проблем, актуальність яких зростає в часи політичних криз. Тому вивчення регіональних особливостей є вкрай важливим для визначення перспектив суспільного розвитку та державного будівництва.

У цій статті викладені результати дослідження проблем і настроїв жителів АР Крим та п'яти областей України, що найбільш виразно представляють її регіональну специфіку.

Мета дослідження: з'ясувати, чи є згадані відмінності фундаментальними, а отже визначальними для майбутнього країни, чи регіони мають не менш значимі спільні риси, наявність яких відкриває перспективу для національної консолідації.

Завдання дослідження: порівняльний аналіз суспільних настроїв у різних регіонах країни напередодні президентських виборів, насамперед: (1) бачення громадянами найбільш актуальних проблем регіонів; (2) ставлення до влади; (3) оцінки впливовості структур громадянського суспільства; (4) оцінки стану інформаційного простору; (5) очікування і прогнози, пов'язані з президентськими виборами.

Результати дослідження показали, що громадська думка різних регіонів має багато спільних рис. Їх жителі вважають актуальними практично одні й ті самі проблеми, переважно соціально-економічного характеру; вони однаково негативно оцінюють діяльність місцевої влади і вважають низьким рівень впливовості місцевих громадських організацій; мають багато подібного в очікуваннях, пов'язаних з результатами президентських виборів (хоча в цілому не надто оптимістичні в оцінках впливу виборів на ситуацію в країні та їх особисте життя). Разом із тим, були виявлені певні відмінності думок громадян, зокрема, стосовно найбільш оптимального статусу свого регіону.

Як засвідчив подальший перебіг подій, ці відмінності були використані у виборчій кампанії в інтересах кандидата на пост Президента України від влади. Є підстави прогнозувати, що вони й далі використовуватимуться відповідними силами для забезпечення своїх політичних та економічних інтересів.

* Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова в Автономній Республіці Крим, Донецькій, Житомирській, Львівській, Полтавській і Херсонській областях наприкінці червня — на початку липня 2004р. В кожному регіоні було опитано в середньому по 600 осіб віком від 18 років у 17-19 населених пунктах різного типу.

Використані також матеріали інформаційно-аналітичних звітів, підготовлених регіональними неурядовими організаціями: Агентством регіонального розвитку "Донбас" (Донецьк), Центром політичних досліджень (Львів), Кримським центром реформ (Бахчисарай), Житомирським бізнес-центром — Фондом підтримки малого та середнього бізнесу (Житомир), Центром соціальних досліджень (Полтава), Херсонським регіональним відділенням Асоціації міжнародного співробітництва "Атлантична Рада України" (Херсон).

Дослідження здійснені в рамках проекту "Активізація структур громадянського суспільства для вибору на користь демократії: Україна — 2004", за фінансової підтримки MOTT FOUNDATION.

Проблеми і потреби жителів регіонів

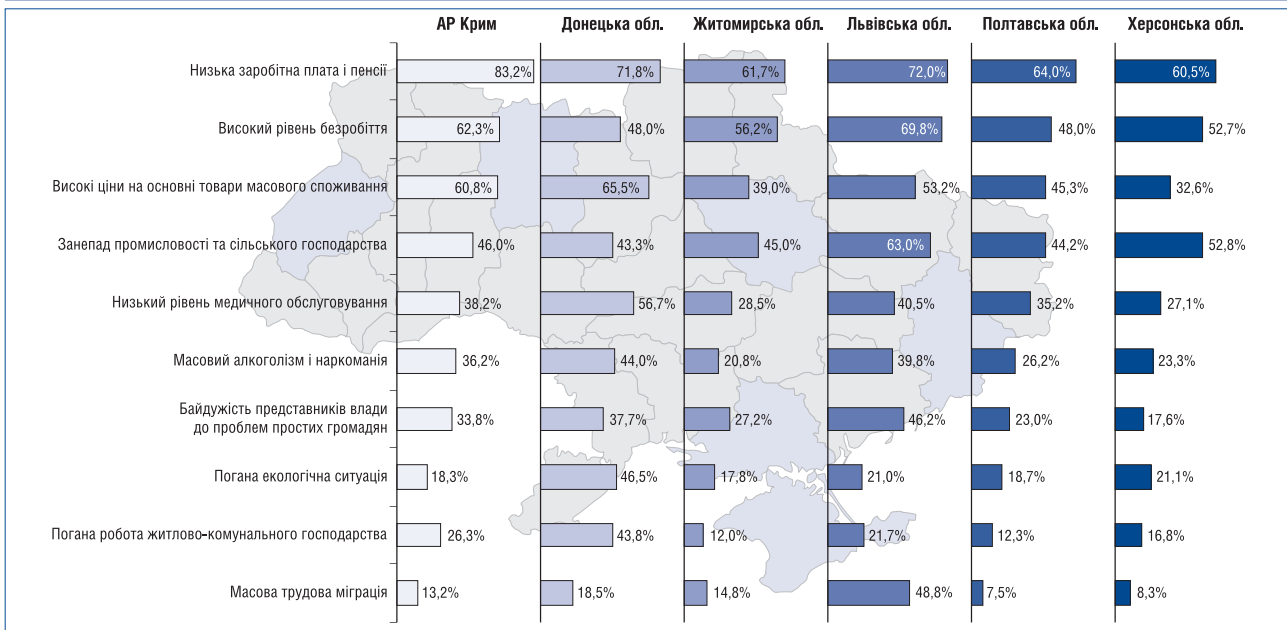
Перелік та ранжування проблем, що їх жителі регіонів вважають найбільш важливими, не містить особливих відмінностей (карта “Які з наведених нижче проблем Ви вважаєте найбільш важливими для Вашого регіону?”).

Головною проблемою жителі всіх без винятку регіонів вважають низький рівень доходів (зарплат і пенсій); другу позицію посідає високий рівень безробіття (всі регіони, за винятком Донецької і Херсонської областей); третю — або високі ціни на товари

масового споживання, що, безумовно, пов’язане з низьким рівнем доходів, або занепад промисловості та сільського господарства, що є причиною високого рівня безробіття. Низьким рівнем доходів може пояснюватися і актуальність проблеми медичного обслуговування — якщо врахувати фактичний перехід системи охорони здоров’я на платні послуги.

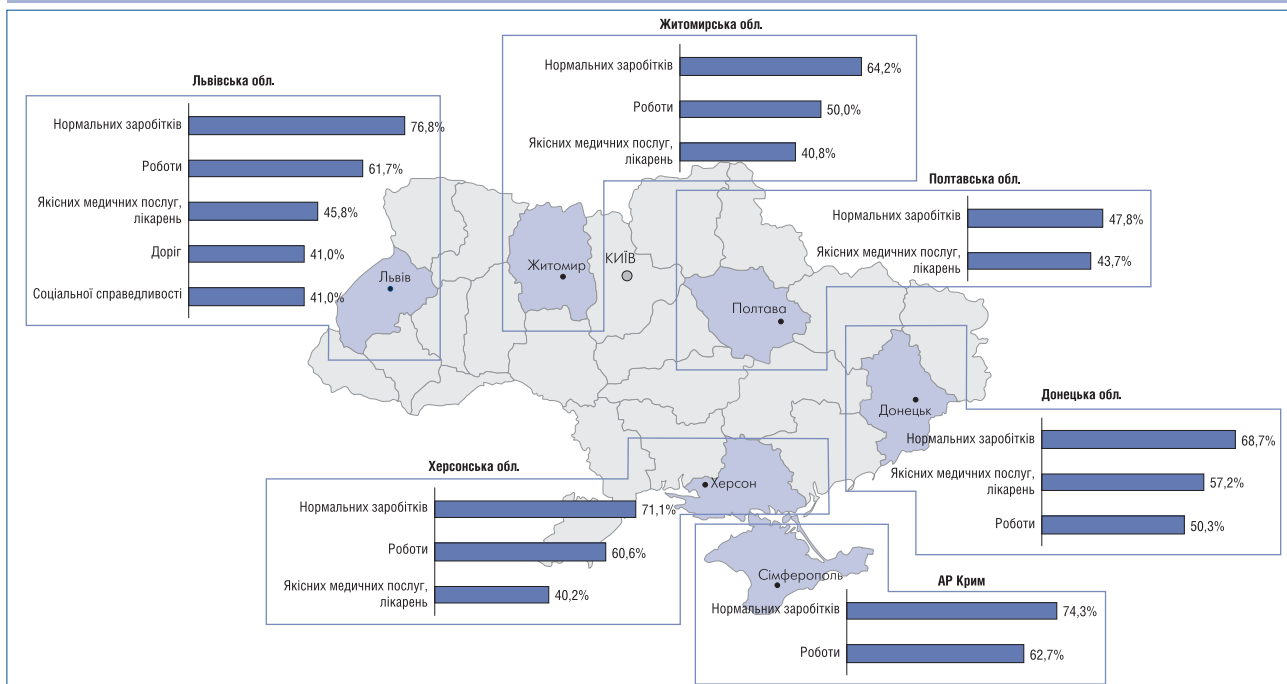
Відповідно, найбільшою мірою жителям регіонів бракує нормальних заробітків, роботи та якісних медичних послуг (карта “Чого найбільшою мірою бракує жителям Вашого міста (села)?”).

Які з наведених нижче проблем Ви вважаєте найбільш важливими для Вашого регіону?*
% опитаних

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Чого найбільшою мірою бракує жителям Вашого міста (села)?*
% опитаних

* На карті наведені варіанти відповіді, відзначені понад 40% опитаних.

Рівень актуальності зазначених проблем практично не залежить від економічного розвитку регіонів. Так, у регіоні-донорі — Донецькій області проблему низької зарплати та пенсій визнав найбільш важливою майже такий самий відсоток опитаних, як і в дотаційній Львівській, а в Житомирській, Полтавській і Херсонській областях, що теж поступаються Донецькій за основними економічними показниками, цей відсоток є навіть меншим. Натомість, у промислово розвинутій Донецькій області соціальних проблем виявляється більше, ніж в інших, у т.ч. масовий алкоголізм і наркоманія, що завжди є супутниками соціально-економічної депресії.

Отже, за всіх відмінностей та особливостей регіонів України, їх жителі переймаються в основному одними й тими самими проблемами, які можна звести до однієї — проблеми виживання.

Водночас, слід зазначити, що місцеві експерти відносять до важливих проблем регіонів і деякі інші — такі, що не привертають особливої уваги більшості жителів, оскільки, можливо, їх загрозливий потенціал може бути реалізований лише у віддаленому майбутньому та/або за певного збігу інших обставин (врізка *“Актуальні проблеми регіонів: позиції місцевих експертів”*).

Місцева влада очима жителів

Вирішення проблем, якими переймаються жителі регіонів, значною мірою залежить від місцевої влади — особливо, якщо взяти до уваги слабкість структур громадянського суспільства, про що йтиметься нижче.

Водночас, ставлення жителів до місцевих органів влади в більшості регіонів є переважно критичним. Як видно з таблиці *“Як Ви оцінюєте діяльність органів виконавчої влади і місцевого самоврядування у Вашому регіоні?”*, негативні оцінки переважають у всіх регіонах, за винятком Полтавської області; певний баланс притаманний оцінкам жителів Донецької області.

Критичне ставлення до органів влади та органів місцевого самоврядування виявляється і в низькому рівні підтримки громадянами діяльності їх керівників (таблиця *“Чи підтримуєте Ви діяльність голови обласної державної адміністрації (в Криму — Голови Ради міністрів АР Крим), голови районної державної адміністрації (міського голови), обласної ради (в Криму — Верховної Ради АР Крим), районної (міської) ради?”*). У жодному регіоні, крім Полтавської області, число тих, хто цілком підтримує діяльність зазначених посадових осіб, не досягла 20%.

Про причини критичного ставлення жителів до місцевих органів влади та їх діяльності можна судити, зокрема, за громадською оцінкою рівня поширеності хабарництва серед керівників і працівників органів влади, правоохоронних органів та податкової адміністрації. Як видно з таблиці *“Якою мірою у Вашому регіоні поширене хабарництво?”*, у відсутності такого явища у своїх регіонах впевнені незначні частини опитаних, а у Львівській області таких фактично немає. Виняток становить Житомирська область, де число тих, хто заперечив хабарництво серед працівників органів місцевої влади, коливається в межах 9-12%.

Натомість ту чи іншу міру поширеності хабарництва засвідчили більшість опитаних у всіх регіонах, у т.ч. переважна більшість — в АР Крим та Львівській області; насамперед, на думку опитаних, хабарництво

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНІВ: ПОЗИЦІЇ МІСЦЕВИХ ЕКСПЕРТІВ

АР Крим

Однією з актуальних проблем АР Крим експерти вважають не вирішеність **“кримськотатарського питання”** (питань, пов'язаних з облаштуванням кримськотатарських репатріантів, забезпеченням їх соціально-економічних і політичних потреб). Ця проблема набуває виразного політичного забарвлення напередодні кожних виборів, оскільки кримські татари складають 12-13% електорату автономії (а якщо враховувати їх організованість і більш високу політичну активність, порівняно із “слов'янським” населенням регіону, то на виборах вони можуть забезпечити 18-20% голосів)*.

Львівська область

Експерти привертають увагу до таких проблем:

- ❖ загрозлива **екологічна ситуація** в ряді населених пунктів (Яворів, Новий Розділ, Стебник) і Жовківському районі;
- ❖ проблеми у **релігійній сфері**, зокрема поширення левфевризму в середовищі священників і мирян УГКЦ, що може загрожувати церковним розколом**;
- ❖ проблеми **міжнаціонального характеру**, пов'язані з відновленням польського військового цвинтаря (“Цвинтаря Орлят”) у Львові та інцидентами, що періодично трапляються навколо Російського культурного центру.

Полтавська область

Головні проблеми регіону експерти вбачають в **економічній сфері**. На їх думку, загроза регіональному розвитку Полтавщини криється у структурі її економіки, де практично дві галузі — паливна промисловість і чорна металургія — виробляють понад половини всього обсягу промислової продукції. Понад те — основу цих галузей складають лише два підприємства: Кременчуцький НПЗ та Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат.

Складність ситуації зумовлена значним зменшенням (у 2-3 рази) обсягів промислового виробництва при збереженні виробничих потужностей та значної мережі соціальних об'єктів, що знаходяться на забезпеченні промислових підприємств. Витрати на утримання надлишкових потужностей та соціальної сфери значно збільшують собівартість продукції, і навіть за нарощування обсягів виробництва, покращання фінансового стану відбувається надто повільно. При цьому, залежність роботи Кременчуцького НПЗ від поставок нафти з Росії посилює загрозу стабільному економічному розвитку регіону.

Херсонська область

Місцеві експерти вбачають серйозну проблему у зростанні конфліктного потенціалу в місцях компактного проживання турків-месхетинців, які переселилися сюди з Узбекистану в 1989р. після подій у Фергані. Наводиться зміна ставлення до представників цього етносу з боку місцевого населення за шкалою Богардуса.

Рік	1994	1996	1998	1999	2000	2001
Показник шкали Богардуса	4,91	5,24	5,34	5,41	5,60	5,59

Цей показник означає, що соціальна дистанція між домінуючими в області етносами і турками-месхетинцями збільшується. Показник “6” є критичним: він свідчить про те, що до представників певного етносу починають ставитися як до небажаних іноземців і максимально обмежують контакти з ними. Погіршенню міжетнічної ситуації, на думку експертів, можуть сприяти економічна відсталість області, недосконалість реформування в аграрному секторі (турки-месхетинці проживають переважно в сільській місцевості), демографічні процеси (висока народжуваність у турків-месхетинців), недоліки чинного законодавства в частині, що стосується прав осіб, депортованих за національною ознакою.

* Про критерії вибору кримськотатарськими лідерами політичних союзників свідчать слова голови Меджлису кримськотатарського народу М.Джемілева: “Ми можемо бути в союзі тільки з такою політичною партією, яка у своїх програмних документах передбачає в тому числі й заходи щодо відновлення прав кримськотатарського народу”. — Кримськотатарське питання, 2001, №8, с.23.

** Левфевристи — послідовники французького єпископа М.Левфевра, які не визнають документів II Ватиканського Собору, що значною мірою регулюють життя Католицької церкви.

**Як Ви оцінюєте діяльність органів виконавчої влади
і місцевого самоврядування у Вашому регіоні?**
% опитаних

	АР Крим	Донецька обл.	Житомирська обл.	Львівська обл.	Полтавська обл.	Херсонська обл.
Органів виконавчої влади						
Позитивно	31,8	33,8	27,7	16,2	38,2	23,6
Негативно	54,5	38,3	51,5	55,2	31,7	44,2
Важко відповісти	13,7	27,9	20,8	28,6	30,1	32,2
Органів місцевого самоврядування						
Позитивно	32,5	35,5	27,5	26,8	38,8	25,1
Негативно	53,8	39,5	49,5	53,5	33,7	43,2
Важко відповісти	13,7	25,0	23,0	19,7	27,5	31,7

Чи підтримуєте Ви діяльність...?
% опитаних

	АР Крим	Донецька обл.	Житомирська обл.	Львівська обл.	Полтавська обл.	Херсонська обл.
Голови обласної державної адміністрації (у Криму — Голови Ради міністрів АР Крим)						
Цілком підтримую	5,3	17,0	12,7	2,7	27,8	8,8
Підтримую окремі дії	41,7	42,7	40,5	37,0	26,7	41,5
Не підтримую	34,2	22,0	28,3	24,8	16,7	25,9
Важко відповісти	18,8	18,3	18,5	35,5	28,8	23,8
Голови районної державної держадміністрації (в містах обласного підпорядкування — міського голови)						
Цілком підтримую	8,2	14,8	15,2	5,2	26,3	10,5
Підтримую окремі дії	42,2	44,0	29,3	35,3	27,0	40,9
Не підтримую	36,8	24,3	33,3	34,0	20,2	26,9
Важко відповісти	12,8	16,9	22,2	25,5	26,5	21,7
Обласної ради (у Криму — Верховна Рада АР Крим)						
Цілком підтримую	5,3	12,5	11,8	2,0	23,8	7,5
Підтримую окремі дії	31,7	42,0	30,5	38,2	26,2	38,4
Не підтримую	40,0	23,3	31,8	28,7	17,2	26,4
Важко відповісти	23,0	22,2	25,9	31,1	32,8	27,7
Районної ради (в містах обласного підпорядкування — міської ради)						
Цілком підтримую	8,2	12,7	14,0	4,8	24,5	10,1
Підтримую окремі дії	32,2	42,7	31,0	39,2	26,8	36,2
Не підтримую	44,5	28,3	29,8	32,5	19,7	24,3
Важко відповісти	15,1	16,3	25,2	23,5	29,0	29,4

Якою мірою у Вашому регіоні поширене хабарництво?
% опитаних

	АР Крим	Донецька обл.	Житомирська обл.	Львівська обл.	Полтавська обл.	Херсонська обл.
Серед керівників та працівників обласних органів влади						
Надзвичайно поширене	34,0	21,0	13,3	29,7	19,8	28,2
Досить поширене	46,2	32,8	41,7	43,3	30,8	32,1
Мало поширене	6,5	11,0	12,2	2,8	7,5	13,0
Практично відсутнє	0,7	4,8	9,2	0,2	3,3	2,2
Важко відповісти	12,6	30,4	23,6	24,0	38,6	24,5
Серед керівників та працівників міських і районних органів влади						
Надзвичайно поширене	37,0	18,5	13,0	29,7	18,3	27,6
Досить поширене	46,3	34,0	38,7	45,2	33,5	32,4
Мало поширене	5,7	12,0	14,3	3,3	9,0	13,1
Практично відсутнє	0,7	5,0	11,8	0,0	2,8	2,3
Важко відповісти	10,3	30,5	22,2	21,8	36,4	24,6
Серед працівників правоохоронних органів						
Надзвичайно поширене	45,7	28,3	20,5	42,3	24,3	27,9
Досить поширене	42,5	38,2	41,2	44,3	36,0	33,1
Мало поширене	5,3	10,7	12,7	1,8	7,7	12,6
Практично відсутнє	0,8	2,7	9,7	0,0	3,2	3,3
Важко відповісти	5,7	20,1	15,9	11,6	28,8	23,1
Серед працівників податкової адміністрації						
Надзвичайно поширене	35,8	27,3	18,8	41,3	19,7	25,6
Досить поширене	38,0	31,2	38,2	40,7	33,2	31,7
Мало поширене	9,2	9,2	13,0	1,8	8,0	12,1
Практично відсутнє	2,7	2,8	9,8	0,0	3,8	5,5
Важко відповісти	14,3	29,5	20,2	16,2	35,3	25,1

поширене серед працівників правоохоронних органів і податкової адміністрації. Результати соціологічних досліджень підтверджуються фактами, наведеними в інформаційно-аналітичних матеріалах регіональних аналітичних центрів¹.

Серед засобів підвищення ефективності місцевої влади жителі регіонів підтримують насамперед виборність керівників місцевої виконавчої влади, право громадян ініціювати місцеві референдуми з питання зміщення їх з посади та гарантовану можливість для громадських організацій контролювати діяльність органів виконавчої влади (таблиця “Чи погоджується Ви з такими судженнями?”).

Чи погоджується Ви з такими судженнями?						
% опитаних						
	АР Крим	Донецька обл.	Житомирська обл.	Львівська обл.	Полтавська обл.	Херсонська обл.
Голови обласних та районних державних адміністрацій повинні обиратися населенням області, району						
Так, потрібно	83,7	73,3	78,5	76,5	75,5	72,6
Ні, не потрібно	10,3	9,7	12,0	10,2	6,2	13,5
Важко відповісти	6,0	17,0	9,5	13,3	18,3	13,9
Жителі області, району повинні мати право ініціювати місцевий референдум про усунення голови Ради Міністрів АР Крим, голови обласної чи районної державної адміністрації з посади, результати якого є обов'язковими для виконання						
Так, потрібно	79,2	63,8	73,3	84,5	74,2	63,8
Ні, не потрібно	11,2	10,8	14,0	3,2	5,5	13,3
Важко відповісти	9,6	25,4	12,7	12,3	20,3	22,9
Громадські організації повинні мати гарантовані законом можливості здійснення контролю над діяльністю органів виконавчої влади						
Так, потрібно	63,8	64,7	64,0	84,5	67,7	63,5
Ні, не потрібно	15,7	7,7	15,3	3,0	10,8	10,6
Важко відповісти	20,5	27,6	20,7	12,5	21,5	25,9

Іншою складовою підвищення ефективності місцевої влади, на думку жителів регіонів, є збільшення її повноважень: значний відсоток опитаних у всіх регіонах хотіли б, щоб їх регіон мав більше самостійності у вирішенні власних проблем, а в окремих (АР Крим і Донецька область) — щоб він мав широкую автономію. Водночас, всюди перебувають у меншості ті, хто підтримує вихід свого регіону зі складу України (діаграма “Чи вважаєте Ви, що Ваш регіон...?”).

Чи готові регіональні громадські організації здійснювати контроль над діями влади?

Як було зазначено вище, в усіх регіонах більшість опитаних вважають, що громадські організації повинні мати гарантовані законом можливості контролю над

діяльністю органів виконавчої влади. Проте, їх готовність до такого контролю є на сьогодні досить сумнівною.

По-перше, в роботі громадських організацій у всіх регіонах беруть участь досить незначний відсоток жителів (діаграма “Чи береже Ви участь у діяльності будь-якої громадської організації?”).

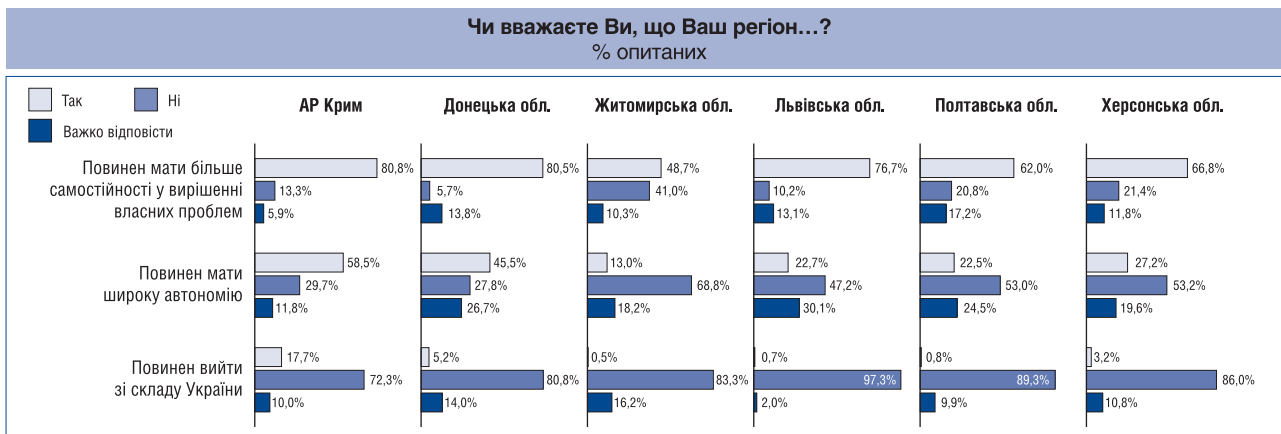
По-друге, на думку громадян, вплив громадських організацій на суспільне життя регіонів є невеликим: лише трохи більше 3% опитаних визнали його істотним. А в усіх регіонах (крім Житомирської області), відносно більшість опитаних становлять ті, хто взагалі не

знає, що таке громадські організації (у Донецькій і Полтавській областях — понад 40% (таблиця “Наскільки впливовими у Вашому регіоні є громадські організації?”)).

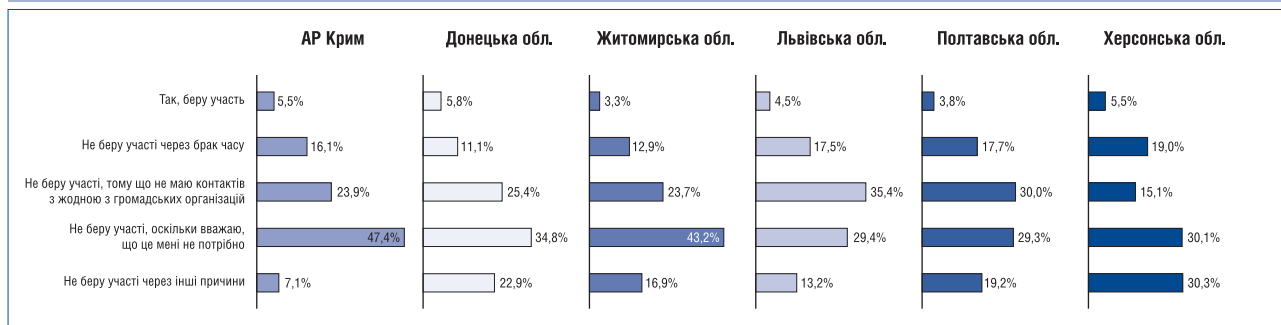
По-третє, лише незначна меншість опитаних (за винятком АР Крим) впевнені в незаангажованості місцевих громадських організацій. Натомість, досить помітний відсоток опитаних у всіх регіонах (крім Львівської області) переконані в тому, що місцеві громадські організації підтримують провладні політичні сили (карта “Чи підтримують більшість громадських організацій Вашого регіону певні політичні сили?”, таблиця “Чи сприяє обласна влада (Рада міністрів АР Крим) діяльності громадських організацій?”).

З цими даними корелюють і відповіді на питання про підтримку громадськими організаціями того чи іншого кандидата під час президентських виборів. Як видно з карти “Кого підтримуватимуть під час президентських виборів більшість громадських організацій Вашого регіону?” (с.38), в усіх регіонах (за винятком Львівської області) від 25% до 55% опитаних, заявили, що громадські організації підтримуватимуть кандидата від влади.

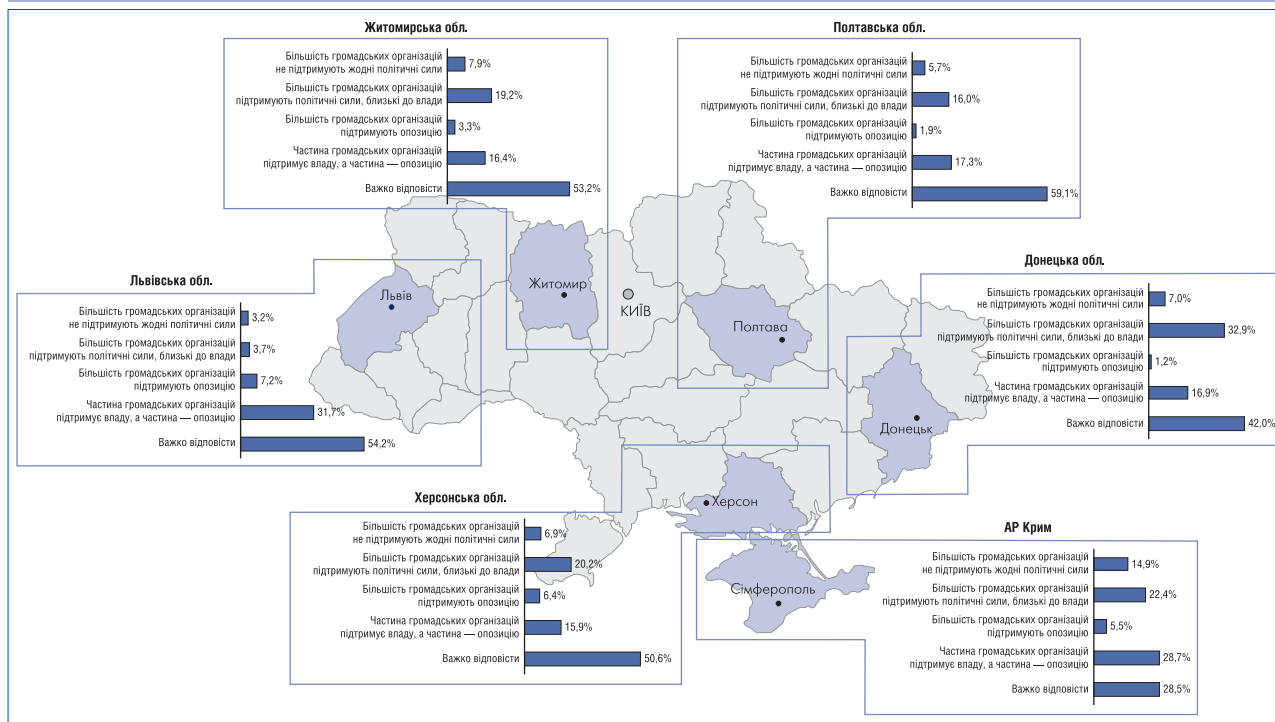
По-четверте, діяльність громадських організацій оцінюється самими жителями критично, в т.ч. в частині забезпечення ними контролю над діями державних

¹ Так, наприклад, у Львівській області протягом першого півріччя 2004р. управління з боротьби з економічною злочинністю виявило 1438 злочинів з корисливою метою у сфері економіки, з яких 799 — тяжкі та особливо тяжкі. Майже половину злочинів останньої категорії (399) скоїли посадовці різних рангів. До числа посадових злочинів належать і 84 факти хабарництва. — Львівщина на фоні президентських виборів 2004. Аналітичний звіт Центру політичних досліджень (м.Львів) про соціально-політичну ситуацію на Львівщині. — Львів, 2004.

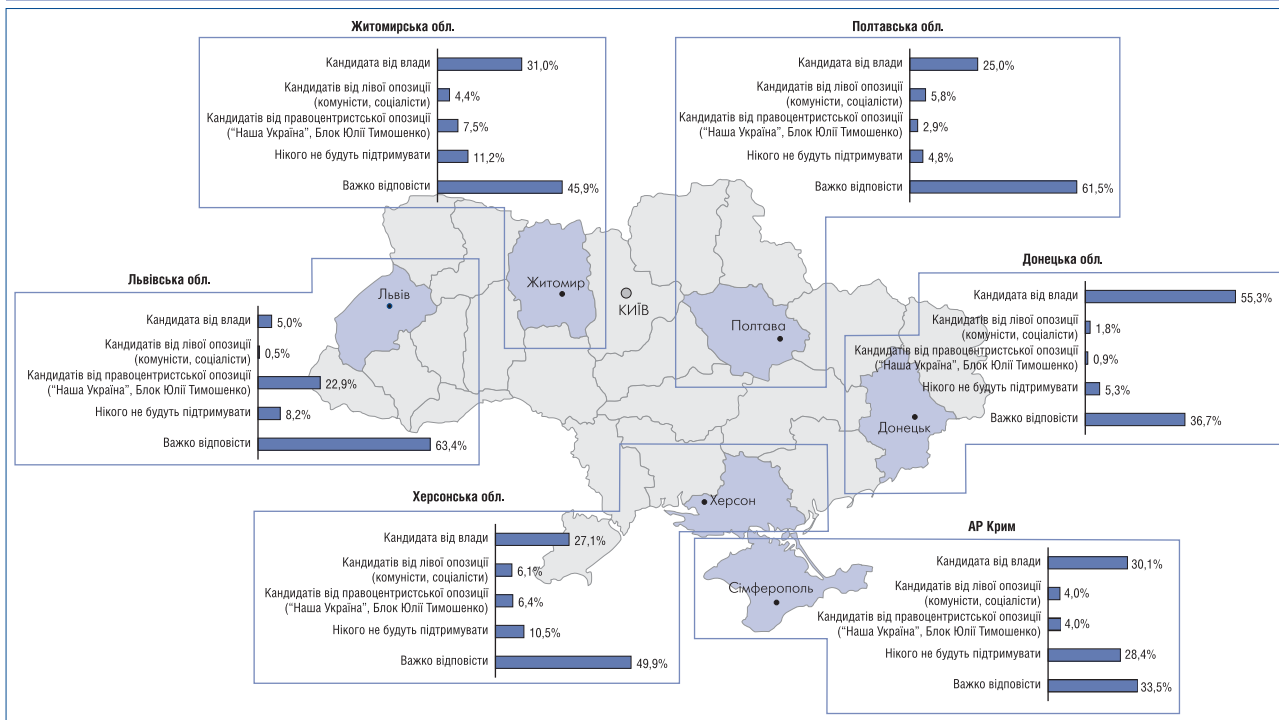
Чи берете Ви участь у діяльності будь-якої громадської організації?
% опитаних

Наскільки впливовими у Вашому регіоні є громадські організації?
% опитаних

	АР Крим	Донецька обл.	Житомирська обл.	Львівська обл.	Полтавська обл.	Херсонська обл.
Вони істотно впливають на громадське життя нашого регіону	2,3	3,2	2,0	2,2	3,3	3,2
Їх вплив на громадське життя регіону незначний	14,0	19,2	11,8	23,2	13,2	18,6
Вони ніяк або майже ніяк не впливають на громадське життя регіону	30,5	26,5	34,5	23,2	22,0	21,8
Важко відповісти	14,5	8,2	23,3	18,3	14,5	21,4
Я не знаю, що таке громадські організації	38,7	42,9	28,4	33,1	47,0	35,0

Чи підтримують більшість громадських організацій Вашого регіону певні політичні сили?
% тих, хто знає, що таке громадські організації

Чи сприяє обласна влада (Рада міністрів АР Крим) діяльності громадських організацій?
% опитаних

	АР Крим	Донецька обл.	Житомирська обл.	Львівська обл.	Полтавська обл.	Херсонська обл.
Так, сприяє діяльності всіх громадських організацій	9,5	6,7	5,6	1,0	8,5	4,6
Сприяє діяльності лише тих громадських організацій, що тією чи іншою мірою пов'язані з владою	29,9	40,2	24,7	29,4	21,1	33,6
Не сприяє діяльності громадських організацій	37,9	16,0	21,9	25,7	20,4	18,2
Важко відповісти	22,7	37,1	47,8	43,9	50,0	43,6

Кого підтримуватимуть під час президентських виборів більшість громадських організацій Вашого регіону? % тих, хто знає, що таке громадські організації

Якою мірою громадські організації у Вашому регіоні справляються з вирішенням таких завдань? % тих, хто знає, що таке громадські організації

	АР Крим	Донецька обл.	Житомирська обл.	Львівська обл.	Полтавська обл.	Херсонська обл.
Контроль громадськості над діями державних чиновників						
Добре справляються	0,3	2,6	1,2	0,5	2,8	1,8
Посередньо	19,6	17,0	20,6	6,2	12,9	22,3
Погано	27,4	20,8	25,8	19,5	19,8	25,6
Зовсім не справляються	28,8	30,2	23,7	34,9	24,8	25,6
Важко відповісти	20,7	23,5	26,6	33,7	29,0	22,1
Не повинні виконувати подібні задачі	3,2	5,9	2,1	5,2	10,7	2,6
Захист інтересів окремих груп населення						
Добре справляються	8,6	5,8	2,8	0,5	4,4	3,3
Посередньо	27,9	29,2	14,8	16,7	18,6	27,9
Погано	28,2	23,0	29,3	31,2	27,7	27,2
Зовсім не справляються	18,4	18,7	26,8	25,2	20,1	17,2
Важко відповісти	15,8	22,1	24,7	25,7	26,7	24,1
Не повинні виконувати подібні задачі	1,1	1,2	1,6	0,7	2,5	0,3
Сприяння реалізації державних соціальних програм						
Добре справляються	2,9	5,2	2,8	0,7	4,7	2,1
Посередньо	21,9	23,0	19,7	10,5	16,4	24,5
Погано	28,8	23,3	26,5	27,2	20,8	26,3
Зовсім не справляються	24,5	18,1	21,1	24,4	16,7	16,5
Важко відповісти	21,0	27,5	23,8	33,2	37,3	29,1
Не повинні виконувати подібні задачі	0,9	2,9	6,1	4,0	4,1	1,5
Сприяння розбудові демократичного суспільства						
Добре справляються	0,9	4,7	1,6	1,0	3,8	2,6
Посередньо	20,5	21,1	20,4	12,5	17,0	23,8
Погано	29,5	25,7	23,7	22,2	19,8	25,4
Зовсім не справляються	23,7	18,7	19,7	22,2	16,4	16,9
Важко відповісти	23,1	27,8	28,5	37,2	37,7	29,5
Не повинні виконувати подібні задачі	2,3	2,0	6,1	4,9	5,3	1,8
Боротьба за громадянські права людей та соціальну справедливість						
Добре справляються	0,6	2,9	1,2	0,7	4,1	1,5
Посередньо	20,2	18,4	14,8	12,0	14,2	25,2
Погано	28,5	28,0	25,5	35,4	29,6	26,0
Зовсім не справляються	24,5	27,7	24,8	26,7	23,6	20,3
Важко відповісти	22,8	21,8	29,3	24,7	26,3	26,2
Не повинні виконувати подібні задачі	3,4	1,2	4,4	0,5	2,2	0,8

СТАН СТРУКТУР ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ДОНЕЦЬКІЙ І ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ ЗА ОЦІНКАМИ МІСЦЕВИХ ЕКСПЕРТІВ

Донецька область

Станом на початок 2004р., у Донецькій області діють 573 громадських організацій, спілок та об'єднань. Значна їх частина, за оцінками експертів, зосереджена на вирішенні соціальних проблем членів самих організацій; відповідно, інформація про їх діяльність поширюється переважно у їх колі. До таких організацій належать: Спілка пенсіонерів, Союз "Чорнобиль", Асоціація багатодітних сімей, Ліга захисту самотніх і знедолених та ін.

Певна частина організацій є своєрідними "реліктами" минулого, тобто існують де-юре, але практично не здійснюють передбаченої статуту діяльності (на зразок обласної організації Товариства "Знання"), або організаціями, створеними "про всяк випадок" (велика кількість організацій, що фактично ніколи не діяли). Через існування великої кількості таких псевдо-організацій страждає репутація неурядових структур.

Рівень організаційних і фінансових можливостей переважної більшості структур громадянського суспільства в області та їх присутності в інформаційному просторі експерти оцінюють як невисокий. Певна кількість відносно активних організацій (Комітет виборців України, Ліга професійних і ділових жінок, Школа прав людини та ін.) існують за рахунок отримання іноземних грантів.

Більшості громадських організацій регіону властивим є лояльне ставлення до влади, намагання налагодити партнерські стосунки з її органами.

Львівська область

За статистикою, на Львівщині нараховується 683 недержавні (громадські) організації. Але, за даними Центру політичних досліджень (Львів), найбільшою довірою населення користуються не вони, а релігійні організації, які в цьому регіоні також почасти виконують функції структур громадянського суспільства. Їм довіряють 62,8% жителів області.

Разом із тим, рівень довіри до громадських організацій є відносно високим: їм довіряють понад 37% жителів області. Найбільший рівень довіри притаманний жителям сіл (41,7%); найменший — жителям малих міст (27,3%).

Водночас, жителі області загалом мало обізнані з діяльністю конкретних громадських організацій. Майже 80% опитаних не змогли назвати жодної громадської організації. Найвищі рейтинги дістали "Просвіта" (10,4%), "Пласт" (2,9%), "Союз українців" (2,7%), "Червоний Хрест" (2,1%).

Лише 5,7% опитаних постійно цікавляться питаннями, що стосуються діяльності громадських організацій, періодично — 35,5%. Понад половина (52,5%) жителів області — ніколи не цікавляться цими питаннями.

Головними причинами, що стримують участь населення в роботі громадських організацій, є відсутність: віри в ефективність подібної роботи (25,7%); інтересу до неї (25,3%); вільного часу (24,3%); організацій, що відповідали б інтересам громадян (10,7%). Отже, переважає негативна мотивація, зумовлена як слабкістю діючих громадських організацій, локальним характером їх діяльності, так і недостатньою обізнаністю громадськості про цю діяльність.

Майже третина (30,5%) опитаних вважають, що діяльність громадських організацій спрямована на допомогу громадянам у вирішенні суспільно значимих проблем; водночас, 17,4% — впевнені, що ці організації зорієнтовані насамперед на заробляння грошей.

У рейтингу організацій, що оцінюються як найбільш суспільно необхідні, перше місце посідають організації із захисту прав людини. Пріоритетність інших залежить від типу населеного пункту: в обласному центрі — екологічні (20%) та організації, спрямовані на роботу з дітьми (19,0%); у малих містах — з догляду за старими людьми (25,0%) і роботи з дітьми (17,5%); у селах — релігійні об'єднання (33,3%) та національно-культурні товариства (30,4%).

Отже, сегменти громадянського суспільства зазначених регіонів у структурному аспекті досить суттєво відрізняються, що значною мірою зумовлено їх різним історичним спадком та відмінностями менталітету жителів. При цьому їх спільною рисою (як і структур громадянського суспільства інших регіонів), є відносна слабкість і невисокий рівень впливовості.

чиновників. Лише від 0,3% до 3% опитаних вважають, що громадські організації добре виконують цю функцію; натомість від 24% до 35% — впевнені, що вони зовсім не справляються з цим завданням (таблиця "Якою мірою громадські організації у Вашому регіоні справляються з вирішенням таких завдань?").

Привертає увагу високий відсоток тих, кому важко було відповісти на зазначені вище питання. Це є свідченням слабкого зв'язку населення і місцевих громадських організацій і може вважатися додатковою обставиною, яка не дозволяє визнати громадські організації навіть ефективними посередниками між громадянами і владою, не кажучи вже про їх здатність контролювати діяльність влади.

ЗМІ в регіонах як джерела інформації і засоби впливу

У передвиборний період особливої актуальності набула тема впливу ЗМІ на громадську думку, оскільки саме вони є головним джерелом інформації про кандидатів і їх програми та потужним засобом формування ставлення до них з боку виборців.

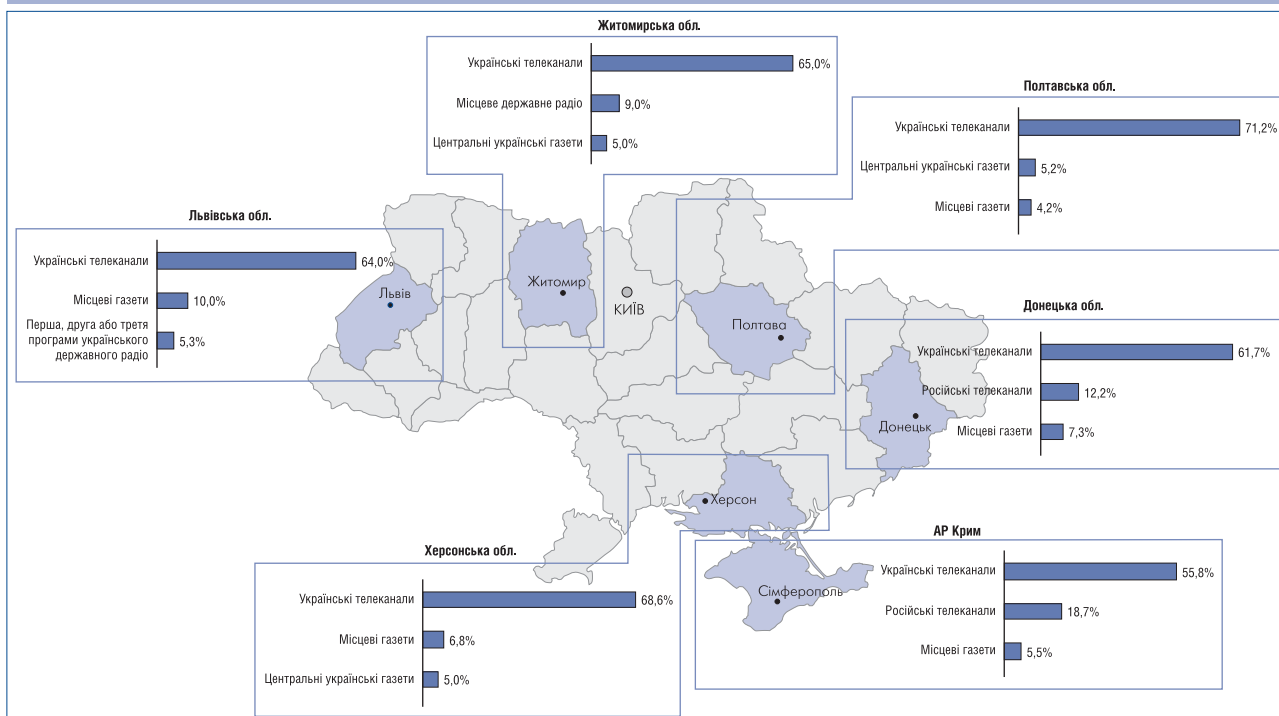
Як видно з карти "Які ЗМІ є для Вас основним джерелом інформації про політичні події в Україні?" (с.40), головним джерелом інформації про політичні події для жителів регіонів є телебачення, насамперед, українські телеканали. Водночас, жителі АР Крим і Донецької області активно послуговуються телеканалами Росії (18,7% та 12,2% опитаних, відповідно) та місцевою пресою. Центральні українські газети відзначили лише по 5,0% опитаних у Житомирській, Полтавській і Херсонській областях.

У всіх регіонах найчастіше дивляться передачі на каналах "Інтер" та "1+1". Третє місце посідають: в АР Крим — ICTV (12,5%); в Донецькій області — ТРК "Україна" (12,7%); у Львівській — "5-й канал" (9,7%); в Житомирській і Полтавській — "Новий канал" (10,8% і 6,5%, відповідно); у Херсонській — УТ-1 (6,6%).

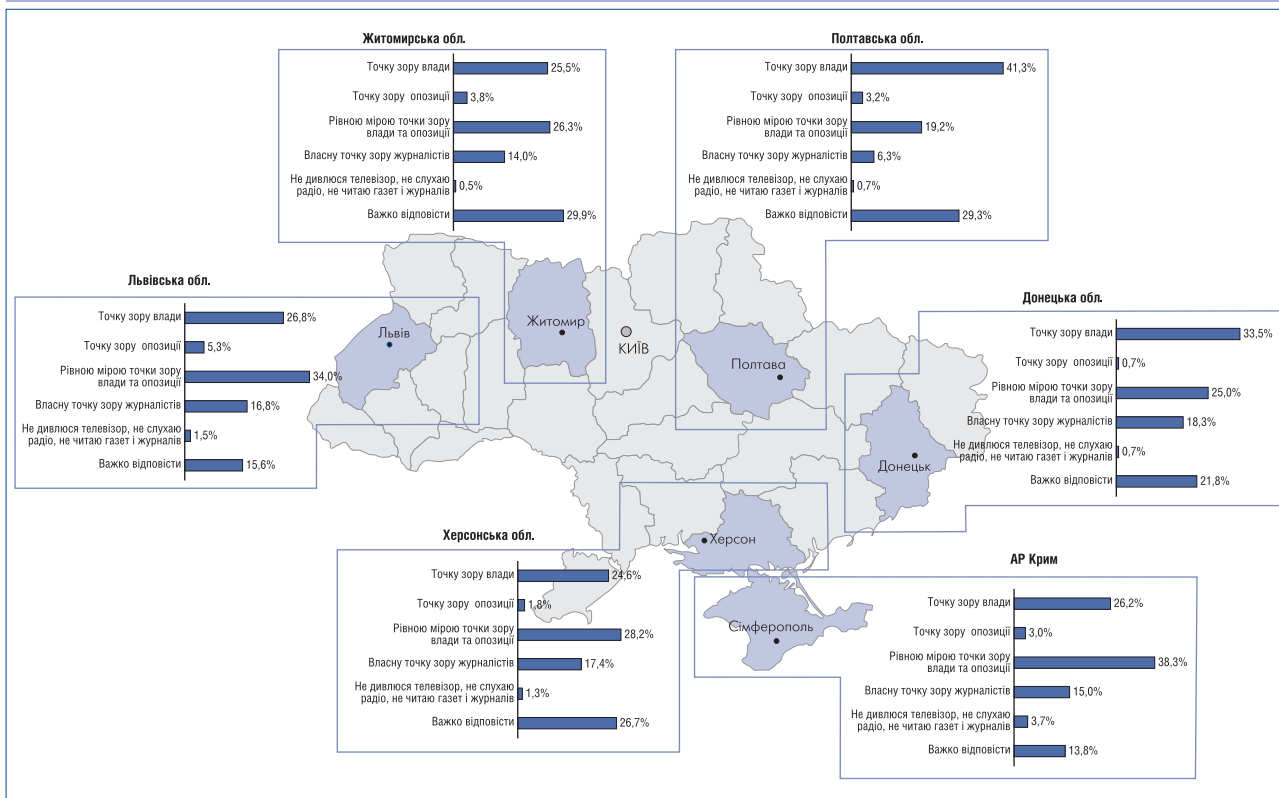
При цьому від 25% до 41% опитаних вважають, що більшість з поширених у їх регіоні ЗМІ найчастіше відбивають точку зору влади; від 19% до 38% — рівною мірою влади та опозиції, і лише від 1% до 5% опитаних відзначили, що засоби масової інформації найчастіше висловлюють точку зору опозиції (карта "Чия точку зору найчастіше висловлюють більшість ЗМІ (телеканали, радіостанції, газети, журнали), які Ви дивитесь, слухаєте, читаєте, інформуючи глядачів про політичні події у Вашому регіоні та в Україні в цілому?").

ЗМІ, що підтримують владу, користуються довірою незначного числа опитаних у всіх регіонах (від 2% до 9%). Число тих, хто довіряє ЗМІ, які підтримують опозицію, суттєво змінюється залежно від регіону. Так, у Львівській області їм довіряють 20,0% опитаних, у Полтавській — 11,7%, тоді як у Донецькій — лише 2,7%. Також нерівномірно розподілені по регіонах і ті, хто довіряє ЗМІ, що не підтримують ні владу, ні опозицію. У Полтавській області їх лише 12,0%, в інших регіонах їх кількість коливається від 22% до 32%. Від 28% до 42% опитаних не довіряють жодним ЗМІ (карта "Яким засобом масової інформації Ви довіряєте найбільшою мірою?").

Наведені дані підтверджують думку про те, що інформаційний простір України фактично монополізований двома-трьома телеканалами, які відбивають насамперед точку зору влади. І хоча більшість опитаних не виявили довіри до провладних ЗМІ,

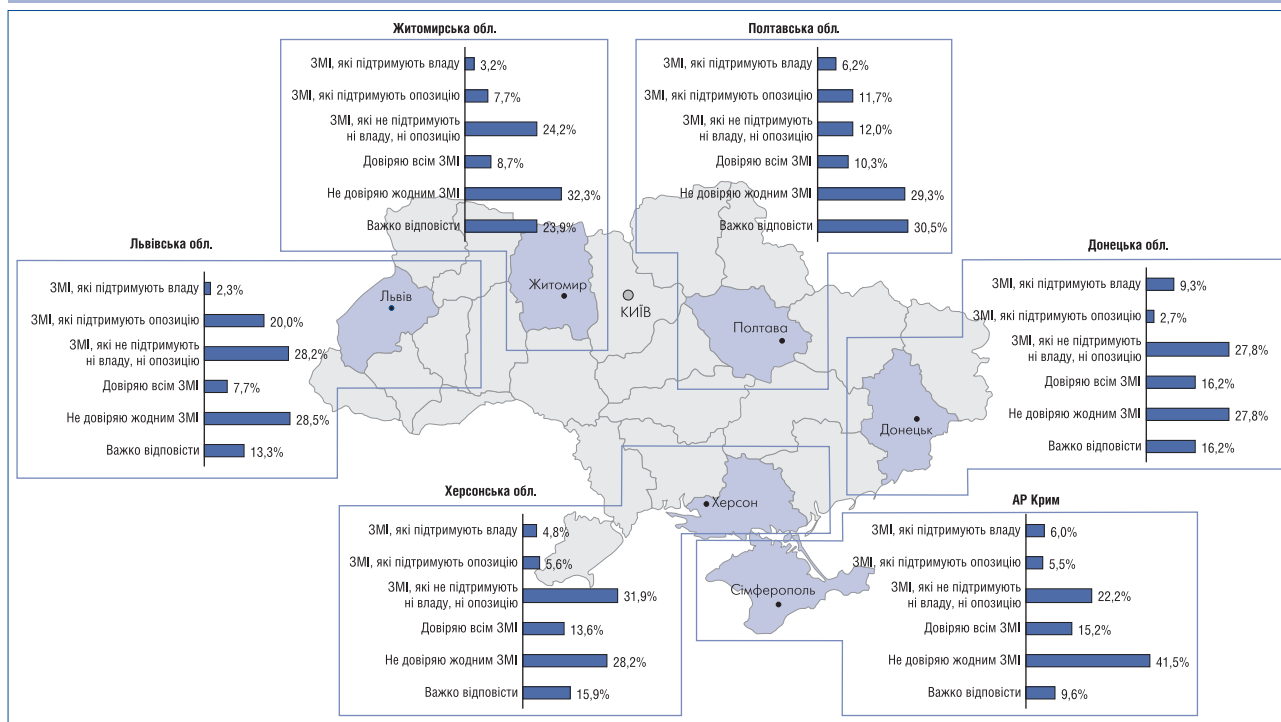
Які ЗМІ є для Вас основним джерелом інформації про політичні події в Україні?*
 % опитаних

* На карті наведені три варіанти відповіді, відзначені найбільшою частиною опитаних.

Чію точку зору найчастіше висловлюють більшість ЗМІ (телеканали, радіостанції, газети, журнали), які Ви дивитесь, слухаєте, читаєте, інформуючи глядачів про політичні події у Вашому регіоні та в Україні в цілому?
 % опитаних

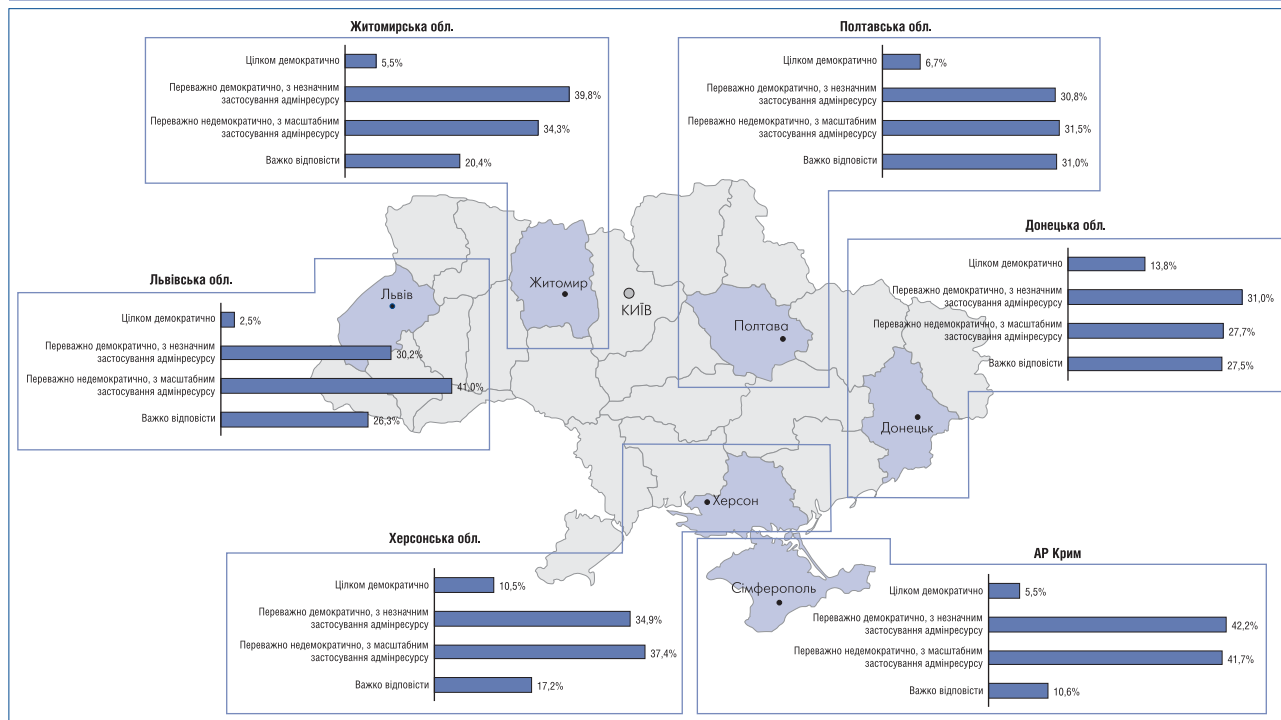
в ряді регіонів саме вони були для громадян головним джерелом інформації про політичні події в Україні, а відтак, впливали на їх політичні погляди та електоральні симпатії. Це стосується насамперед АР Крим і

Донецької області, в яких, до того ж, друге місце посідали російські телеканали, що також відзначалися тенденційним висвітленням президентської виборчої кампанії в Україні.

Яким засобам масової інформації Ви довіряєте найбільшою мірою?
 % опитаних

Передвиборні настрої та очікування

Прогнози характеру виборів з точки зору їх демократичності, чесності і прозорості. Вже на початку виборчої кампанії лише незначні частини опитаних були впевнені в тому, що вибори відбуватимуться цілком демократично (за винятком Донецької області, де це число становило майже 14% опитаних); у Львівській,

Полтавській і Херсонській областях відносна більшість опитаних — впевнені, що вибори відбудуться переважно недемократично, з масштабним застосуванням адміністративного ресурсу; в решті регіонів так само відносна більшість — висловили думку, що вибори відбудуться переважно демократично, із незначним застосуванням адмінресурсу. (карта "Наскільки демократично пройдуть президентські вибори 2004р.?").

Наскільки демократично пройдуть президентські вибори 2004р.?
 % опитаних

Очікування від зміни глави держави. Як видно з таблиці “Чи хотіли б Ви, щоб дії наступного Президента України були спрямовані на...?”, в усіх регіонах серед дій новообраного Президента, які громадяни хотіли б бачити насамперед, першу позицію посідає рішуча боротьба із злочинністю та корупцією (91-98%).

У ранжуванні інших побажань між регіонами існують певні розбіжності — але в кожному з них понад 70% опитаних хотіли б, щоб дії новообраного Президента були спрямовані на посилення контролю громадян над діяльністю влади і розвиток демократії в Україні, а також — на боротьбу з олігархами; останнє — за винятком Херсонської області.

Водночас, переконані, що дії новообраного Президента будуть спрямовані на боротьбу з злочинністю і корупцією — від 21,7% до 49,5% опитаних; на посилення контролю громадян над діяльністю влади — від 11,5% до 31,9%; на розвиток демократії в Україні — від 34,8% до 56,2%; на боротьбу з олігархами — від 12,7% до 22,8%.

Практично в усіх регіонах **більшість громадян хотіли б зближення України з ЄС, і лише меншість — навіть на Львівщині — вступу до НАТО**. Отже, українське суспільство не ділиться за критерієм ставлення до західних міжнародних структур: ставлення до ЄС

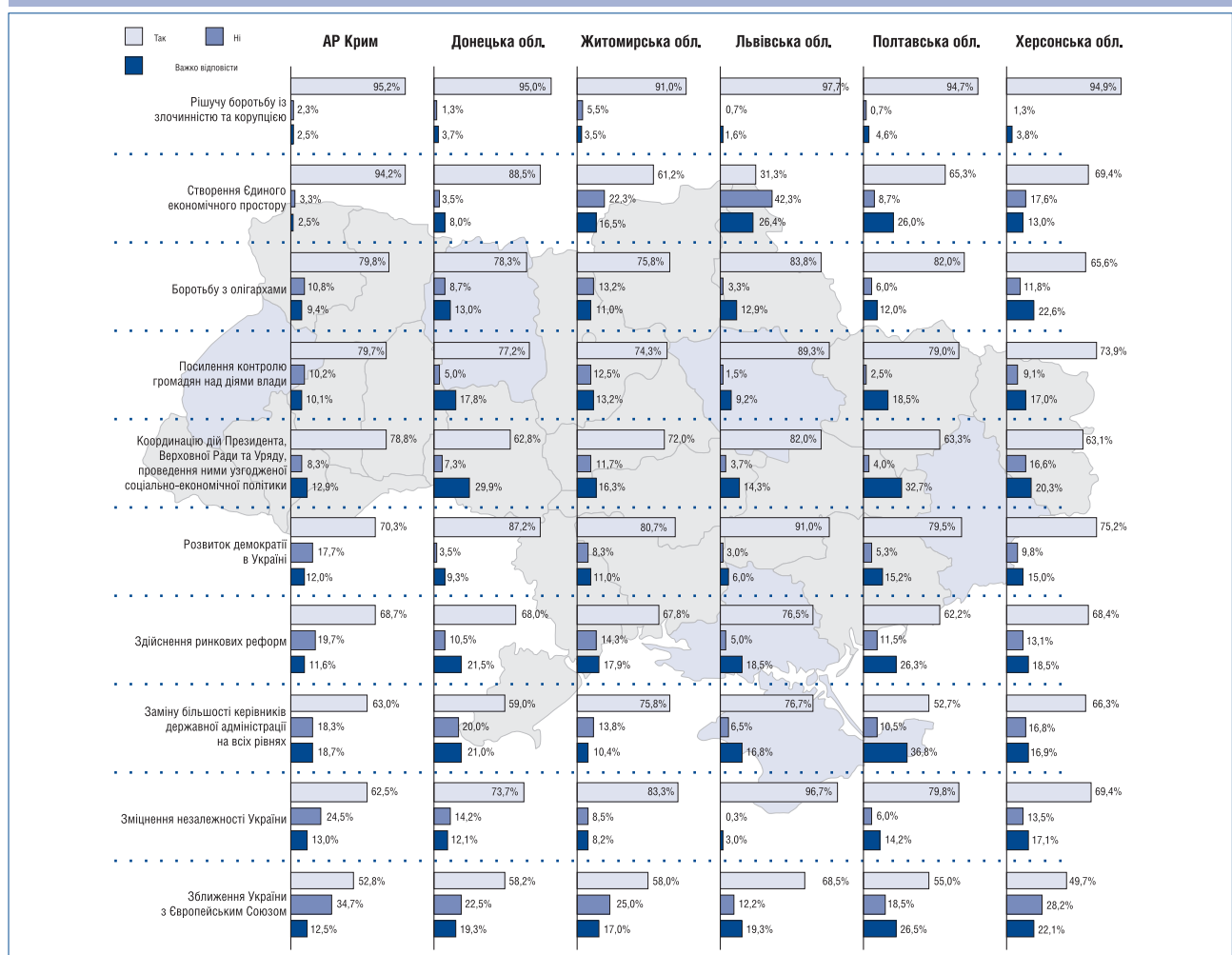
всюди є переважно позитивним, до НАТО — негативним або обережним.

Виразно простежується відмінність у ставленні жителів різних регіонів до ЄС. Лише у Львівській області створення його хотіли б меншість опитаних (втім, ця меншість становить майже третину — 31%). У всіх інших досліджених регіонах таких — більшість (від 61,2% у Житомирській області до 94,2% в АР Крим).

У всіх регіонах більшість опитаних хотіли б, щоб новообраний Президент сприяв **зміцненню незалежності України** — від 62,5% в АР Крим (проти — 24,5%) до 96,7% у Львівській області. Отже, державна незалежність сприймається як безсумнівна цінність більшістю громадян. Це дозволяє припустити, що створення ЄСП основна частина прихильників цього політичного кроку асоціюють, перш за все, з розвитком рівноправних, взаємовигідних зв'язків з відповідними країнами СНД, а не з побудовою системи економічної і політичної залежності України від Російської Федерації.

Слід відзначити, що й відсоток тих, хто вірить, що новий Президент дійсно зміцнюватиме незалежність України, теж є досить високим — від 48,2% в АР Крим до 62,7% у Донецькій області.

Чи хотіли б Ви, щоб дії наступного Президента України були спрямовані на...?*

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Отже, жителі регіонів мають переліки побажань до новообраного Президента, які корелюють з переліком проблем, визнаних у регіонах найбільш актуальними.

Проте, громадяни не надто оптимістичні у прогнозах впливу виборів на ситуацію в країні — лише меншість опитаних упевнені, що з приходом нового Президента ситуація у країні покращиться (від 23,0% в АР Крим до 37,5% в Донецькій області). Багато хто вважає, що ситуація залишиться без змін (від 29,5% у Львівській області до 54,5% в АР Крим).

Так само немає оптимізму і в оцінці особистих перспектив: більшість опитаних не впевнені, що після виборів їх становище зміниться на краще (карта “Чи очікуєте Ви, що становище таких людей, як Ви, зміниться на краще після президентських виборів?”).

Причинами цього можуть бути як сумніви громадян у перемозі свого кандидата, так і недостатня впевненість у тому, що цей кандидат виправдає їх надії в разі обрання. Останнє не є дивним — український електорат за 13 років незалежності зазнав надто багато розчарувань. Жодна особа чи політична сила, які прийшли до влади в результаті президентських (парламентських) виборів, не виправдали покладених на них сподівань, масштабним свідченням чого є нинішній невтішний стан держави та суспільства.

Висновки

Попри ту обставину, що регіони України мають суттєві відмінності, перед їх жителями стоять переважно однакові проблеми. Незалежно від того, йдеться про Львівщину чи Донеччину, Житомирщину чи Крим, громадяни потерпають насамперед від низьких доходів, безробіття, занепаду промисловості та сільського господарства. Вони переважно негативно оцінюють діяльність місцевої влади і вважають мізерним рівень впливу структур громадянського суспільства, хочуть, щоб їх регіон мав більше прав у вирішенні власних проблем, а посади керівників обласних і районних державних адміністрацій

були виборними, роблять однаково песимістичні прогнози впливу результатів виборів на ситуацію в країні та їх власне життя.

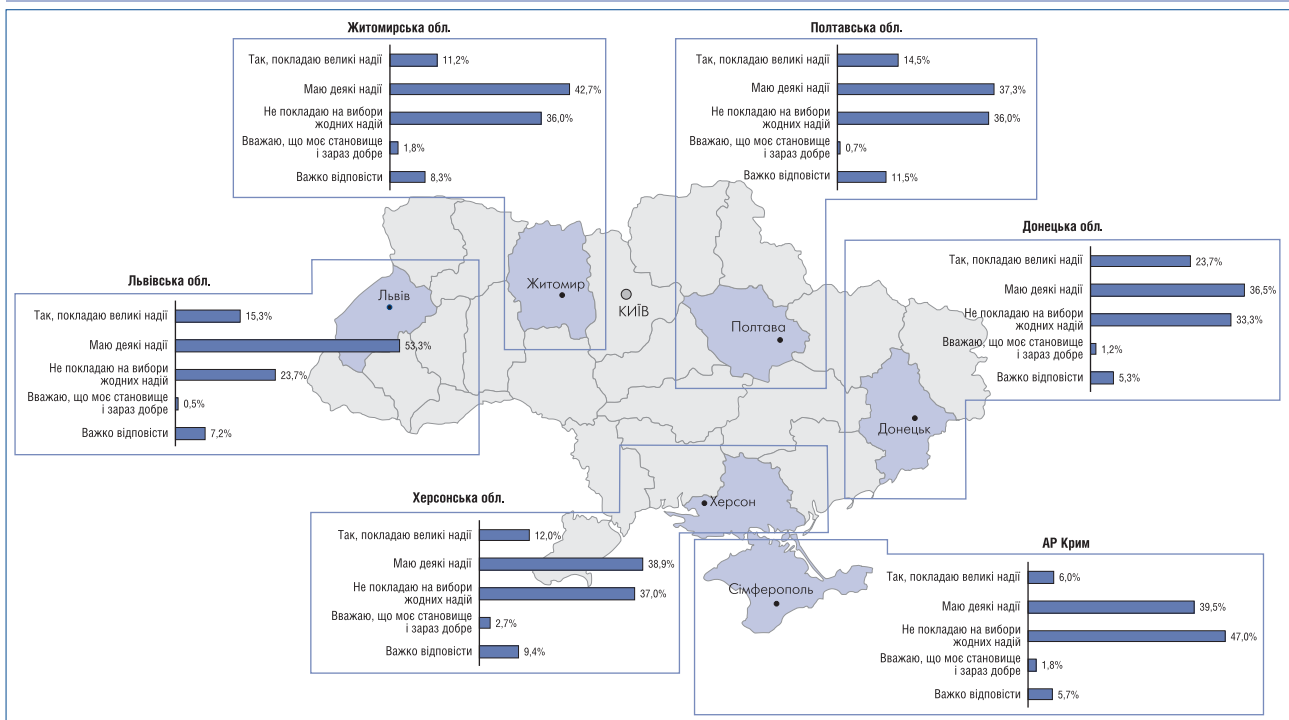
Отже, громадян України об’єднують головним чином спільні негаразди, які значною мірою визначають їх оцінки та погляди, в т.ч. на те, що відбувається в політиці. Їм притаманний певний скепсис і песимізм, компонентом якого є, очевидно, не лише недовіра до діючої влади, але й до влади як такої.

Можна говорити про брак в українському суспільстві об’єднуючих позитивних цінностей, і цьому не суперечить той факт, що в усіх регіонах більшість жителів хотіли б, щоб дії новообраного Президента були спрямовані на зміцнення державної незалежності та розвиток демократії. Поляризація регіонів за електоральними настроями, при тому що обидва кандидати асоціювалися з протилежними шляхами розвитку країни, свідчить про те, що, очевидно, в різних регіонах у слова “державна незалежність” і “демократія” вкладається не однаковий зміст.

Така ситуація створює серйозний виклик для новообраного Президента. Але в ній немає нічого ні екстраординарного, ні фатального. І явним перебільшенням є прогнози, що будь-хто з кандидатів після перемоги на виборах одержить потужну опозицію у вигляді мало не половини населення. Не слід плутати інтереси фінансово-промислових і політичних “еліт” з інтересами громадян, позбавлених цими “елітами” умов і перспектив гідного існування.

Такі люди складають абсолютну більшість населення України, і забезпечити їх підтримку новообраний Президент зможе лише в тому разі, якщо вже перші його кроки будуть спрямовані на розв’язання найбільш актуальних соціально-економічних проблем, відновлення та реального гарантування основних конституційних прав і свобод, створення умов для формування української політичної нації.

Чи очікуєте Ви, що становище таких людей як Ви, зміниться на краще після президентських виборів?
% опитаних

Post factum: погляд після виборів

Загроза автономізації східних і південних областей стала для українського суспільства не менш шокувальною, ніж фальсифікація другого туру президентських виборів. Хоча кон'юнктурність заяв і рішень окремих облрад і голів обласних державних адміністрацій, резолюцій так званих “з’їздів народних депутатів і депутатів місцевих рад”, особливо першого (28 листопада 2004р., Северодонецьк), була цілком очевидною, відчувалося, що проблема не зводиться до банального політичного шантажу та інтриг провінційних політиків. Надто легко виявилось пробудити в суспільній свідомості східних областей почуття власної винятковості, створити образ ворога у вигляді представників інших, насамперед західних регіонів, врешті — викликати сепаратистські настрої. Сплеск таких настроїв засвідчили результати грудневого опитування, наведені в таблиці “Як Ви ставитеся до:”.

Як Ви ставитеся до: % опитаних			
	Підтримую	Не підтримую	Важко відповісти
Ідеї федеративного устрою України	16,7	68,9	14,4
Ідеї створення Південно-східної автономної республіки у складі України	12,7	78,1	9,2
Ідеї відокремлення Південно-східних областей від України і приєднання їх до Росії	11,4	81	7,6
Ідеї створення незалежної держави на основі Південно-східних областей України	8,8	82,3	8,9
Ідеї автономії Донецької області	8,1	83,4	8,5
Ідеї відокремлення Донецької області від України і приєднання її до Росії	5,9	86,2	7,9

Події на Сході не здавалися спонтанним виявом народних почуттів. По-перше, як було зазначено, в їх організації безпосередню участь взяло керівництво місцевої влади; по-друге, згаданий з’їзд у Северодонецьку підтримав своєю присутністю Прем’єр-міністр; по-третє, сам Президент на зустрічі з головами облдержадміністрацій — учасниками з’їзду висловив задоволення, що все “відбувалося у правовому полі” — замість публічно дати йому політичну оцінку та прийняти відповідні кадрові рішення. Мимоволі виникала думка, чи не є всі ці гучні заклики до створення “Південно-Східної української автономної республіки”, загрози припинити енергопостачання іншим регіонам, підпорядкувати місцевій владі силові структури, банки і т.д. грою за одним сценарієм, написаним не в Харкові і Донецьку.

До того ж, слід згадати безпрецедентну за масштабами кампанію, що розгорнулася під час виборів в українських та окремих зарубіжних ЗМІ. Її метою було навіяти думку про неминучість розколу країни в разі перемоги В.Ющенка, пробудити в масовій свідомості примару громадянської війни. Зокрема, від російських політиків, політологів і публіцистів можна було почути, що Україна перебуває на межі розпаду, що її реально вже не існує, а існують “шість різних регіонів з дуже різною історією, різною історико-культурною, національною та релігійною самоідентифікацією”², а також характеристики В.Ющенка як “важеля розвалу України і триггера кривавого громадянського конфлікту”³.

Було докладено чимало зусиль, аби представити В.Ющенка виразником інтересів лише Заходу України, політиком, оточеним радикальними націоналістами,

просякнутим націоналістичною ідеологією. При цьому підкреслювалася специфічність Західного регіону: його переважно аграрний характер (на відміну від індустріального Сходу), дотаційність його економіки, що мало не паразитує на східних регіонах-донорах, релігійні особливості. Разом із тим у суспільній свідомості жителів Сходу закріплювався міф про те, що західноукраїнські політики, маючи сильні позиції у Києві, нав’язували та продовжують нав’язувати решті країни свою модель державного будівництва та суспільного розвитку, свій варіант національної культури і мови. Ця суміш напівправди та відвертої дезінформації мала створити в очах виборця зі східних і південних областей негативний образ кандидата від опозиції.

Також були активні спроби протиставлення “уніатського” Заходу “православному” Сходу, залучення під цим приводом духовенства і мирян Української православної церкви (УПЦ) до підтримки кандидата від влади.

Як Ви ставитеся до ідеї створення незалежної держави на основі Південно-східних областей України?*			
	Підтримую	Не підтримую	Важко відповісти
Захід	0,8	97,1	2,1
Центр	2,1	92	5,9
Південь	10,6	74,1	15,3
Схід	18,9	68,2	12,9
Донецька, Луганська, Харківська області	24,3	62,5	13,2
Донецька область	40,8	40,3	18,9

* Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 6 по 9 грудня 2004р. у 118 населених пунктах у всіх регіонах України. Опитано 2023 респонденти віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

Слід згадати й обіцянки В.Януковича ініціювати надання російській мові статусу другої державної. Не всі змогли передбачити далекосяжні негативні наслідки цього кроку. Вважалося, що мовне питання вже давно не є пріоритетним для жителів не лише східних областей, але й АР Крим, оскільки реальних перешкод для вивчення та використання російської мови в Україні практично не існує. Однак, саме на етнокультурному, зокрема, мовному ґрунті дуже легко викликати спогади про уявні несправедливості і прагнення реваншу.

У результаті, за будь-якого виходу з суспільно-політичної кризи її регіональна складова ще довго становитиме проблему для національної безпеки. Раз пробуджені, автономістські та сепаратистські настрої надовго залишаються в суспільній свідомості, особливо, якщо вони мають у своїй основі негативні наслідки нерационального розподілу повноважень між центром і регіонами, а також застарілі упередження, міфи та фобії. Ці настрої можуть стати джерелом суспільної напруги та сприятливим ґрунтом для політичних провокацій. Новообраному Президенту доведеться з ними рахуватися і робити на них поправку, визначаючи пріоритети своєї діяльності.

Повністю нівелювати цей регіональний фактор буде складно. Тут потрібна радикальна трансформація системи влади, зокрема, розширення прав місцевого самоврядування, виважена економічна, інформаційна та культурна політика. Проте, частково компенсувати його вплив можна було б у досить короткий термін шляхом розв’язання найбільш актуальних соціально-економічних та інших проблем, що стоять перед усіма регіонами України, перед жителями як Заходу, так і Сходу.

² Кураев А. Позиция украинской православной церкви связана с экстраординарными обстоятельствами. — <http://www.ukr.ru>, 21 ноября 2004г.

³ Дугин А. Украина: катастрофический сценарий. — <http://www.eurazia.org>, 21 ноября 2004г.